

Márton Gábor

ADATOK ÉS EMLÉKEK
AZ ENDRŐDI ISKOLÁK
TÖRTÉNETÉHEZ

*

ISKOLAPAD ÉS KATEDRA

GYOMAENDRÓD

2009

Márton Gábor

**ADATOK ÉS EMLÉKEK
AZ ENDRŐDI ISKOLÁK
TÖRTÉNETÉHEZ**

*

ISKOLAPAD ÉS KATEDRA

Múzeumbarátok Köre Közhasznú Egyesület
Gyomaendrőd
2009

Szerkesztette:

A szerkesztőbizottság

Lektorálta:

Ricsey Edit

Közreadja:

Múzeumbarátok Köre Közhasznú Egyesület
GYOMAENDRÓD

Hálás köszönetünket fejezzük ki
a könyv megjelentetéséhez nyújtott segítségért:

Ladányi Gábornénak, aki tanácsaival és az
Iskolatörténeti Kiállítás
fotóival segítette munkánkat.

ISBN 978 963 067 640 3

Ajánlás

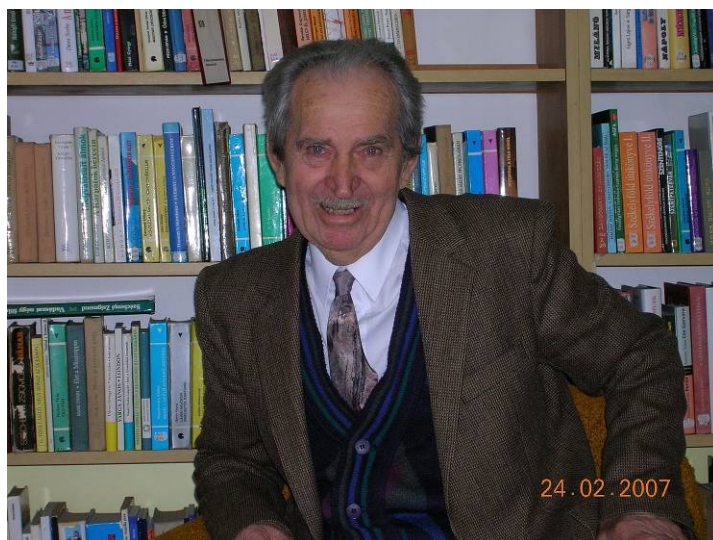
Nem hiszem, hogy volna egyetlen olyan valamikori tanítványa „Marci Bácsinak”, aki ne szeretné, hiszen ő is úgy szerette a gyerekeket –mindet, akivel dolga akadt, akit tanított, vagy akár csak ismert – hogy nem lehetett nem viszonzni. Én sem voltam, vagyok kivétel!

Soha nem gondoltam, hogy túl a gyermekkoron, sőt, a felnőttkoron is jószerint, ez a szeretet még fokozódhat vagy átalakulhat, és inkább úgy szeretem majd, ahogy egy felnőtt egy gyermeket, akit legszívesebben óvnánk, megsimogatnánk! Pedig ez történt velem, miután elolvastam „ISKOLAPAD ÉS KATEDRA” c. önéletrajzi írását!

Visszavezeti az olvasót gyermekora bánataiba, örömeibe, olyan átéléssel, hogy akarjuk vagy sem, ott biflázunk vele a Mirhói Iskola első osztályában, írni tanulunk a palatáblára, vele sírunk, vele örülünk. Átéljük, ahogy a gyermeki vágyakozás elhatározássá érlelődik – tanítói, tanárai nyomdokába lépni!

Remélem, minden kedves olvasónak hasonló élményt nyújt, mint e sorok írójának!

Múzeumbarátok Köre Közhasznú Egyesület
Marsiné Giricz Erzsébet
elnök

Márton Gábor

ADATOK ÉS EMLÉKEK
AZ ENDRŐDI ISKOLÁK TÖRTÉNETÉHEZ

*Feledhetetlen tanárom - a „legszőgedibb szögedi” -
a néprajz kiváló tudósa,
dr. Bálint Sándor emlékének*

Mit adsz, Magyarország?
(Gondolatok tanítói képesítóm után)

Mit adsz majd szegény Magyarország,
ha holnap a pártodra állok?
(Hisz erszényed harminc ezüstjét
néhány kegyelvedre prédálsz.)

Hej, szerencsétlen nagy elődöm:
igazajkú, vén kóbor Táncsics!
(Ugye, megjárta itt minálunk
az igaz szóért már sok más is!)

De, ha nem tudok elég kedves,
alázatos, szép pofát vágni,
akkor élni sincsen jogom,
se nyöszörögni, se kiabálni ?

Majd lesz valahogy. Meggondolom
a múltó sötét éjszakákon,
és mikorra tisztán megvirrad,
túl leszek már a vívódáson.

(Újvidék, 1944. április)

Visszatekintés Endrőd múltjába

Endrőd létezését elsőként egy 1416-ban keltezett oklevél bizonyítja, mely szerint a község északi, Körösön túli része az Endrődi és Verbőczy család birtoka volt.

1425-ben már jelentős nemes községként említik 33 nemesi családdal. Gyoma községgel határperük volt, melynek során elszántan védték területüket. A megbékélés után a két község területét hat határdombbal különítették el.

Ágoston János 1824-ben kiadott tanulmányában az alábbiakat olvashatjuk:

„Első eredete és története ezen helyiségnek hiteles tanulságok fogyatkozása miatt homályosak, bizonytalanok. Bizonyos azonban az, hogy a Vármegyének legrégebb, s legnevezetesebb lakhelyei közül egy volt mindenkor; sőt már a 16. század elején virágzó Curiális helyiség volt. Ugyanis Endrődnek leveles tárában olvashatni Bethlen Gábornak, Erdélyi Fejedelemlének s Magyarország némelly része Urának az Endrődieket dicsérő 1625. eszt. Novemb. 22. napján Kolozsváron költ oklevelét, melyben Endrőd úgy említetik, mint ezen időtájban szépen virágzó, sőt ennek előtte is sokkal virágzott, maga magát bírt, s bíró nemesi curiális helység.”

Érdekes, hogy az 1517-ben szárnyra kelt reformáció, mely a környező helységek nagy részét a protestáns vallásra vezette, Endrődön nem hódított teret.

Az 1550-es években megjelentek vidékünkön a török seregek. Endrőd lakosai már 1554-ben a tized felét a törököknek fizették, de még a tridentini zsinatra 1552-ben utazó követ költségéhez is hozzá kellett járulniuk.

Az 1557. évi fejadó kivetése kapcsán a temesvári defterdár Endrődöt 32 régi és 3 új házzal említi. Ekkor a szomszédos települések közül Déce 65 házzal, Tölgy 7-tel, Sima 39-cel, Csejt 13-mal, Gyoma 25-tel, Kondoros 42-vel, Ege 24-gyel, „Halász- Telek” 15-tel, Berény 30-cal, „Fél Halom” 15-tel, Póhalom 31-gyel, „Csuda Balla” 35-tel szerepel a lajstromon. Mezőtúr népes mezőváros, 1562-ben lett hódoltsági terület. Szarvas katonailag fontos központ, ahol 1626-ban 200 ulufedzsik és 200 janicsár tartózkodott.

A török hódoltság során Gyula eleste (1566) megpecsételte a község sorsát. A török csapatok rátörtek a környékbeli községek lakóira, azok egy részét felkoncolták, vagy rabságba vitték, a többi elbujdosott.

A vidék pusztulását a 15 éves háború is mélyítette (1593-1606). A keresztény seregek vidékünket 1595-ben Gyula kivételével rövid időre visszafoglalták, s mivel a tájat ellenséges zónának tekintették, sok falut leromboltak. 1598-ban Endrőd lakatlan volt. Ebben az időben pusztult el Csejt, Sima, Décs, Tölgy. Községünk lakóinak egy része Erdély területére, más része Tokaj, Eger, Szatmár vidékére húzódott. *„1608-ban Báthory Gábor fejedelem hű szolgálataiért Pálffy György endrődi lakosnak nemesi oklevelet adott”. (Virágh Ferenc)*

A környéken mindössze 4 jelentősebb mezőváros maradt, 50 falu határa állt üresen. Ezért a szultán megparancsolta I. Rákóczi Györgynek, hogy: *„az Erdélybe menekült jobbágyokat saját falujukba küldjék vissza.”*

Három évtizedig lakatlan volt községünk. 1630 táján szökött jobbágycsaládok telepedtek le benne. 1695 januárjának elején elhagyták a törökök Gyulát. 1698-ban a királyi tiszttartó az összeíráskor 20 házhelyet és 150 holdnyi művelhető földet állapított meg Endrődön. 1700 táján kezdett visszaszivárogni a lakosság. Letelepedésük csak átmeneti volt, mert a bécsi udvar által a Rákóczi-szabadságharc ellen uszított rácok mindent szétverték, leromboltak. A régi endrődi templom ekkor még állt a Körös partján.

„Az 1718-dik esztendő tavasza az a határidőpont, midőn nemes Kerekiből az ottan dühösködött árvíz miatt vagy 40 familia felkerekedvén a régi Endrődöt ismét megüllötte.”

(Ágoston János)

„A mai községet alapító ősök Nemes-Kerekiből jöttek Endrőd régi helyére.... Harruckern János Györgyhöz, a vármegye földesurához folyamodtak, hogy engedélyt nyerjenek a régi Endrőd megszállására. Az ő engedélyével költözött be 1730-ban Endrődre a kereki katolikus raj lelkipásztorukkal, Pocsuk Imrével és tanítójukkal, Zsámboki Istvánnal... 1731-ben Borsodból még leköltözött néhány magyar család.”

(Historia Domus)

Iskola az újrateremtés előtt

A bölcsesség legnagyobb mestere az élet...”

(Kölcsey Ferenc)

A török hódoltság előtt volt-e iskolája Endrődnek? Erre hiteles választ nem adhatunk, viszont temploma volt. A papok írást ismerő, magas műveltségű emberek voltak. A tanulás, ismeretszerzés színhelye sok helyen a „parochia” volt. Jogosan feltételezhetjük, hogy helységünk papjai is méltóak voltak kortársaikhoz, és mindent elkövettek a műveltség terjesztéséért.

Általános erejű kötelező iskolai oktatásra persze nem gondolhatunk bizonyossággal. Közeli szomszédunkban, Mezőtúron „... a 15-16. században már folyt iskolai oktatás a plébánián. Erre mutat az, hogy 1540-ig a túriak közül hatan a bécsi és krakkói egyetemnek voltak hallgatói. Az oktatás a plébániai iskolán olyan magas szinten is mozoghatott, amely alkalmassá tette egyes tanulóit arra, hogy azok felsőbb fokú iskolát látogathassanak.” (Bodoki Fodor Zoltán)

Egy falu – egy iskola

*„Nem sok hajszála hullt ki
A tudományokért.”*

(Petőfi Sándor)

Endrődön 1730 körülől 1804-ig egyetlen iskolában tanultak a fiúk és lányok. Az előjáróság igyekezete ellenére, csak az iskolakötelesek töredéke járt iskolába.

Zsámboki István tanító és nótárius 1732-ben a már 244 lelket számláló község fiú- és leánygyermekait együtt tanította egy rozoga iskolában, mely a templom mellett volt. 1733-ban Kovács András szerepel iskolai rektorként. Első tanítónk a jegyzőség mellett maradt.

1736-tól Nida Petrus volt a helység ludimagistere, 1741-ben pedig Petrus Kelemen oktatta együtt a fiúkat és a lányokat.

1754-ben az új templom melletti dűledező iskolát lerombolták, mert tűzveszélyes volt. A következő évben - Veréb Mihály tanítóskodása idején - új iskola épült. Eddig a tanítók a kántori teendőket is ellátták. 1760-ban Veréb már csak tanítással foglalkozott, a kántor Vaszkó György volt.

1766-ban a ludimagister Georgius Kovalcsik. 1771 és 1782 között már Koncz Ignác működött, aki „kiérdemült kántor” gyanánt halt meg. Hvál Tamás követte, akivel a felgyülemlett kántori teendők miatt új „...kontractus tétetett, úgymint a gyermekek tanításáért készpénz 20 ft., 5 itce vaj, 3 öl fa, 50 font só, 50 font hús, 13 font faggyú, azonkívül fűtőből szükséges provisió.”

1787-ben a kántort végleg felmentették a tanítás alól, Verner Jakab királyi Főinspektor tanítónak nevezte ki Kovács Pált. Iskolának megszerzte a község az akkor a Domszög helyén álló, a régi „réhajó” melletti katonaszálló épületét.

„1788-ban a múlt évben választott tanító fizetésére nézvéen akadály forogván fenn, Verner királyi inspector előterjesztést tett a Helytartó tanácshoz, honnét oly értelmű felelet érkezett, hogy minden tekintet és halasztás nélkül tanítónak kontraktuális fizetése megadódjon.”

1791. október végén jött Püspökladányból Berta János tanító, kinek fizetése a vele tett alku és egyezés szerint 200 forintokban és télen át fűtőbeli provízióban állapított meg. 1797-ben az elöljárók Berta tanítót lemondásra akarták kényszeríteni, de a plébános és Verner felügyelő nem engedték.

1799-ben a szülőket sürgették gyermekeik iskoláztatására. Rendelés történt a hanyag szülők összeírására. Ez már minden biztonnal a Mária Terézia oktatásügyi rendelete, a Ratio Educationis hatására történt. Érdemes megjegyezni, hogy ezt megelőzően 1770-ben az országban 4000 népiskola volt (az adat Erdély nélkül értendő). Az iskolák kb felét sajnos érintette, hogy a tanítást a falu jegyzője végezte, aki ezt nem tanulta. Az iskolák szoros kapcsolatban álltak a plébániákkal és protestáns lelkészségekkel. Az ország, 18700 faluja közül, 4300-ban volt valamely felekezeti pap, így az egyház és az oktatás szorosan összetartozott

A falusi papság jelentős része a jobbágyok tehetséges gyerekei közül került ki, mert e pálya a szegény sorból való felemelkedés legbiztosabb lehetőségét adta.

Az ország községeinek háromnegyed részében oktatás nélkül nőttek fel az emberek. Ezért büszkeséggel kell gondolni elődeinkre, kik a romokon új életet kezdve azonnal fontosnak tartották az iskoláztatás megteremtését. A falvakban az 1 vagy 2 tanítós népiskola, vagy az anya-

nyelvi iskola (schola vernakula) szervezése volt a tennivaló. A falusi népiskolákat a törvény egyenesen a plébános felügyelete alá rendelte. A felállított 9 tankerület közül Endrőd a nagyváradihoz tartozott. Pozsony, Buda, Győr, Pécs, Besztercebánya, Kassa, Ungvár és Zágráb központokkal jöttek létre még tankerületek, melyek tanítóképzésre is hivatottak voltak.

„Az állam boldogsága leginkább a tanulmányok egyenlő formájától függ, ezért szükséges, hogy a különböző iskolákban a doktrinának ugyanazon fejezetei tárgyalassanak, mindenütt azonos legyen a szabály, azonos az igazgatás módja, azonos a fegyelem.”

Tantárgyul a hittan, írás, olvasás, számolás mellé háztartástan, a polgári élet szabályai (beszéd- és értelemgyakorlat) is bekerültek. Az iskolák élére igazgatót (localis director) állítottak a plébános személyében. Endrődön 1802-ben Jánosi esperes plébános Berta tanítónak könyvekre 50 váltóforintot adott, mely később 20-ra devalválódott (ekkor egy ökör ára 60 Ft volt).

A tanulólétszámról sejtet bennünket a lakosságának alakulása, mely szerint Endrődön 1732-ben 244, 1764-ben 1222, 1773-ban 1655, 1827-ben 6510 személy élt. A családtípusok az 1770 és 1801 közötti évek átlagos helyzetét mutatják.

Család típusa	%-os megoszlás
gyermektelen család	6,6
3 gyermekes család	3,3
4 gyermekes család	3,3
5 gyermekes család	3,3
6 gyermekes család	10,0
8 gyermekes család	13,5
9 gyermekes család	20,0
10 gyermekes család	13,5
11 v. több gyermekes	26,7

Igaz az is, hogy ugyanezen időszakban az elhalálozások 58 %-át a 7 éven aluli gyerekek adták. Ez évenként átlagosan 137 halálesetet jelentett a gyermekek közül. Az bizonyos, hogy nem csak az 1777-es Ratio Educationis hatására, hanem a sok tanuló miatt hozta a tanácsülés 1803. okt. 23-án az alábbi határozatot:

„A fiú és leányiskolások elkülönítetnek, s a lányok a kántor vezetésére bíztatnak. Mivel ezáltal a kántoron a teher is öregbedik, törvényesnek és igazságosnak ítéltetik, hogy az eddig, mint egyedül csak kántornak járt fizetése, hivatalának már súlyosabb volta miá augcáltasson. Ennélfogva ezentúl a kántornak készpénzbeli saláriumja fog lenni 150 Rft (130 helyett), 5 köböl búza, mely neki örölve adatik, szabad kvártély és maga szobáinak s oskolának téli fűtésére 12 öl fa.”

A fiúkat tanító „Rendes Professornak” is járt 12 öl fa hasonló célra, és eddigi fizetése: 200 Ft és 5 köböl örlött búza. A kántorházat a községháza mellett emelték. Ennek első szobáját szerelték fel leányiskolának, amelyet csak lócákkal bútoroztak be. Az elkülönítés ténylegesen az 1804-1805-ös tanévben történt meg. A napóleoni háborúk nagy pénzromlást, drágaságot hoztak. Berta tanító fizetését a növendékek megszáporodása és régi, fáradhatatlan tanítása miatt megjavították 100 Ft-tal és 1 köb. búzával.

1812-ben Huszka József kántor segédjét, Alt Sándort a leányok tanításával bízták meg, amiért járandóságként 2 köb. lisztet, 1 köb. árpát és 5 Ft-ot kapott. 1814-ben a tanfelügyelő sürgette Alt tanítót, hogy szerezzen oklevelet. Ekkor fizetése már: *„...a helység pénztárából 10 ft, 3 köb. búza (örölve), 3 köb. árpa és a kántornak 1803-ban a leányok tanításáért asszegnált 20 ft is őt illette. Majd 1817-ben újabb fizetés javítás után: évi 60 ft, 4 köb. búza, 5 köb. árpa, 2 öl fa, 1 kocsi fűtő.”*

Ekkor a kántor fizetése 18 hold tanya, 11,5 hold rét, 150 Ft készpénz, 10 pozsonyi mérő búza, 12 öl fa, stóla: 61 Ft, aminek összértéke 263 Ft 30 krajcár volt. A tanító is használt 5/8 sessió földet.

Az 1803 óta kapott a fiú- és leányiskolák fűtésére adott 6-6 öl fa juttatását 1817-ben megszüntették: *„...a panaszok megszüntetése végett a fűtést maguk fogják teljesíteni, mivel most már a professzoroknak és kántoroknak szántóföldjeik vannak, amiből téli tüzelőt is nyerhetnek.”* Az eddig téli tüzelőre adott 6-6 öl fa ezután egész évre járt: novemberben 4, májusban 2 öl.

1819-ben leányiskolául a község megszerezte a plébániával szemben levő házat. Alt Sándort „Kun-Szent-Márton”-ban leánytanítóul megválasztották, s hogy ne menjen el, fizetését megjavították: 80 Ft, 3 öl fa, 3 kocsi fűtő, 8 köb. búza, 8 köb. árpa, 4 köb. búzaőrletés.

1823-tól a leányok tanítója további 30 Ft „subsideumot” kapott az egyházmegyei pénztárból.

1824-ben tanköteles fiú 469 volt, ebből feljárt 229, tanköteles leány 344 volt, ebből feljárt 164. A leányiskola igen szűk lett, s csak lócák voltak benne. A vizitáció alkalmával püspöki rendelet jelent meg: „A község valósítsa meg megfelelőbb leányiskola állítására vonatkozó régebbi szándékát!”

1826-ban a lányokat tanító Alt professzor 6 versenytárssal szemben nyerte el a harangozói állást. Íme, a hiteles dokumentum:

„1826. Szent Mihály-hava 2. napján: Fő Tisztelendő vice-Esperes Lábos János Plébános úr előadni méltóztatván, hogy mivel megholt Bur Péter, itt van az üdő az új Harangozónak kinevezésére, a ki azon Hivatal kötelességének elviselésére alkalmas legyen, a-melyre a fent-tisztelt Plébános Úr a több e Hivatalra jelölők közt Alt Sándor leányoktanítóját legalkalmasabbnak s érdemesebbnek is lenni tartja. Végeztett: Alt Sándor Leányok-Tanítója, a-ki mind az Eklézsiának, mind a Helységnek már 16 esztendei szolgálatot tett, a Tanács által is a Harangozói Hivatalra leg-érdemesebbnek is találtatott, annál fogva abba ezennel be is helyeztetik, kötelességébe tétetvén nékie, hogy minden harangozói, s ahhoz összekötött Egyházi szolgálatokra rendessen, józanon és illően elkövessen, ugy szinte a Torony béli órára szorosán felvigyázni s azt annak ideiben rendesen felhuzni tartsa kötelességének. Melly béli szolgálattaiért legyen a Helységtől ki-adandó fizetése a következő: Kész pénzben Hatvan, azaz 60 forint v. cz. (váltó czédulákban), nyolcz azaz 8 köböl búza megőrölve, négy azaz 4 köböl árpa, három azaz 3 öl tűzfa, ezeken kívül az áldozati szükségekre egy azaz 1 köböl búza, egy azaz 1 öl kemény singfa, e mellett ¼ tanya, s ugar béli szántó és 483 négyszegű öl vagy is 1 egész 2/4 kapából álló veteményes kert földeknek szabad használása. Ami pedig temetések alkalmatosságával teendő szolgálatbéli fáradsága jutalmát illeti, az már meghatározottat, s eddig is kijárni szokott fizetésekhez magát alkalmaztassa, s azokon felül senkitül többet vagy mástól, semmitől venni, presendálni nem legyen szabad.)

Alt professzor elhatározásának megértéséhez közelebb visz az alábbi kimutatás: „Jegyzése az Endrődi Egyházi s Oskolai hivatal a szolgáltatbéliék fizetésének 1823.

	Készpénz	Búza	Árpa	Singfa		Fűtő	Jegyzés
	v. cz. Ft	Köböl	Köböl	Öl	Öl	kocsi	
				K	L		
Professzorok	300	6	-	6	-	-	5/8 sessió föld
Leánytanító	80	8	8	-	3	3	
Kántor	200	5	5	6			4/8 sessió föld, szabad stóla, 483 öl veteménykert
Harangozó	60	9	4	1	3		2/8 sessió föld veteményes 483 öl
Orgonanyomó		1					1 pár csizma

(Salacz József, a Helység Hites Nótáriusa.)

Rövidítések: v.cz. = váltócédula, K= kemény, L= lágy

1829-es feljegyzés: „A leányiskola az 1824-i canonica vizitáció meghagyása szerint áttételet a kántorlakásba, de evvel az állapot nem javult, mert ez is sem nem elég tágas, sem nem elég magas.”

A harangozóra előrukkolt professzor utódjának Dinya (Dinnyés) Imrének a fizetését is megemelték: 150 váltóforint (vft.), 10 köb. búza megőrölve, 10 köb. árpa, 4 öl tűzifa, 3 kocsi fűtő.

1830-ban az elhunyt Berta fiútanító helyett a püspök „...sem Dinnyést nem óhajtja, mivel az dicséretesen működik mostani helyén, s fizetése is megjavult a tanítóföldek megosztásával..”, sem az oklevéllel rendelkező Fándly Antalt, mivel gyakorlata nem volt.

A fiútanítónak járó 5/8 sessió földből átadtak a leánytanítónak 2/8 sessiót (14,5 hold), amannak így 3/8 sessió maradt (21,75 hold), „...deputátumuk pedig fiútanítónak: 8 köb. búza, 2 köb. árpa, 6 öl fa, búzaőrletés, lánytanítónak 8 köb. búza, 8 köb. árpa, 4 öl fa, 3 kocsi fűtő.”

Végül is Somlai Istvánt bízták meg a fiútanítói állással. Hamarosan a püspöknél tiltakozott az ellen, hogy az ő tanyaföldjéből 2/8 sessiót elszakítottak a leánytanító részére, és őt ezért 2 köb. árpával kárpótolták a leánytanító deputátumából. Somlai, mint (kálvinista legátusból lett) álorcás katolikus és házsártos ember, mindjárt első évben annyira meg-

gyűlöltette magát, hogy népzendülés támadt ellene, s iskolájából a gyermekeket „*katolikus hitüket féltvén mind kivonták*”. 1832 októberében Lábos plébános és az elöljáróság Somlait elmozdította a tanítástól. A püspök megígérte, hogy a következő iskolaévben más állomáshelyre teszi át. Ez meg is történt. 1833-ban Szöllősi József – aki azelőtt suplens volt a leányiskolában – lett a fiúk tanítója, de ez év májusában a plébános már panaszkodott is magaviselete ellen. Somlai még 1839-ben is kérelmezte visszahelyezését Endrődre a Helytartó Tanácsnál. Molnár József, az eminens oklevelű leánytanító kérte, hogy fizetését 150 ft-ról emeljék 300 ft-ra, mint amennyi a fiútanítónak volt, aki emellett még 5/8 sessió földet is bírt. (Ugyanis az 1831-es canonica vizitáció visszaadta az összes földet a fiúk tanítójának.) **Molnár József latin nyelvű oklevele az 1. sz. függelék.**

Lábos plébános Molnár József leánytanítóval is elégedetlen volt: „*ad munus docendi neque natus, neque qualifikatos*”. Mégis helyt adott Molnár kérésének: „*A férfiú gyerekek tanítója földje kétfelé méressék és rendelem, hogy azon földnek felét a leányok tanítójának méretessék és adják ki az Érd. Bírák.*” 1841-ben Szöllősi József követelte a nyolc évvel ezelőtt visszaadott földrészt, s Delinger káptalani helynök vissza is ítélte neki, de a község kérésére a tényleges állapotot a jövő canonica vizitációig meghagyta: „*a község oda fog törekedni, hogy az újbóli reguláció alkalmával minden tanító legalább 4/8 sessió földet kapjon*”. Ebben az évben a tanköteles és a feljárók száma így alakult:

	Tanköteles	Ebből járt
Fiú	600	342
Leány	420	132

Az előbbi statisztikában látható hiányosság és nemtörődömség miatt a szülők is és a két tanító is megrovásban részesült. Molnár József 1844-ben 33 évesen tüdővészben meghalt.

Az előző kimutatáshoz íme, az iskolakötelesek pontos száma:

Év	Fiú	Leány
1844	442	428
1847	389	310
1850	369	400
1851	388	337
1852	527	531
1853	460	340
1854	460	420
1855	476	500
1856	476	500

A tanítók által készített kimutatások latin nyelvűek, kivéve az 1851-52. évit, amikor magyar. Ilyen rovatok szerepelnek: Iskola helye, Egyházmegye, Vármegye, Igazgató neve, Hitoktató neve. A tanító neve, vallása, erkölce, tanítási rendszere, nyelvekben jártassága, tanítási éveinek száma. Hány iskolaköteles fiú – leány van, iskolába járók száma osztályonként: 1-2.

Csak az 1831-32-es tanévben található 3. évfolyam 11 fiúval. A tanulók származása: nemesi, katonai, polgári, közrendi. A tanulók vallása: katolikus, protestáns, görög nem egyesült, zsidó. Tanulmányi eredményük: szorgalmas, hanyag. Az iskolából kimaradtak mi élet nemére alkalmazzák magukat? Minden tanulmány hetenként hány óráig és milyen nyelven tárgyaltott?

1. Hittudomány és annak magyarázata	4 óra
2. Biblia	4 óra
3. Szertartástan	5 óra
4. Olvasás, foglalás és betűzés	10 óra
5. Írás papíroson és táblán	4 óra
6. Számtan	3 óra

Minden oktatás magyar nyelven történt.

Az elhunyt leánytanító utódjául a püspök Paróczai Andrászt javasolta, aki Endrődre való megválasztása előtt 9 évig Gyomán tanított egy csekély létszámú katolikus iskolában, mely az endrődi plébános igazgatása alatt tevékenykedett. Mivel Gyomán önálló katolikus egyházközség nem volt, a kis létszámú hívők az endrődi egyházközséghez tartoztak.

1847-ben Szöllősi, a fiúk tanítója is távozott az élők sorából. Júliusban helyére Szebeni János békési segédtanítót választották és szerződést kötöttek vele, melyben az 5/8 sessió föld élvezete is ki volt kötve. Az 1848.-as áprilisi törvények alapján ezt a földet ismét kettéosztották, de 1853-ban szentszéki végzéssel a fiúk tanítójaé lett.

Ekkorra Paróczai fizetése is emelkedett: 120 pengőforint, 15 köb. búza, 10 köb. árpa, 4 öl fa, 3 kocsi szalma. Majd négy évvel később ítéletileg kapott 4/8 (fél telek) földet, ami 12 magyar holdat tett ki. Az uraságtól ajándékba 20 holdat kapott, a két földterület együtt 32 magyar hold, azaz 24 kat. holdnál kicsivel több volt. Ennek következtében a 15 köb. búzát és a 10 köb. árpát 8-8 köbölre csökkentették. A fiútanító 35 kat. hold tanya- és ugarföldet, 10 hold legelőilletéket, továbbá 6-6 köb. búzát és árpát, valamint 120 pengőforintot kapott.

Két új iskola létesítésére adott az uraság 40 magyar hold földet és 2 beltelket. A község hasonlóképp 40 hold földet. Ez a 80 magyar hold a Nyárszeg dűlőben, Gyoma szomszédságában terült el.

A sarvasi járás főszolgabírója az alábbiakra kért jelentést 1851. nov. 29-ig:

- „1. Hívei közül Endrődön hány gyermek jár iskolába?
2. Hány járhatna?
3. Elemi iskolák milyen karban vannak?
4. Elegendőek-e az iskolába járó gyerekek befogadására?

Ahol szűk a hely, újonnan építtetése okvetlen meg fog történni, azoknak a költségére, akik azt kötelesek fenntartani.” Huzly Károly plébános, locális direktor válasza:

„Endrődön 2 elemi tanoda létezik, figyermeké az egyik, nőgyermeké a másik, mindkettő tanítókkal ellátva, de 700 gyerek befogadására... nem elégséges és szűk. Ugyanezért egy harmadik tanodai ház felállítása...éspedig a helység közepén... szükséges...mindkét tanoda a helység egyik végében van építve, s ezért a tulsó messze végben lakozó szülők, kivált téli időben, mikor a nap olly rövid, s roppant

sarak miatt az utcákon alig járhatni, gyermekeiket különben is a szegénység miatt könnyen öltöztettek, az illy messze eső tanodákba küldeni vonakodnak, s ennek a szomorú eredménye, hogy sem a magas kormány szándéka, melly szerint a gyermekek 6 éves koruktól kezdve 12 éves korukig az iskolába szorgalmattosan küldeni rendeltetnek, nem tellyesítetik, - de kellőleg és helyesen nem is taníthatnak.

A nőgyermek iskolája, melly 1841-ben ujjonon építetett, jó kézben van, a múlt iskolai évben itt 292 nőgyermek tanítottak. A gyermekek tanodájának fedezete igen elavult és roskadozó állapotban van, ezért egy tetemes kijavítást szükségel, itt a múlt évben 334 gyermeket oktattak.”

1856 júniusában érkezett meg a Főelemi iskolák szabályzata.

„A közoktatás... legfontosabb tagjai a népiskolák, a vallásos képzetésnek túlnyomó fontossága miatt. Azokban a vallás alapján azon ismereteknek s alkalmazásoknak mennyiségét tanítani kell, mellyek jövőre az Ausztriai birodalom minden telykorú lakosáról feltételezhető, miszerint becsületes kereset útján saját állomását biztosítani - azon kötelességekhez és jogokhoz, mellyek a Sz. egyház és birodalomnak intézkedései folytán őket illetnek, saját, valamint általánosság javára gyakorolni és az ebbe illő s Istennek tetsző életet folytatni képes lehesen.

....anya oktatási nyelv mellett....egy tartományi nyelvet is minden népiskolában tanítani kell. Kötelességül szabatik, miszerint minden német népiskolában a magyar nyelvben is oktatás adassék. Ahol pedig szlovák, román, ruthén, vagy szerb iskolák közel vagynak magyar helységhez, ott a magyar nyelv is számban tartassék. A német és magyar nyelvbeni oktatás annyival inkább felkarolandó, miután az e kormányzat alá tartozó Gimnázium vagy Reál iskolákban egy tanuló sem léphet által, a kinek az érintett nyelvekben némi jártassága nem volna. Minden nyilvános főtanoda az 1855-56. tanév kezdetén mint négy osztályú főtanoda szervezendő és annak nevezendő.....A tantárgyak a négy osztályú főtanodákban az eddigiek maradnak: vallástan első osztályban 2, második és harmadikban 4-4, negyedikben 5 órában.

Olvasás: 1. o.-ban silabizálással veszi kezdetét és folytattassék a mechanikus jártas olvasásig. Másodikban a mechanikus olvasás tökéletesítése mellett az illő hangzásra is adni kell. Harmadikban tovább kell az olvasást tökéletesíteni. Negyedikben az olvasottak tárgyilag és szó-

tanilag tökéletes megértése, pontos tudomása. Erre elsőben 12, második és harmadikban 10-10, negyedikben 9 tanóra fordítandó hetenként.

Írásbani tanításnál az elhatározott, könnyen olvasható kellemes és gyors kézírásra figyelmeztendő. A számolásbani oktatásra minden osztályban hetenként közönségesen 4 óra fordítandó. 1. osztályban 10-ig tanulják a négy alpműveletet. Százig a számsort. 2.-ban a tanulók a nagyobb számokkal alpműveleteket végeznek, fej- és írásbeli számolást gyakorolják. 3.-ban az egészek mellett a fél, harmad és egyéb az életben leggyakrabban előforduló töredékekkel is ismerkedjenek meg.”

Rendelkezik az éneklés, rajzolás, természettan és hazatörténet oktatása tárgyában: „Az elősorolt tantárgyakon kívül más tárgyakat az iskolába behozni, vagy az engedélyezett könyveken kívül mást használni a Minisztérium különös engedelmé nélkül nem szabad.”

Külterületi és új belterületi iskolák megjelenése

A két egyházi iskola mellett 1836-ban Csejten községi iskola létesült. Ennek az az előzménye, hogy a környéken Felső-Magyarországról érkezett dohánykertészek telepedtek meg, kik családtagjaikat is magukkal hozták, s kérték gyermekeik számára az iskola szervezését. Első évben az uradalmi jegyző oktatott 16 gyereket, de 1839-ben már Takács István tanító foglalkozott 39 növendékkel. Előbb egy istálló szolgált iskolául, majd parasztházat alakítottak át, s csak 1912-ben épült a kívánalmaknak megfelelő iskola tanítói lakással. Egészen 1973-ig folyt benne oktatás. Mindvégig községi maradt a környék vegyes vallású lakossága miatt, bár 1943-ban nagyon közel állt az egyházasításhoz, csupán a beállt hadi események akadályozták meg.

Az 1848-50-es évekkel az egyháztanácsai jegyzőkönyv nem foglalkozott, csupán Szebeni János fiútanító és Paróczai András a leányok tanítójának jelentése tanúskodik a 49-50-es tanévről.

Az 1830-1856 közötti évekből a tanulók létszámának alakulását a 2. függelék tartalmazza.

Az 1858-as sürgetés után 1860-ban elkészült a gyomavégi tanítói lakásos iskola 1 tanteremmel. Első tanítója Balla Mátyás, helybeli okleveles nevelő lett. Apja Balla Károly endrődi kántor, akit Csomák eszperes már 1840-ben kötelezni akart a tanításra, mivel mindkét mesterhez nagyon sok tanítvány járt, és mert eredeti bérlevelében „...a fizetésjaví-

tást azért kapta, hogy tanítsa a lányokat, de megfelelő helyiség nem akadt."

Vegyes iskolaként nyílt meg, a fiúk és leányok együtt tanultak. A mester a következő dotációt kapta: „...a gyomavégi temető melletti (Nyárszegzug) 40 hold haszonélvezete, 100 ft és 4 öl fa.”

Paróczai tanító ellen már 1859-ben panaszok hangzottak el, majd 1865-ben „Paróczait pedig az előbbi panaszok és egy újabb büntény alapján a tanítóságtól elmozdítják.” Az okokról a jegyzőkönyv nem beszél, de politikai magatartást sejtet, mert még 1855-ben is úgy minősíti Schiefner Ede „Paróchus Endrődiensis et localis director”, hogy „Mores: Boni”, vagyis erkölcsisége jó. A katedrát 1865-ben Végh Antal vette át, aki rövid idő után „iskolatestvérnek” állt, akik tanítással foglalkozó férfi szerzetesrend, nem felszentelt papok (Szegedi képzős koromban voltak osztálytársaim e rendből. Földrajztanárom Horváth B. Kristóf is iskolatestvérként tanított. A tanítóképző mellett volt rendházuk.) Központjuk Homokon volt, Erdély visszacsatolása után Szatmárnémetiben tanítóképzőjük is működött. Így került a leányiskola vezetése Vidosits Antal kezébe, aki végleg meghonosodott a faluban. 1868-ban juttattak még 3 hold legelő földet a leányiskola részére, azonban egy részét a „gáttársulat kisajátította”.

„1869: Lipoviczky püspök a tanácskozmányban szabályzatot állapított meg, mely szerint minden plébánián egyházközségi tanácsot kell szervezni, mely mint párhuzamos iskolai hatóság az 1868. évi népiskolai törvény iskolaszékével, a kath. iskolák ügyét vezesse.” Ezt decemberben Endrődön megalakították, s elhatározták 5 %-os iskolaadó kivetését, ennek kezelését „...réggi hagyományos szokás alapján a községi elöljáróságnál hagyta.”

Megromlott a kapcsolat a politikai és egyházközség vezetői között. A község vezetését meghatározó Kovács-család és az egyházfők alapvető kérdésekben nem értettek egyet.

A község vezetői az úgynevezett „tanítóföldek”(Újtelep) községi kezelését kívánták megvalósítani. Negyven holdról volt szó. Schiefner Ede plébános megvétózta a határozatot, majd az úrbéri ügyek kezelője, az „alispáni bíróság” a földet az egyháznak ítélte. A vármegyei közgyűlés pedig kimondta, hogy „a község, mint eddig, ezután is fizesse az adót a tanító földek után, mert arra 1858-ban kötelezte magát.” A község a

beszedett iskolaadót nem utalta át a hitközségnek, hanem 1870. szept. 8-án határozatilag kimondta az iskolák községi jellegét.

Vadász Manó, Békés-Csongrád megyék tanfelügyelője jóváhagyta e határozatot, s a községet külön iskolaszék alakítására utasította. A gyulai megyei iskolaszék azonban a hívek fellebbezésére megsemmisítette a tanfelügyelői határozatot, és elrendelte az endrődi nép megszavaztatását az iskola ügyében. A községi párt Kovács István vezetésével a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordult, és tőle az iskolák községi jellegének jóváhagyását kérelmezte. A minisztérium és a megyei iskolaszékből alakított bizottság 1871 augusztusában megszavaztatta a lakosságot, mely 96 szavazattöbbséggel a katolikus jelleg mellett döntött. Csak a csejtpusztai iskola maradt továbbra is községi. Az előljárást felszólították az iskolaadó átadására, ők ezt megtagadták, csupán a szolgabíró erélyes utasítása tett pontot az ügyre.

A minisztérium újabb 5 iskola építését követelte. 1871. szeptember 8-án a 40 tagú egyháztanács kebeléből 16 tagú egyházi iskolaszéket alakítottak. Pontos felmérést végeztek az iskoláskorú gyermekek nyilvántartására, mely szerint:

a községben:	900
Öregszőlőben:	180
a tanyákon:	50
Összesen:	1130

tanköteles volt a község területén.

Ebből a községben iskolába járt:	599
a fiúiskolába:	229
a leányiskolába:	194
a gyomavégyi vegyes iskolába:	176

Az iskolaszék elhatározta, hogy a „*mostoha idők dacára a fiú iskola 36 négyszög - öles, 350 tanoncot befogadó termét ketté osztja, az új tanítót 400 Ft-tal javadalmazza és számára lakást bérel.*

Ugyanígy tesz a 33 négyszög - öl nagyságú leányiskolával, és így már ez évben lesz 5 iskola és tanító.”

Kimondta, hogy az 1870-től fizetett és 1250 Ft-ot kitevő 5 %-ot ezentúl is fizetni fogják, s többre is készek. Hozzájárulásra az uraságot is felszólították.

Az 1867-ben átvett 40 hold föld után befolyt, s a takarékpénztárilag kezelt 735 Ft-ot két tanterem építésére és a meglevő iskolák javítására fordították.

1871 decemberében a püspök segílyt ígért a következő évi iskola-építéshez, Bredl Istvánt pedig az újonnan rendszeresített önálló segédtanítói állásban megerősítette. A központi fiúiskolánál külön 1-2. és külön 3-4. osztály szervezése megvalósult. Tanítólakásul egy kis szoba szolgált az iskolaépületben. A püspök engedélyezte, hogy a „Nyárszeg dűlőben lévő 40 hold (1200 négyszög-öles föld) az állítandó 4. és 5. iskola tanítóinak javadalmazására fordítassék 20-20 holdas részletben.”

1873-ban Wodiáner Albert a nagylaposi majorban iskolát létesített. Oda azonban a saját birtokán dolgozók gyermekein kívül mást nem engedett járni. Például a kocsorhegyieket sem, akiknek közelebb lett volna ott tanulni, mint állandó híd híján a Körösön naponta kétszer átkelve a „révhajón” a községbe bejárni.

A község utasítást kapott „*az ismétlő iskolák felállítására nézve magát a hitfelekezeti iskolaszékkal érintkezésbe tegye.*”

A tanfelügyelő az 5 iskola szervezését kérte.

1875-ben újabb kísérletet tett a község, ismétlőiskola létesítésével kívánta a vitatott 40 hold földet visszaszerezni. Megalakították a községi iskolaszéket, és végzést hoztak, miszerint: „*az ismétlő-iskola és állítandó községi iskola helyéül és alapjául a lakosság által épített gyomavégi iskola és a 40 hold föld a felekezeti iskoláktól elveendő. Egyelőre a felekezeti iskolaszéktől a Szebeni-féle iskolát kéri ismétlőül átadatni és Szebeni tanítónak minden tanítási napra 2 forintot szavaz meg.*”

A felettes szervek ezt a határozatot sem hagyták jóvá. Eredménye a két szervezet közti helyzet elmérgesedése lett. Új tanítók érkeztek: Pus-kás József és Mihálovics Dénes. 1877-ben a katolikus hitközség járásbíró-sági ítélet alapján átvette a községtől az 1868-ban leányiskola részére kihasított 2 egész 465/1200 hold legelőföldet, s eddigi jövedelmét átengedte a felsőbb népiskola alapjának.

Meg a püspöki rendelet a „*latin és görög szertartású hitközségek iskolaszékének szervezésére.*” Az endrődi iskolaszék a következőképpen alakult: Schiefner Ede plébános elnök, Iványi Imre alelnök, Alt János gondnok, Tímár I. Mihály, Katona János, Kovács J. István, Jánosik István, Varga I. Imre, Dinya János, Hunya P. Mátyás, Varga József, Tímár

G. Imre, Óvári Tímár István, Walfis József, Hunya András iskolaszéki tagok és Balla Mátyás tanító, iskolaszéki jegyző.

1877-ben helyiséget béreltek Kocsorhegyen iskola céljára.

1878-ban szőlőskerti iskola (a Tímár-iskola, a későbbi Brihse-ház a szarvasi és kondorosi út között) épült 1800 forintból.

1880. évi kimutatás az iskolákról

Iskola	Osztály	Tanító	Tanuló	F	L
I. Központi fiúiskola	1-2 3-6	Magdics Károly tanító Szebeni János tanító	312		
II. Központi leányiskola	1-2 3-6	Kovács Lajos tanító Vidosits Antal tanító	277		
III. Gyomavégyi vegyes iskola		Balla Mátyás tanító	228	120	108
IV. Nagylaposi vegyes uradalmi iskola		Csuka György képesített tanító	21	10	11
V. Kerti vegyes iskola		Orosz János engedélyes tanító	125	60	65
VI. Kocsorhegyi vegyes iskola		Gyuris András nem képesített és nem engedélyes tanító	17	7	10
ÖSSZESEN:			980		
Ismétlő fiúiskolában tanulók:		Magdics Károly	61		
Leányiskolában tanulók:		Kovács Lajos	64		
ÖSSZESEN:			125		

1881-ben a mirhói iskola megnyílt a központi iskolából áthelyezett beteg tanítóval, Kovács Lajossal, aki év közben meghalt, s 1882 márciusától az iskolát ideiglenesen Varga Gyula vezette tovább.

A központi leányiskola 1-2. osztályában Hencz Vince tanított, de 1882 januárjában lemondott. A helyébe választott Szamborovsky Rezső 20 hold földet és 200 Ft készpénz javadalom mellett 50 Ft ismétlőiskolai díjat is kapott. Ősszel a mirhói iskolához helyezték át. Ekkor került Endrődre Zsámbékról az első nagy pedagógus egyéniség, Bencze Sándor, aki később az iskola első igazgatója lett. Fáradhatatlanul dolgozott Endrőd művelődésének fejlesztéséért. Az 1-2. osztálynál kezdett, majd a 3-4. osztályt bízták rá. Magdics is távozott, Ozoráról Sándor Alajost választották meg, ő is 1-3. osztállyal kezdett a fiúknál, míg Bencze a lányok oktatója lett.

Pontos kép van az 1880-81-es tanévről, amikor a Körös nagy árvize pusztulással fenyegette a községet, amelyen csak a körgát építése segített.

Ekkor tanköteles volt:

6-12 éves fiúk:	591
6-12 éves lányok:	549
13-15 éves fiúk (ismétlős):	147
<u>13-15 éves lányok (ismétlős):</u>	<u>138</u>
Összesen:	1425

Az iskolába járók iskolánkénti megoszlása

Osztály	Tanító	Minősítése	Fiú	Lány	Összesen
1-2. fiúosztály	Magdics K.	képesített	186		186
1-2. leány	Hencz V.	képesített		160	160
3-6. fiú	Szebeni J.	képesített	97		97
3-6. leány	Vidosics A.	képesített		97	97
Gyomavégyi vegyes	Balla M.	képesített	74	72	146
Mírhói vegyes	Kovács L.	képesített	99	73	172
Öregszőlő vegyes	Orosz J.	nem képesített	40	46	86
Kocsorhegyi vegyes	Gyuris A.	nem képesített	7	10	17
Nagylaposi vegyes	Csuka Gy.	okleveles	10	12	22
Ismétlő fiúiskola	Magdics	okleveles	75		75
Ismétlő leányiskola	Hencz	okleveles		64	64
ÖSSZESEN			588	534	1122

Csak 1122 tanuló járt iskolába az 1425 tankötelesből, tehát kb. 79 %.

1881-82-ben	Tanuló	Fiú	Lány
6-12 éves tanköteles	1019	553	466
13-15 éves ismétlő	256	112	144
Összesen:	1 275	665	610

1883-84-ben	Tanuló	Fiú	Lány
6-12 éves tanköteles	1059	558	501
13-15 éves ismétlő	482	250	232
Összesen:	1 541	808	733

A tanítás eredményességét tankönyvek szolgálták. A már említett 1855-ös rendelet az alábbi tankönyveket jelölte meg, mint kizárólagosan használhatókat:

1. osztályban a „*Fibel*”
2. osztályban az első nyelvtan és olvasókönyv
3. osztályban a második nyelvtan és olvasókönyv
4. osztályban a harmadik olvasókönyv az ahhoz tartozó nyelvtannal

Az iskolai oktatást segítette az *”Utasítás a nézeti oktatáshoz képekkel”* című kiadvány. Benne a háztartással, mezőgazdasággal, iparral kapcsolatos ismeretek kaptak helyet. Így az iskola és felszerelése, lakás és bútorai, ruházkodás és felszerelése, konyha és ételek készítése, háziállatok és gondozásuk, tenyésztésük, fák és növények termesztése, kőzetek, ásványok, fémek.

Ipari szakmák közül: mészáros-hentes, varga-csizmadia, szabó, kőfaragó, ács, asztalos, kovács, szegkovács, lakatos, rézműves, bádigos, késműves, szerkovács, fazekas, üveges, bognár, nyerges, szövő-takács, kelmefestő, pintér-kádár, ónműves, harangöntő, arany-ezüstműves, esztergályos, kötélgyártó, szappanos, tímár, kefekötő, posztószövő, kalapos, könyvkötő.

Hazai és távoli tájak vadon élő állatai, hasznos és kártevő rovarok, bogarak, tűz - víz, égháború, éjjel-nappal, templom, ünnepek szerepeltek.

Tartalmazott erkölcsi beszélgetéseket: testvéri és szülői szeretet, lopás, öregek tisztelete, eltévedés, szorgalom, állatok, fák védelme. Kis versikébe foglalt hasznos tudnivalók, erkölcsi igazságok, talányok is voltak benne. Ezeket első osztálytól végig használták. Képek, rajzok, ábrák segítettek az ismeretek pontosításában.

„Egyébiránt a tanév eddigi felosztása két részre (szemeszter) megtartandó és az első szemeszter bevégzésével minden iskola osztályban vizsga megteendő. A nyilvános, ünnepélyes vizsgák, jutalmak kiosztásával, csak a tanév bevégeztével tartandók.

Az előszabott minta szerint oskolai bizonyítványok az anyanyelven, a két vagy több osztályú tanodákban kiadandók. Az iskola Chatalogusok azonban minden tanodában az ide mellékelt oskolai bizonyítványok mintájában előforduló rovatok szerint minden évben elkészítendő és a

helybeli igazgatónál őrizendők és az iskola felügyelőjének minden iskolai vizsga alkalmával betekintés végett előterjesztendők.”

„A rajzolásbani tanítás mindenütt, ahol az iskola viszonyai megengedik és kívánatossá teszik az 5. osztályban behozandó, és az általános oktatása hasznos összekötetésbe hozandó.”

„Az éneklésben minden osztály tanító nevéndékeit kétszer fél-fél óráig gyakorlani köteles... Az egyház énekeit, némely jó iskolai és népdalokat hiba nélkül énekeljék.”

1885-ben a nagylaposi uradalmi iskolához az elhunyt Csuka helyére Ricsek Jánost választották. A szeptemberben lemondott Sándor Alajos utóda Szebeni László, a már rég itt működő Szebeni professzor fia lett.

1888 szeptemberében megnyílt a hunyai és a kondorosi tanyák közt épített új iskola.

1889-ben átadták a két tantermes szarvasvégi (Kiszely-féle) iskolát.

1-2. osztályban a fiúkat a Kisjenőből érkezett Heffner Ferenc, a lányokat Klárafalváról jött Iván Kálmán oktatta. Illetményük 400-400 Ft volt, egyikük természetbeni lakást, másikuk 80 Ft lakpénzt kapott.

1890-ben új iskola építését határozta el az egyháztanács a Kertekben (Öregszőlő). S mivel még mindig sok volt a „fehér folt”, a zugiskolák hivatalos támogatása mellett döntöttek: 1. szőlők közt (Öregszőlő), 2. kondorosi tanyákon, 3. Kocsorhegyen.

A nagylaposi uradalmi iskola tanítója, Ricsek lemondott, az utódjául megválasztott Kakuja Mihály királlyági ambuláns tanító javadalma 200 Ft készpénz, 4 hl tiszta búza, 10 hl árpa, 1db kétéves sertés, 12 m³ tűzifa, 340 liter hegyi bor, 1 db tehén téli tartása, nyári legeltetése, 1 hold tengeriföld volt.

1891 januárjában az iskolaadó már 12%-ra emelkedett. Ez évben Kis-Peresen a második kerti iskolának megvettek egy 400 négyszögöles telket építkezés céljára.

Schiefner Ede locális director 5000 Ft-ot ajánlott egy „*irgalmas nének vezetése alatt felállítandó kiseddóvódára.*”

„Az egyháztanács kimondta:

1. *Az apáca intézményt Endrődön meghonosítja, s a leányokat fokozatosan rájuk bízta. Úgyszintén az új törvény által elrendelt kiseddóvódákat.*
2. *Endrőd múltjához és vallásos szelleméhez híven hitközségi-
leg fogja felállítani.*
3. *Hogy a tanítói javadalmak közt lévő nagy aránytalanságok megszűnjenek (pl. Szebeni Jánosé felmegy 900-1000 Ft-ig, az újonnan kinevezetteké 400 Ft) a püspök intézkedésével beleegyezik, hogy a Szebeni János-féle javadalom nyugdíjaztatása alkalmával hitközségi kezelés alá vétessék, s ennek terhére apácákat lehessen hozni, s az ő állomására pedig más tanítót eddigi fizetésével áthelyezni.”*

Idős báró Wodiáner Albert földesúr 1000 Ft-ot adományozott kiseddóvódára.

Az apácához - mely magába foglalt az óvodán kívül egy tantermet, az apácák lakását és egy kápolnát is - 8000 Ft-os költségéhez Schiefner Ede még további 3000 Ft-ot is felajánlott.

1892-ben újabb iskolaadó 15%-ra nőtt.

1892. január 11-én Balla Mátyás meghalt. Utóda Gulyás Sándor nagyváradai 3. évfolyamos „képezdész” lett havi 30 Ft-ért.

Wagner Márton gyomai építész 8000 Ft-ért elvállalta az apácához építését, melyhez a telket 1200 Ft-ért vásárolták. Május 18-án volt az ünnepélyes alapkövetel.

„Apácákat egyelőre még kapni nem lehetvén, határozatba ment, hogy az épületek elkészültével a két óvoda ideiglenes óvónőkkel, kik 200-200 forinttal díjaztatnak, megnyittassék, a két ideiglenes tanító pedig 300-300 Ft-ot fog kapni.”

A püspök engedélyezte, hogy a Szebeni- és Balla-féle földeket hitközségi kezelésbe vegyék, s ezen túl az új tanítók csak készpénzfizetést kapjanak.

A földekre vonatkozóan „...az egyháztanács azt határozta, hogy a Szebeni-féle tanyaföld tehénlegelő, az ugar szántóföld, a Balla-féle föld pedig a falu mellett közóhajtásra sertéskasza gyanánt adassék bérbe.”

1892 szeptemberében Szebeni Jánost, aki a községnek 1847 óta tanítója volt, teljes fizetése mellett nyugdíjazták. Az állami nyugdíjintézetől 520 Ft-ot, a hitközségtől pedig 290 Ft-ot, összesen 810 Ft-ot kapott. Ez a javadalom azáltal szaporodott így meg, hogy a tanyaföldje 1857-ben legelőilletékkal gyarapodott, s az így 62 holdra felmenő szántóföld terméshozama folyton emelkedett. Ekkor 1q búza ára 7 Ft volt. Szebeni helyére Bencze Sándor került a 3-6. fiúosztályhoz.

Az üresedésben lévő állásokra az apácák hiánya miatt ideiglenes tanerőket bízta meg: Leviczky Miklós okl. tanítót, Lombayné Hajnal Katalin gyöngyösi lakos, endrődi származású nyugalmazott tanítónőt és Kemény Vilma okleveles tanítónőt. A két tanítónő az apácáknak szánt lakásban nyert elhelyezést.

Novemberben megnyíltak az óvodák az apacaházban (nagyóvoda), és a Gyomavégben (kisóvoda), ahol a helybeli jegyző leányait, Harsányi Emmát és Ilonát alkalmazták. Otthon laktak, így 200-200 Ft fizetést kaptak.

1892-ben az iskolaadó bevétel 5303 Ft volt.

1893. október: *„Hosszas utánjárás és több kongregációval folytatott alkudozás után sikerült a múlt évben felépített Schiefner-féle házba három gráci irgalmasnénét kapni, kik az abban lévő u.n. nagyóvodát kezökbe vették, míg a kisebbik továbbra is ideiglenes vezetés alatt maradt.*

Ellátásukra kértek személyenként 210 forintot, bútorzat, felszerelés, asztalnemű, törölközőkkel ellátott lakást, fűtést, világítást, orvosi és gyógyászati kezelést, halál esetére egyszerű temetést, később szükségessé váló szerelvények beszerzését... Abban a reményben, hogy később a meghívás szerint és ígéret alapján a második óvodát és a központi két, és a szarvasvégi egy leányiskolákat is a gyulai példára átveszik.”

Főnöknő és egyben óvónő Györgyi Regina lett.

„Orosz János szőlőskerti tanító nyugdíjaztatott 250 ft-tal, melyből 50 ft-ot a hitközség fizet. Helyére 400 ft-tal Leviczky Miklós gyomai ideiglenes tanító lépett azon kötelességgel, hogy a másik kerti iskola felállítása után felváltva ebben is mint amabban tartozik tanítani.”

Decemberben a Megyei Közigazgatási Bizottság elrendelte az endrődi zugiskolák bezárását. Felszólította a főszoigabíró, hogy "...a

kocsorhegyi, paskomi, szőlőskerti, kondoros-tanyai zugiskolákat zárják be.

Az ott működő nem képezett tanítók: Gyuris András, Mikó Pál, Német István, Árvai Imre a további tanítástól 50 forint bírság terhe alatt tiltassék el. 1894 januárban jelentést kér. Amennyiben a rk. egyház iskoláról nem gondoskodikna, úgy az ottani gyerekek tanügyi gondozása a politikai községre fog háromolni.”

Gyomán a kevi és a túri út találkozásánál 1910-ben rövid ideig zugiskola működött „*Kurilla Mihály* vezetésével, aki *Endrődön* igen jól bevált zugtanító volt”.

1894-ben „*Az irgalmas nénék száma eggyel szaporodott, átvették a kisebbik óvoda vezetését.*”

Szeptember 8-án elkészült a kisperesi (Csáki) iskola 1545 Ft-ért Szedlák Mihály helybeli vállalkozó munkájaként. Megindult a váltott tanítás Leviczky keze alatt.

Ugyanígy oldották meg a kondoros-tanyai iskola problémáját is, ahol eddig Árvai Imre zugtanító működött. Béreltek egy helyiséget, és az ide fogadott ambuláns Baán Károly gyakorló tanító októbertől felváltva tanított a rendes és a bérelt teremben 325 Ft fizetés, 50 Ft útiátlag és 25 Ft ismétlősök díja fejében. Ekkor 1 q búza 5,5 Ft.

Októberben a megye felmentette a községet a Kocsorhegyen elrendelt iskolaépítés köteleességétől.

Iskolaadó bevételeként 1893-ban 6272 Ft, 1894-ben 5543 Ft gyűlt össze..

1895 szeptemberében Sárhegyi Károly mirhói tanítót a gyomai uradalom póhalmi iskolájához nevezték ki, utódja Kovács József lett, akinek 400 Ft illetmény járt.

A gyomavégi iskolához Velesits György jött rendes tanítónak Baranya-Göröcsönből.

A szarvasvégi 1-2. osztályos leányiskolát november 1-jén az irgalmas nénék főnöknője, Baumann Henrika vette át, és áthelyezte az apácaházban eddig üresen állott tanterembe.

Ellenben a kisóvodától „*távolsági és fegyelmi okból*” az irgalmas nénét visszavonták, s ide utána Szabó Piroska okleveles óvónőt alkal-

mazták Nagyváradról 225 Ft fizetéssel. Gyomán az árvaházban 1885-1922 között tanítottak apácák katolikus leánytanulókat.

1896. december 1-jén Leviczky szőlőskerti tanító eltávozott. Az iskolákat ezután kettéválasztották 300, majd 350 Ft fizetéssel. Előbb csak az új, a Kis-Peres iskolájának állását töltötték be a Szolgaegyházáról érkezett Csáki Bélával. A régiben ideiglenesen Vidosits Antal nyugalmazott tanító oktatott, mert csekély (330 Ft) nyugdíja mellett erre szűksége volt. Még ez év novemberében a kondoros-tanyai kettős iskolából is elment Baán Károly Kurtakeszibe, helyére a Pest megyei Gombárol Dobosy István 45 éves nem képesített tanító jött 400 Ft fizetéssel, és a tanítói képesítés megszerzésének kötelezettségével.

Az ezredév megünneplése (millennium) május 18-án volt. Ezzel kapcsolatban a következők olvashatók a Historia Domusban:

„A templom-téren iskolai ünnepély: hazafias szavalmányok és dalokkal. Délután 1 órakor az iskolások kivonultak zeneszóval és dalokkal a szarvasvégi szénáskertbe. Csatlakozott az iparos iskola és a kisóvoda is. Számuk meghaladta az 1200-at. Künn gyermekmulatság, különféle versenyek és játékok. Kenyér, pecsenye, kalács, süteményből álló uzsonna, melyet a szülők és a gyermekbarátok aláírás útján adakoztak össze. Óriási néptömeg kiözlése ez alkalmat valódi népiünnepéllé tette.” Ekkor Endrőd lakossága már meghaladta a 11000 főt.

1896. december elején az irgalmas nővérek eltávoztak. Ennek az volt az oka, hogy nem akarták vállalni a három kívül lévő leányiskolát. Helyükre gyakorló tanítónők kerültek Nagyváradról.

Az elhagyott óvoda vezetője Bohus Ilona okleveles óvónő lett Ceglédről.

1897. szeptember 1-jén a két óvodát átadták községi kezelésbe. Bohus Ilona és Szabó Piroska óvónő maradt. Óvodának vettek egy alkalmas házat. A volt apácaház leányiskola lett. A volt központi leányiskolába a templommal szembe a fiúiskola költözött.

A legrégebbi iskolaépületet pedig a Holt-Körös partján, mivel alacsony és sötét volt, s padjainak rozzantsága miatt az akkori igényeknek már nem felelt meg, kijavítása pedig igen sokba került volna, egyelőre bérbe adták.

1897. szeptember 3-án Heffer Ferenc szarvasvégi fiútanító meghalt, akiről feljegyezték, hogy *„Jeles, hivatásos tanító volt.”*

Helyére Újházi Béla okleveles tanító, eddigi kántorsegéd került. A gyomavégi iskolából „túltömöttség” miatt a 2. osztályt a központi fiú- és leányiskolába osztották el.

A szőlőskerti iskolába a nyugdíjas Vidosits helyére Matulai Károlyt választották 350 Ft fizetéssel.

1898-ban a gyomavégi (Balla) iskolát egy tanteremmel megtoldották. Itt lányok tanultak Kiszely Róza vezetésével.

Decemberben a VKM jóváhagyta a Megyei Közigazgatási Bizottság határozatát, hogy Wodiáner is fizessen 17 % iskolaadót. Az uradalom egyenesadója 10712 Ft volt, mely után a 17% iskolaadó 1821 Ft volt. Ebből az uradalmi iskola fenntartása 625 Ft volt, tehát 1196 Ft-ot még köteles volt fizetni.

1899 júliusában a VKM a Békés Megyei Közigazgatási Bizottság javaslata alapján 5 új iskola felállítását követelte.

Eltávozott Matulai Károly szőlőskerti, Vlasics György és neje, Kubinyi Ilona belterületi nevelők. Újak jöttek meghívás útján: Dobosi Sándor Úriből és Bohus Hermina.

A szőlőskerti vegyes iskolához megválasztották az Alpagyról érkező családos Mészáros Zoltán képezdészt.

Októberben Kocsorhegyen egy házat vettek 350 Ft-ért, ahol Tóth János okleveles tanító kezdte el a munkát.

1899-ben iskolaadó bevétel:	10012 Ft
Tanítói illetmények:	4831 Ft
1902-ben: iskolaadó bevétel:	14251 Ft
Kiadás:	11321 Ft

1903-ban a Wodiáner örökösök a rigajosi iskolára 1,5 kat. hold területet adományoztak. Augusztus 3-án új községi iskolaszék alakult, tanítónak Dobsai Istvánt választották a csejti községi iskolához. Kocsorhegyen Ginál János tanított.

1904-ben új nevelők érkeztek: a Kertekben Soós Lipót, Rigajoson Demeter György. A Csejt és Rigajos területén lévő iskola istállóból átalakított épületben tevékenykedett.

„Ekkor történt meg Csejtpusztának az endrődi egyházközséghez való átcsatolása. Eddig (1884-1904) Gyomának adóztak a Kiscsejten lakók.” Miután 1904-ben iskola felállítása a gyomai hitközség nem vállalkozott, ennél fogva ez Endrődre maradt, hisz a puszta jogilag úgyis Endrődhez tartozott.

1905-ben Kisperesen Csáki Béla tanított. Az elért eredmény értékelésénél a naplóba a következő bejegyzést írta:

„Az iskolaszék méltányolja a takarítók kérelmét, jelen évre tantermenként 10 korona drágasági pótlékot szavaz meg.

Az iskolaszék úgy kívánja a tanítást megoldani, hogy addig, míg a rendes iskola felépül, létesítsen egy ambuláns tanítói állást, vagyis a rigajosi tanító 3 napig a rigajosi, háromig pedig az új iskolában tanítson.

Hanyecz Lajos alelnök az indítványt azért nem teszi magáévá, mivel a hitközség mostani anyagi helyzete azt nem engedi, másod sorban pedig mivel az ott lakók fele része református vallású s így a politikai község kötelessége ott iskolát tartani.”

„A söprögetők és vízfordók (takarítók) fizetés javítást kérnek. Annak helyt adván a munkadíjat tantermenként 30 koronában állapítja meg.”

Megkezdték endrődi működésüket az Orbók testvérek, János és József.

1904-05-ös tanévben a tananyagot nem vezették, nincs is számára hely biztosítva. Ekkor Endrődön utcanevek még nem szerepeltek az anyakönyvi naplóban, csak házszámok.

1905-ben Kisperesen Csáki Béla tanított. Az elért eredmény értékelésénél a naplóba a következő bejegyzést írta:

„A rendes tanítást eredményében apasztják: sokan vannak. legtöbben szegény sorsú napszámosok gyerekei. Egyharmada távol lakik, fele későn iratkozott, sokat mulasztanak különböző okokból, mert télen hideg, nyáron pedig meleg van, lakodalom, disznótor, szövés, csutkatőszedés.”

1905: „A hitközségi pénztár folytonos zavarban van. Már alig győzik a tanítókat fizetni. Szomorú előjelek.” Csejten Schütz Antal, Rigajoson Ctumbel Jakab volt a tanító.

A tanítók fizetése 1907. július 1-jétől államsegéllyel gyarapodott.

1907. december 12-i egyházi iskolaszék jegyzőkönyvéből: „*Felolvasatott a Körösön túli lakosok kérelme, hogy a Szűcs János féle épületet helyesnek és megfelelőnek találta iskola célra. Haszonbére annyi, mint a rigajosi iskoláé, 206 korona.*

Az iskolaszék úgy kívánja a tanítást megoldani, hogy addig, míg a rendes iskola felépül, létesítsen egy ambuláns tanítói állást, vagyis a rigajosi tanító 3 napig a rigajosi, háromig pedig az új iskolában tanítson. Hanyecz Lajos alelnök az indítványt azért nem teszi magáévá, mivel a hitközség mostani anyagi helyzete azt nem engedi, másod sorban pedig mivel az ott lakók fele része református vallású s így a politikai község kötelessége ott iskolát tartani.”

„A söprögetők és vízfordók (takarítók) fizetés javítását kérnek. Annak helyt adván a munkadíjat tantermenként 30 koronában állapítja meg.”

A tanítók fizetése 1907. július 1-jétől államsegéllyel gyarapodott.

1908. jan. 23: „*A Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóság az 1907. dec. 19-én megválasztott iskolaszéket felosztatja, mert:*

- 1. Biztos tudomást szerzett arról, hogy a megválasztottak között olyanok is vannak, kik írni, olvasni nem tudnak.*
- 2. Mivel a megválasztottak között olyanok is vannak, kik már évek óta nem járulnak hozzá a hitközség terheihez.*
- 3. Mivel az iskolaszéki tagok csak 3 és nem 6 évre választhatók.”*

Addig a választás két helyen történt, lebonyolítását 1-1 elnök, 1-1 jegyző, 2-2 bizalmi férfi irányította. Egyik helyiség a Szarvasvégyben, másik a Gyomavégyben működött. A legtöbb szavazatot kapottak kerültek az iskolaszékbe.

A választási rendszabály előírta, hogy a szószékről a választást nyolc nappal előbb ki kell hirdetni. A tanács csak egy választási helyet látott jónak a korábbi kettő helyett.

„1908. év február 6-án reggel 8 órakor kezdetét vette a választás, amelyben az egész községnek választói képességgel bíró lakosai részt vettek, és 34 nevet tartalmazó szavazati lapjaikat a választás céljára elkészített és zárral ellátott ládába, a választási elnök útján beadták; a

szavazók nevei pedig külön jegyzékbe foglaltattak. A választás megszakítás nélkül folytatván, végre délután 4-kor lezárattott.”

Harminc iskolaszéki tagot és négy póttagot választottak, akik esküt tettek, és elnököt választottak. Ezután az egyes iskolákhoz két-két iskolalátogatót jelöltek ki:

1. Központi fiúiskolához,
2. Központi lányiskolához,
3. Szarvasvégi iskolához,
4. Gyomavégi iskolához,
5. Öregkerti I. sz. iskolához,
6. Öregkerti II. sz. iskolához,
7. Mirhói iskolához,
8. Décspáskumi iskolához,
9. Kondoros-tanyai I. sz. iskolához,
10. Kondoros-tanyai II. sz. iskolához,
11. Kocsorhegyi iskolához,
12. Simaberkei iskolához (rigajosi),
13. Nagylaposi uradalmi iskolához.

Ezen kívül választottak egy héttagú építő bizottságot és ugyancsak egy héttagú számvizsgáló bizottságot.

„1908. május 7-én felolvastatott a számvizsgáló bizottság jelentése az 1907. év végén lezárt pénztár állapotáról, mely részletesen és kimerítően ismerteti a hitközség pénztárának évről évre fokozódó zavarát, melyből főleg a községi végrehajtók lanyhaságánál fogva azon immár tűrhetetlen állapot fejlődött, hogy a hívekre kivetett iskolaadóból több, mint 15000 korona hátralék van.

Továbbá javaslatba hozta egy bizottság kiküldését, melynek feladata lesz a nagymérvű adóhátralék eredetét és természetét megvizsgálni annak hozzáadásával, hogy az elhalálozás, elköltözés és a teljes vagyontalanságból eredő hátralékok töröltessenek, majd kéressék fel a járás főszolgabírója, hogy az adóhátraléknak szigorú behajtását rendelje el.”

Az 1907-08-as tanévben Mirhón egy osztályban 204 gyerek szerepel. A napló részletes statisztikája szerint más iskolába ment 7, kimaradt 117, meghalt 1, év végi létszám: 79.

1908-ban már utcanevek szerepelnek: Vida, Mátyás király, Rákóczi, de még a régi házszámok: Hunyadi utca 850.

„A gyűlés hosszú és beható tanácskozás után elhatározta, és végzé-
sileg kimondta, hogy a jelenlegi iskolai adót 17 %-ról 25 %-ra felemeli,
oly kikötéssel azonban, ha esetleg később nem szükségeltetik ily magas
adóalap, azt le fogja szállítani. A napszámosok pedig, kik eddig 66 fill-
lért fizettek, ezután 1 koronával járulnak a közterhekhez.”

1908. szeptember 10.: „A gondnok jelenti, hogy a megszüntetett isko-
laadó folytán a napszámosok aránytalanul nagyobb adóval lettek meg-
róva, s a kivetett 1 korona leszállítását javasolja. A határozat a fenti
ügyben 40 fillérben állapodott meg.”

Tantermenként 90 korona tüzelőátalányt adtak.

1908-ban a község a régi rozzant óvoda helyett felépítette a ma is
működő nagyóvodát.

„1908-ban a kondoros-tanyai kántortanítói állásra 5 pályázat érke-
zett be: Schönleiben István 55 éves kántortanító Berczelről, Schneider
Lajos 19 éves kt. Mohácsról, Bunyik József 20 éves kt. Bihar-Mező-
Keresztesről, Ginál József 19 éves okl. kt. Nagy-Majtényből, végül az
ötödik pályázati kérvény... időn túl adatott be.”

Kondoros-tanyán a régi iskolát telekkel együtt özv. Geint Gyuláné
nagybirtokosnak 2000 korona örök áron adták el, és helyére az új iskola
telken tanterem, lakás, melléképület, deszkával bekerített udvar készült
8080 korona költséggel.

Az 1908. évi naplóban említenek egy iskolát, amire addig nem utalt
egyetlen adat sem: „Maskovics Ármin /Szül. Budapest, 1900. márc. 15./
I. o. az endrődi izraelita népiskolába távozott.” Csupán idős emberek
halvány emlékezetére támaszkodva annyit sikerült kinyomozni, hogy az
imaházban a papjuk (sakter, rabbi) „keze alá jártak”. Azonban rövid
életű lehetett, mert a tízes években már katolikus iskolába jártak az izra-
elita vallású gyerekek is.

Cigány tanulóval 1908-ban találkozhatunk először a naplókban, bár
nem minden napló maradt fenn: Ráfael József, Lajos és János, mind-
hárman 1. osztályosok. Apjuk tepsikészítő. Mindhárman osztályozatlan-
ok lettek, mivel kimaradtak

1909. február 11-én Békés megye Közigazgatási Bizottsága elutasí-
totta Csáki Béla tanító kérését, melyben gazdasági ismétlőiskola felállí-
tását kérte, mert nem látták szükségesnek. A gyűlés egyhangúlag ki-

mondta, hogy általános ismétlőiskolát létesít ugyan, de annak növendékeit „Csáki Béla okl. tanító úr minden díj nélkül tartozik oktatni.”

Örménykúton 1909 szeptemberére elkészült és megnyílt az iskola, majd a hónap végén a décspáskumi tanítói lakásos iskolát is átadták rendeltetésének. Így a zugiskola kérdése megnyugtató megoldást nyert.

„Az egyház gondnoka beterjeszti az 1910. évi költségvetést, illetve annak előirányzatát.” A jelentésből kiderül, hogy a kivetett iskolaadó 19700 korona, melyből befolyt 11335 korona. Ez évi hátralék: 8364 korona, előző évi elmaradás: 5886 korona – ez összesen 14251 korona.

Alapos vizsgálat után az alábbi három okban állapították meg a lemaradást:

„1. A csapadékos évek után beállott és egyre terjedő nagy szegénységre, melynél fogva a lakosságnak igen nagy része adófizetési kötelezettségének megfelelni képtelen.

2. Azon jobb módúak közönyössége, kik az egyház és az iskolák érdekeivel kevésbé törődnek.

3. A behajtásoknál tapasztalt lanyhaság és erélytelenség.

Ezért kérvényileg megkeresendő a Méltóságos Püspöki Főhatóság, hogy tekintettel a szegény kubikus néposztály szorult helyzetére, amint a múltban mindenkor hálásan felismerte kegyességével pénztárunkat megsegíteni méltóztatott, ne vonja meg segélyét a jövőben sem, azon szegény endrődi hívektől, kiknek mostoha sorsuk miatt alig telik kenyérrevaló.”

1909. nov. 18.: „Határozatott, hogy tekintettel arra, miszerint elodázhatatlan a simaberki iskola felépítése, mert éveken át az iskolát egy bérelt kisszerű (átalakított istálló) helyiség helyettesítette, semmi tekintetben sem felel meg a törvény követelményének...

Kerestessen meg Endrőd községe, mely Kevi-Csejten idegen vallásúak részére egy iskolát tart fel, és miután az iskola kiadásait az azoktól beszedett adó nem fedezyén, a nagyobb részt a katolikusoktól beszedett közadókból fedezi, ennél fogva méltányos, hogy a részükre is megfelelő arányban a r. kat iskolák fenntartásához is segédkezet nyújtson.”

1910: februárban a királyi tanfelügyelő az összes belterületi iskolát meglátogatta, és általános megelégedését fejezte ki. Csupán a mirhói fiúiskolát kifogásolta túltömöttség miatt, és a következő tanévre egy új tanterem felállítását kérte.

1911: „A központi iskola tantermében a rozzant padok eltávolítottak és a helyükre a gyomai népiskolából kitett padok lettek beillesztve.”

Ebben az a bevétel iskolaadóból 15 800 korona volt, és csupán a tanítók járandósága 10 906 koronát tett ki.

„Az iskolaszék megbízatása lejárt. Új választás lett szükségessé, mely december 15-én megejtetvén, megdöbbentő eredményt tüntetett fel, amennyiben a turbulens (zavargó, forrongó) elemeknek sikerült a józannabb és módosabb részt megbuktatni, és saját embereiket megválasztatni. A választás a főhatósághoz megfellebbeztetett és annak megsemmisítése kéretett.”

Ez évben a lakosok a simaberki (régi varjasi) iskola építése előtt kérték, hogy az ne a távol eső Gonda területen, hanem a Liziczai telken épüljön fel. Kiszállás, szemle után az iskolaszék is célszerűnek találta az indítványt.

„Liziczai a bizottság előtt kijelentette, hogy a szükséges telket a hitközségnek adja a rajta lévő kis teherrel. A környékeliek kötelezték magukat, hogy az építésben szükséges anyagot ingyenesen a helyszínrre szállítják. Így aztán a „varjaspusztai népiskola” dacára az abnormis időjárásnak, folytonos esőzés és járhatatlan utak- mégiscsak felépült és rendeltetésének átadatott 1912-ben.

1911-ben a túlszűfolt mirhói iskola mellé új tanterem és bejáró folyosó, valamint szertár épült a tanfelügyelő kívánsága szerint. „Az így létesült új állás javadalma:

- a) törzsfizetését 100 koronában állapítja meg.
- b) lakás címén 200koronát fizet, esetleg természetbeni lakást ad.
- c) kertilletmény fejében pedig 20 koronát szavaz meg.
- d) A hiányzó 900 koronát, mint fizetés kiegészítést a VKM által megadandó államsegélyből kívánja fedezni.”

A mirhói iskola építési összegét Schiefner Ede plébános biztosította, ezért nemes tettét márványtábla örökítette meg, és az iskolához torkolló utcát róla nevezete el a község.

A varjasi iskola építéséhez a nagyvárad püspökség 9352 koronát, az endrődi hitközség 1182 koronát adott.

1911. okt. 12.: „tekintettel a községünkben elhelyezett számos telepess gyermekekre, ki iskolánkban rendes oktatásban eddig teljesen díjtala-

nul részesülnek, a nagy áldozattal fenntartott iskoláink terhének viseléséhez a kihelyezett gyermekeknek gondnoksága is bevonandó volna, hogy iskoláinkat évenként 50-60 látogató gyermek után némi tandíj szedessék, amelyet 1-1 tanuló után évi 10 koronában kívánja megállapítani.” Itt állami gondozott gyerekekről volt szó.

1912-ben Csejten a politikai község épített korszerű iskolát, mely a régi varjasihoz volt hasonló. Mindkettőnél 10 x 7 méteres tanterem, előszoba, két szobás, konyhás, kamrás tanítói lakás, sőt pince is épült.

1912. III. 21.: *„Az iskolaszék décspáskomi tanítóvá nagy lelkesedéssel, egyhangúan Rübl Rezső okl. tanítót választja meg. Kötelessége leend az 1-4. o. vegyes iskolában a nagyméltóságú püspöki kar által megállapított tanterv szerint oktatni, a vallástant önállóan tanítani, az ismétlősökkel foglalkozni.”* Ebben az évben Mirhóra Orbók Józsefet, Varjasra Fehérvári Ferencet választották meg tanítónak.

1913-ban a 25%-os iskolaadót 30%-ra emelték.

Ez év februárjában kérték az endrődi tanítók, hogy *„tekintettel a folyton emelkedő fa és szén árakra, a 90 k fűtésáltalánynak 120 kra való kiegészítését.”* Az egyházközség pénztára azonban olyan üres volt, hogy csupán 10 korona drágasági pótlékot szavazhatott meg. December 29-től Kondorostanya új kántortanítója Stefán József lett, kinek az alábbi jövedelmet adták:

„Kap a hitközségtől tanításért 920 k-t, kántorkodásért 100 k-t, összesen 1020 k-t, havi előleges részletekben. A XVI. tc. értelmében fizetéskiegészítés az államtól. Kántori teendőikért: énekes és ravatalos mise után 2 k, énekes miséért 1 k, koporsós miséért 2 k, búcsúztatókért 4 sor vers után 40 fillér, 8 sor vers után 80 fillér állapítatik meg. Lakás 2 szoba, konyha, kamra és a szükséges mellékhelyiségek, valamint udvar és kert használata.”

Sajátos helyzet alakult egy-egy pedagógus betegsége esetén, erre példa Rüblné esete: *„A Rendszabályok 177. paragrafusában értelmében az iskolaszék kijelenti, hogy a helyettesítő díjazásához a tanítónő fizetésének 30%-ával köteles hozzájárulni.”*

Az 1913-as év költségvetésének záró számadása:

Bevétel: 33956 korona	Kiadás: 33824 korona
Maradvány: 131 korona	Hátralék: 12831 korona

Ennek az időszaknak az érdekessége, hogy 5 napos tanítási hét volt. A csütörtöki piacnap (kaskásünnep) szünetet jelentett. Máskor a gyerekek reggel 8-tól 11-ig és délután fél 2-től 4-ig tanultak. Karácsonyi és húsvéti szünet tagolta három részre a nyilvános vizsgákkal záródó tanévet.

1914 februárjában történt az iskolaszék újjáválasztása, többnyire új tagok kerültek be.

Az első cigánytanuló, aki eredményesen végezte el az első osztályt Dógi Ambrus volt 1914-ben a Mirhón.

1914. aug. 29.: „A háború tartamára behívottak iskoláiban, hogy a tanítás ne szüneteljen, osztályok összevonásával kell gondoskodni a tanításról. A Mirhón tanító Orbók József délutánonként Kocsorhegyen, az öregszőlői tanító: Tímár Mihály Décspáskomon, rajtuk kívül két műszakban dolgozott még Orbók János és Csáki Béla is.”

1915-ben az iskolaadó-hátralék már 17961 korona volt.

Az 1916-17-es tanév vége előtt a 2-3. osztályból 16 "menekült" költözött vissza Erdélybe: Sepsiszentgyörgy, Dalnok, Háromszékszárazpatak, Kézdi-szárazpatak, Imecsfalva, Váralja, Kovászna, Kézdiszentkereszt. Ők a románok Erdélybe való betörésekor menekültek el.

1915. szept. 30-án az endrődi tanítók közül már 5 teljesített katonai szolgálatot. Szebeni Lászlót is besorozták. Neki és Vörös Ferencnek felmentést kértek a püspökség útján. Ugyanez év decemberében a fűtési átalányt drágaság miatt 150 koronára emelték.

1916 januárjában Bencze Sándor és Szebeni László földjavadmára /36-36 kishold/ 300-300 korona megváltást állapítottak meg. A földre sem hasznobérlő, sem bérben való megmunkáló nem akadt. Legelőként hasznosították, később értékesítették. Decemberben az iskolatakarítók díját tantermenként 40-ről 50 koronára emelték.

Az iskolaszék jegyzőkönyvében olvasható 1917. aug. 23. dátummal:

„A rendkívül nagy drágaság miatt előállott nagymérvű kiadások az amúgy is sok oldalról igénybevett iskola pénztárt jelentékeny módon megingatták. Hogy ezen zilált pénztári állapot helyre állíttassék és rendeztessék, indítványozza a tanácskozás, hogy a kulturadó 30%-ról 50%-

ra felemeltessék.” Decemberben a fűtési általányt megduplázzák 150-ről 300 koronára.

1918-ban az iskolaadó-hátralék már 23 114 korona volt.

1919. I. 30.: „...tanév elején osztályok összevonásával és helyettesek alkalmazásával biztosítottuk a tanítás zavartalan menetét...A décspáskomi iskola ideiglenes vezetését Gyuricza Margit 4 polgárit végzett tanulóra bíztuk.”

Az 1919-es év felgyorsította a változást, ezt Zelenka János jelentéséből tudjuk. Az akkori endrődi plébános a forradalmi időkről 1920. aug. 27-én jelentette a nagyváradai püspökségnek: „...Első sorban kihirdették, hogy a vallás csak magánügy...Az összes iskolák államosítását kimondták, az egyháznak az államtól való elválasztását és a javak közösségét...” A megválasztott direktóriumnak két tanítót is tagjává választottak: Bencze Sándort és Orbók Jánost.

Tehát sem tudomány-, sem értelmiség-ellenességről nem lehetett szó. Sajnos az állami iskolákban folyó munkáról ez ideig nem került elő anyag. Különbösen sem volt hosszú a proletárdiktatúra vezetőinek akkori hatalma, hiszen 1919. április 28-án a román hadsereg elfoglalta községünket. A megszállás 1920. március 13-ig tartott.

1920. I. 4-én az újra ülésező egyházi iskolaszék jegyzőkönyvében az alábbiak olvashatók: „Hosszabb idő óta rendszeres tanítás nincs, mivel az iskolák katonaság részére voltak lefoglalva. Végre 3 havi itt lét után a katonaság eltávozott, tanítás azonban mégsem lehetett fűtőanyag hiánya miatt. A tanítók államsegélyüket nem kapták meg, mivel a helyi állampénztárban, ahonnan a tanítók illetményét fizetni kellene, ezidő szerint megfelelő pénzösszeg nincs. Tervezték kölcsön felvételét, de Kovács István alelnök azzal vetett ellent:

„Mindazok az illetmények, melyek köztisztviselők részére bármi okból fogva folyósítva illetve fizetve nem lettek, a magyar kormány részéről el nem fogadtnak, illetőleg érvényüket veszítik. Ha tehát a hitközség kölcsönt venne fel, megtörténhet, hogy az végleg a hitközség terhén fog maradni.”

**Hát csak kanásznak termett a paraszt ?...
(Csokonai Vitéz Mihály)**

1920-ban az 50%-os iskolaadót 75%-ra emelték. A hátralék behajtására külön végrehajtó alkalmazását tervezték.

1920. június 27.: „Elnök a lefolyt tanévről való jelentésében előadja, hogy a belterületi iskolákban minden vizsgán személyesen jelen volt, és örömmel tapasztalta, hogy a rövid szorgalmi idő dacára a tanulók igen szép eredményt értek el. Az illető tanerőknek buzgó és eredményes működésükért az iskolaszék köszönetét fejezi ki. Sajnálattal jelenti ki, hogy a külterületi iskolákban az évváró vizsgákat nem lehetett megtartani, mivel a tanulók már régen kimaradtak. E szomorú körülmény okát a szülőknek gyermekeik jövőjével szemben tanúsított közönyösségében látja.”

Sárhegyi Károly állami tanítót a varjasi iskolánál alkalmazták minden javadalmazás nélkül.

A gondnok előadta, hogy a tantermek téli fűtésére a tüzelő 36000 koronába kerülne, mely kiadást az egyháztanács és az iskolaszék nem tudná fedezni. Indítványozta, hogy az iskolákat szalmával fűtsék. Ezért kemencék és új kémények építése vált szükségessé. Ez sem lett volna olcsóbb a fafűtésnél.

Felvetődött a gondolat, hogy szeptemberben kezdődne a tanév, és a nyári szünet helyett novembertől márciusig, tehát a téli hónapokban szünetelne a tanítás. Márciustól ismét tartana a tanítási idő augusztusig.

„A lakosság körében nemtetszéssel találkozott és többeknek az az óhajuk, hogy a tanítás télen ne szüneteljen.” Dr. Kovács Péter községi orvos véleménye: „Az iskolák fűtését illetőleg a téli iskoláztatást felette szükségesnek tartom.” Az általa ismertetett, úgynevezett pékrendszerű kemencékkel való fűtés sokkal kevesebbe kerül, mint a rendes kemencékkel, mivel a fejlesztett hő majdnem teljesen felhasználódik.

„Kocsorhegyen télen ne a nagy tanteremben, hanem a tanítólakásban folyjon az oktatás...Az átalakítás összegének előteremtésére az iskolaadót 75%-ról 100%-ra kell emelni.”

Az 1920. évi záró számadás eredménye:

Bevétel: 122370 korona
Maradvány: 1572 korona

Kiadás: 120798 korona
Adóhátralék: 44818 korona

Külterületi iskolákban a 10 éven felüli tanulóknak engedélyezték a 8 hónapos szorgalmi időt. Az iskolaszék elnökének joga volt a 10 éven felüli gyermekek számára maximum 24 munkanapra iskolalátogatás alól felmentést adni.

1920-ban Endrőd lakóinak száma 13 850 volt, és abban az évben 534-en születtek.

1921. XI. 17.: *„Mivel a nagylaposi uradalom halálozás folytán megüresedett tanítói állást be nem töltötte, az uradalom területéről a tanköteles gyerekek az egyházi iskolába járnak. Ennek okánál fogva elnök úr felszólítja az uradalom jogtanácsosát, hogy az egyház és az iskolaadót, mintegy 32 000 koronát fizesse meg.”*

Az ugari lakosok kérelemmel fordultak az iskolaszékhez:

„Mintegy 90 mindennapi tanköteles részére, minthogy lakóhelyüktől az iskola igen messze fekszik, új iskola felállítását kérik. A tantermek ideiglenes elhelyezésére egy istálló épületet ajánlanak fel. Az iskolaszék az ugariak kérelmét méltányosnak tartja és a felajánlott épületnek tanterem céljára szükséges átalakítását ajánlja.”

Az egyháztanács és az iskolaszék arra hivatkozva, hogy az egyházpénztár a rendes kiadásokat sem képes ez idő szerint fedezni, egy új iskola felépítése pedig az egyházközségre óriási terhet róna, az ugariakat kérelmükkel a politikai községhez utasította.

Kondorostanyán 215 mindennapos tanköteles járt egy tanterembe. Palotai Ferencet - az eddigi tanítót - pályázat útján Endrődre helyezték, ezért a lakosok kérték, hogy a VKM egy tanítót vagy tanítónőt *„haladéktalanul kihelyezni méltóztassék”*.

A december 12-i iskolaszéki gyűlésen Dr Kovács Péter községi orvos, iskolaszéki tag indítványozta, hogy *„a pénzbeli adózásról az egyház térjen át a gabonaadózásra. Mert ez a mód egyedül alkalmas arra, hogy az egyházpénztár egyensúly helyre álljon.”*

Varjú Imre iskolaszéki tag ugyanazon a gyűlésen az alábbi indítványt terjesztette elő: *„...Az egyháznak mintegy 450 ezer korona fedezetlen kiadása van. Ennek fedezése végett az egyházi-, ill. iskolaadó emelése válnék szükségessé. Mivel szerinte az adó már oly magas, hogy további emelése egyes adózókra elviselhetetlen lenne, indítványozza, hogy az iskolákat adják át a községnek.”*

A plébános-elnök válasza:

„Az iskolák átadása sok nehézségbe ütközik. Nevezetesen az iskolát jó karba kell hozatni, a földeket is át kell adni, az iskola pedig elveszíti katolikus jellegét.”

„1921. V. 10-én az iskolát megvizsgáltam. Jelen volt 15 tanuló a 107 közül. Király Ferenc tanfelügyelő.” Ekkor Kocsorhegyen Rübl Dezső működött.

Bár nem teljes, mégis sokat mondó a **létszám adatok táblázata 1901-1921 között az iskolákról. Megtalálható a 3. sz. függelékben.**

1922. V. 11-én „Endrőd község képviselőtestülete 175/1922. sz. határozatában - az ugari lakosok iskola építési kérelméből kifolyólag - felszólítja az egyháztanácsot és az iskolaszéket, hogy a kezelése alatt álló iskolákat kellően szerelje fel és az iskolákat a tankötelesek létszámának megfelelően szaporítsa. Ha mindezeket anyagi helyzeténél fogva nem teheti, úgy a kezelése alatt álló összes iskolákat, az iskola alapját képező ingatlannal együtt, további kezelés végett adja át Endrőd községnek.”

1922-ben Endrődön kb. 3000 (!) tanköteles volt. Azok oktatására az akkori iskolák és tanerők elégtelenek voltak, mert a csoportonként 100-as létszám mellett is 30 tanerőre lett volna szükség a meglévő 17 tanítóval szemben. Indítványozták, hogy az iskolaszék szervezzen 5 tanítói állást, és ezekre az állásokra a helybeli iskolákhoz beosztott 5 állami tanítót (Palotai Ferenc, Sárhegyi Károly, Fóris Géza, Prachhäuser Béla és Pataki Albert) az eddigi működési helyükön tartásuk meg. Ezek a tanítók a Trianoni béke során elcsatolt területekről menekültek.

Az 1922. évi tanév kezdetére a központi leányiskolához megszervezték a harmadik állást.

A VKM rendelete értelmében „egy tanító vezetése alatt 80-nál több tanuló nem lehet.”

A központi leányiskolában az ott lévő nevelői lakást tanteremmé alakították. Az állami tanítók eltávoztak. Nem voltak hajlandók állami alkalmazásukat egyházi jellegűvel felcserélni.

A meghirdetett 5 állásra 17 pályázat érkezett.

A központba Szebeni Anna, Gyomavégre Tihanyi Mária, Kondorostanya I. sz. iskolához Kovács Mátyás, Décspáskomra Klinghammer László, Varjasra Körössy Sándor került.

A központi fiúiskola /később polgári / tanítói lakásából is tanterem alakítása vált szükségessé.

1922. szept. 27-től az iskolaszék elnöke Csernus Mihály, a falu plébánosa volt.

1923. márc. 1-én Nemes Jánosnak - a nagylaposi uradalom örökösének - jogtanácsosa tudakozódik: *„milyen álláspontot foglal el a hitközség a nagylaposi uradalmi iskola átvételének ügyében?”*

Az egyház válasza: *„Ha az uradalom az iskolaépületet, tanítói lakást, házi kertet megfelelő karban átadja, az iskola fenntartási összegének fedezésére 20-25 kat. hold megfelelő minőségű földet kihalás, úgy átveszi az iskolát.”*

A VKM a tanterem szaporítására, új tanítói állások szervezésére a meglévő 5 belterületi iskolaegység helyett két teljesen osztott 6-6 tantermes iskolaegység felállítását kívánta.

A külterületi iskolák igen népesekek voltak. Ezért a Közigazgatási Bizottság új tanyai osztályok megnyitását szorgalmazta. Mégpedig a kondorostanyai I. sz. iskolánál, Décspáskommon és az öregszőlői II. sz. iskolánál harmadik, Kocsorhegyen második állás létesítését tartották kívánatosnak.

1923 márciusában az iskolaszék a harmadik állások szervezését tanterem hiány miatt, a kocsorhegyit meg azért nem tartotta a közeljövőben megszervezhetőnek, mert a már több éve szünetelő nagylaposi uradalmi iskola körletébe tartozó tankötelesek odaözönlése folytán duzzadt fel a létszám. E célból a nagylaposi iskola haladéktalan megnyitását kívánták.

Kimondta továbbá az iskolaszék, hogy *„Öregszőlő I. sz. iskolájához egy új tanítói állást szervez.”* A szervezendő új állást „női kézimunka tanításának bevezetése céljából lehetőleg tanítónővel tölti be.”

Az 1923. május 23-i gyűlésen az „iskolaszék foglalkozik azzal a gondolattal, hogy a tanterem számának bővítésére, a nagylány iskolára emeletet húz.”

Ugyanezen az iskolaszéki gyűlésen Giricz János tag indítványozta: *„az iskolaszék intézzen átiratot a járás főszolgabírójához, melyben kérje meg, hogy a vásár- és ünnepnap előtti estén tartandó táncvigalmakat ne engedélyezze, mivel az ilyen mulatságok az ifjúság vallási kötelemeinek gyakorlását nagymértékben gátolják.”*

1923. július 15-én határozatot hoztak, hogy a tanterem pótlására a központi fiúiskolánál (polgári) a nevelői lakásból tantermet alakítanak.

A „Nemzetnevelésben” meghirdetett décspáskomi állásra két pályázat érkezett. Nádhera Ferencé (Csernus apát sógora), aki már 4 hónapja helyettesként működött Endrődön, és Kunder József nevelőé. Csernus a választáson a sógorát ajánlotta elsőnek.

„Venczák Vince iskolaszéki tag Nádhera tanítói megválasztását mellőzni javasolja, mivel szerinte a nevezett tanító növendékeivel túl szigorú bánásmódot tanúsít, minek bizonyítására egy orvosi látelleletet olvas fel, mely szerint Venczák Vince tanuló fián a felső comb hátsó részén több pálcaütés nyomai láthatók.”

Az elnök kijelentette: *„A felhozott ügyben vizsgálatot folytatott. Tény, hogy Nádhera Ferenc tanító a gyereket szigorúan, - bár az egészségre nem veszélyes helyen megpálcázva - megbüntette. A tanító kihallgatása alkalmával előadta, hogy rendkívül rakoncátlan, csaknem nap-nap után dorgálásban részesülő fiú ismételten a ligetben csavarogta el a tanórákat. Midőn ez másodízben történt, a gyermeket felvezető inas a következőket mondta neki: - szigorúan tessék a gyereket megbüntetni, mert már otthon sem bírnak vele.*

A fegyelem, a rend, a szeretetteljes szigor alapkelléke a tanítás sikerének.”

Ezek után Csernus sógora megválasztásra került. Ez évben a hitközség a Vallás és Tanulmányi Alapból 5 millió korona építési segélyt kapott. (Ekkor 1q búza ára 100ezer korona.)

A VKM az öregszőlői iskolához szervezett második állás megszervezéséhez hozzájárult, az államsegélyt elvben engedélyezte. Azonban *„a választásnál a menekült és „B” listás tanerők elsőbbségének figyelembe vétele a feladat.”*

Téli tüzelőül az iskolák fűtésére 140 q szenet és 230 q fát vettek. Az új tantermek bebútorozására javaslatok érkeztek. A négyszemélyes padok darabja 170 kg búzába, az iskolaszekrény készítése 2 q búzába került.

„A királyi tanfelügyelő elismeréssel adózik az iskolafejlesztésben tanúsított áldozatkészségért és felszólítja az iskolaszéket: a még szükséges 5 új tantermet építtesse fel.”

Az 1920-as években az I. osztály tárgyai a magatartás, szorgalom, hit-és erkölcsstan, beszéd- és értelem gyakorlat, számtan, kézi munka, ének, testgyakorlás, olvasás, írás voltak.

A 2. osztályban hozzájött még a nyelvtan és a helyesírás.

Décspaskomon az 1923-24-es tanév néhány jellemző adata.

Tanít: Nádhera Ferenc.

A tanulócsoportot alkotja 26 első és 46 második osztályos tanuló.

Ezek 1911-1916 között születtek a következő elosztásban:

a 2. osztályosok közül:

1911-ben	1912-ben	1913-ban	1914-ben	1915-ben	1916-ban
2 fő	6 fő	6 fő	23 fő	8 fő	1 fő

Az év végi vizsgán 26 első osztályosból bukott 8, kitűnő volt 4, a másodikosok közül bukott 10, kitűnő volt 2 tanuló.

Az iskolaszék engedélyt kért a Főhatóságtól a régi kerteki iskola (Tímár iskola, Brichse lakás) eladására. *„Ennek árából, valamint a kérérendő 2 vagon búza államszegélyből, valamint a rendkívüli iskolaadók tekintélyes részéből az öregszőlősi templom-portán kettő tantermes, lakásos új iskolát építtet, melynek egyik termében oltárt is emelne, miáltal a tanterem istentiszteletre is alkalmas lenne. A két tantermet dupla deszkafal/spanyolfal/ választaná el, s kinyitásával tágas helyiség támadna. Ezen intézkedés által az Ugaron lakó tanköteles gyermekek nagy része az iskolához közel, 1-2 km-re jutna. A décspáskomi iskola pedig a tankötelesek nagy létszámától mentesülne.”*

A tíz éven felüli tanulók vizsgáját az iskolaszék május 19-25 között kérte engedélyezni, hogy a szorgos mezei munkában a szülőknek segíthessenek.

1924-ben három idős tanító - Bencze Sándor igazgató, Szebeni László és Csáki Béla tanító - hosszú szolgálat után nyugdíjba vonult.

„Az elnök 1924. VIII. 24-én, díszgyűlésen magas szárnyalású beszédben méltatja a három derék tanító érdemeit, akik évtizedekig tartó fáradtságos munkájokkal elévülhetetlen érdemeket szereztek vallásos és hazafias nevelésükkel a katolikus egyháznak, magyar hazánknak, Endrőd községnek.

Felolvastatott a VKM miniszter úr, valamint az Apostoli Kormányzó Helynök úr leirata, melyben mindketten elismerésüket és köszönetüket fejezik ki a nyugalomba vonuló tanítóknak.

Előadja az elnök úr, hogy a községet ez alkalommal a legmagasabb helyről, Krisztus földi helytartójától rendkívüli kitüntetés érte. Őszent-sége XI. Pius pápa a hitközség veterán tanítóját, Bencze Sándort nyugalomba vonulása alkalmával

PRO ECCLESIA ET PONTIFICE érdemkeresztel tüntette ki.

Bencze Sándor ezen kitüntetését 47 évi tanítói működésével, példás családi életével, és követésre méltó önzetlen, munkás magaviseletével érdemelte ki.”

Indítványként hangzott el: „Gyűjtés útján egy segélyalap létesítésék, melyet a hitközség kezelne és melynek kamataiból egy szegénysorsú endrődi kat. fiú részesülne középiskolai tanulmányainak elősegítése céljából.”

Csáki Béla helyére Kávai Gáspár „B” listás végegyházi tanítót választották meg.

1925. febr. 28-án Szabó Eszter tanítónő orvosi bizonyítvány alapján 1 hónap szabadságot kért. Az iskolaszék vezetője „javasolja oly feltétellel, hogy az illető tanítónő saját költségén állítson helyettest.”

Dr. Kovács Péter községi orvos kanyarójárvány miatt az iskolát Endrődszentlászlón (Hunya) bezáratta. Csernus plébános az esetet az alispánnak jelentette, mert „az iskolafenntartó megkerülésével senkinek sincs joga az iskola felett rendelkezni.”

A peresiek és ugariak kérésére a VKM a felállítandó iskola költségeihez 50%-kal hajlandó volt hozzájárulni. Az épület teljesen téglából és központi terv szerint épült volna.

A valóságos kis falut képező Öregkertekben tanítói lakásos két tantermes iskola építéséhez is felajánlott 50 %-os segélyt a minisztérium. A községi vezetőség is hajlandó volt az építési összeg 10%-át megtéríteni, és a kézi és ígás napszámot biztosítani. Czikó István (Cegléd) 394 koronáért vállalta a munkát.

1925 augusztusában az egyházmegyei főtanfelügyelő leiratában különösen a tanyai iskolák szorgalmi idejének betartását és a beiskolázottság szigorú végrehajtását kívánta. Egyben nagy súlyt helyezett az ifjúsá-

gi könyvtár létesítésére, „melyek a vallás-erkölcsi nevelésre nagy hatással vannak. Ezért elrendeli, hogy a beíratási díjak ifjúsági könyvtárak fejlesztésére fordítassanak. Ahol nincs, ott a kiváló ifjúsági egyesületet alapítsák meg.”

1925 októberében Fehérvári Ferenc Kocsorhegyre került, utóda Varjason Lesniczky József és neje Fucsik Margit nyugalmazott állami tanító lett. (Kényszernyugdíjas. M.G.) Eddig a csejti iskolánál működtek 1920 óta, miután Nagybányáról elmenekültek. Így lett Varjas 1 tantermes két tanerős iskola. **Lesniczky József diplomája megtalálható a 4. sz. függelékben.**

1926. I. 18-án a VKM határozata kimondta: „az egyházközség a nyújtandó 50%-os államsegély fejében tartozik az Ugaron és Peres helyett Kondorostanyán 1-1 tanítólakással egybekötött 1 tantermes iskolát építeni. Továbbá mindkét iskolához 2-2 kat. hold földet adni. Az építéshez szükséges kézi és írás napszámról a politikai község, esetleg a helyi érdekelttség gondoskodni köteles.”

Május 17-én az iskolaszék kérte a politikai községtől, hogy a két tervezett iskola részére telket biztosítson. Júniusban a kérést a község elutasította.

Részlet Varjú Imre képviselőtestületi tag felszólalásából:

„Négy évvel ezelőtt azt vetették a szemünkre, hogy Békés megyében a legáldatlanabb iskola viszonyok Endrődön vannak. Ma pedig hamarosan ott leszünk, hogy a megye egyetlen községének sem lesz aránylag annyi tanyai iskolája, mint nálunk. Hét új tanterem építése, 7 új tanerő választása, a polgári iskola megalkotása jelzi áldozatos, fáradhatatlan tervező, szervező és végrehajtó munkánkat.”

Az iskolába járás, mulasztás terén Orbók József igazgató jelentése valószerűen ábrázolja a helyzetet: „Nagy mulasztások vannak szülők részéről a beiskoláztatás körül. Április közepe óta a 9 éven felüli növendékeknek 40%-a elhagyta az iskolákat, legnagyobb részt engedély nélkül. A tantestület igen kényes helyzetben van. Jól tudja azt, hogy Endrődön 600-800 munkáscsalád rászorul arra, hogy nagyobb gyermekeit 5-6 hónapra szolgálatba adja. Viszont a törvény és végrehajtó szervek államsegély megvonás, felfüggesztés, esetleg állásvesztéssel fenyegetik aki ezirányú kötelességét elmulasztja és szemet huny a tömeges iskola mu-

lasztás felett. Több mint 200 gyerek maradt ki az iskolából. Ebből mind-össze 20 kérelmezte a munkába állás engedélyezését.”

1926. VI. 10-én Kondorostanyán az Iványi dűlőben 1300 négyszög-öl földet vettek iskola céljára, négyszögölenként 8 kg búzáért.

Augusztus 22-én az öregszőlői új iskola átadásán jelen volt Pogány Frigyes államtitkár és az egyházi főhatóság részéről Lindenberger János apostoli kormányzó. Mivel az épülő új iskolák első tanítóját az új rendelet szerint a VKM nevezte ki, ezért az iskolaszék az alábbiakat kérte a minisztériumtól:

1. A kinevezendő tanító az illetékes lelkésztől kifogástalan erkölcsi életéről tanúskodó bizonyítványt hozzon.
2. Igazolja kántoriakban való jártasságát, mert a kondorostanyai tanítót adott esetben díjmentesen helyettesítenie kell.
3. Fiatal férfi tanító legyen, az alacsonyabb fizetési osztállyal együtt járó kevesebb anyagi megterhelés szempontját tekintve.

Ha pedig ilyen nem akadna, ez esetben a választás megejtésével az egyházközséget kéri mély tisztelettel megbízni.

Pogány Frigyes államtitkár megtekintette a kocsorhegyi iskolát, s a nagyon rossz állapotban levő lakást. Felajánlotta, ha új iskolát és lakást építenek 75 % államsegélyt adnak az egyháznak, ha a politikai község építteti, annak 50 %-ot utalnak ki.

Ősszel átadták a kondorostanyai iskolát, és azt Pogány (az államtitkár nevére utal) iskolának nevezték el.

December 2-án a VKM leiratban rendelte el: *„Kocsorhegyen és Ugaron 1-1 tanítói lakásos 1 tantermes új iskola, a kondorostanyai I. sz. iskolánál 1 új tanterem létesíttessék.”* A politikai község vállalta az összes helyi kiadás 50 %-át.

13 tanító mellékfoglalkozás vállalásának engedélyezését kérelmezte leventeoktatói, iparostanonc- ill. ismétlőiskolában való tevékenységre. A tanítói állásokat a „Nemzetnevelés” és a „Néptanítók Lapjában” kellett meghirdetni. Az új Rendszabály kimondta (109. paragrafus), hogy a *„választás titkos szavazólappal történik.”*

A királyi tanfelügyelő kifogásolta, hogy az öregkerti II.sz. iskolában váltakozó rendszerrel tanítanak, míg a régi iskola üresen áll. Javasolta,

míg az utóbbi eladásra nem kerül, a 3-5. osztályok a régi iskolában tanuljanak, így a váltott rendszer kiküszöbölhető.

A három tanyai iskola építésére (Ugar, Kocsorhegy, Kondorostanya) 59716 pengőt terveztek: 24438 P + 25074 P + 10205 P. Az ajánlatok 63-71 ezer közt mozogtak.

„1927-ben a politikai község 16 ezer P-t ajánl fel az iskolák segítésére.”

Öregszőlőből Hunya József Dévaványára távozott. A kocsorhegyi iskola építése idején az ottani tanulók a központi fiúiskolába jártak.

1927-ben a varjasi két tanerős 1 tantermes iskolának 112 tanulója volt. Az volt a terv, hogy hozzáépítenek még egy tantermet. (20-22 ezerbe került volna, melyhez 15-16 ezres államsegélyt kívántak kérni.)

1927. dec. 12-én a lemondás folytán megüresedett örménykúti iskolához Tóth József gyomai állás nélküli tanítót választották meg, kinek:

„... kötelessége az állást december 16-án elfoglalni, az ottani természetbeni lakást elfogadni, és állandóan ott lakni, továbbá az egyházközségi képviselő testület és elnökség törvényes intézkedéseit végre hajtani, a tanulókat minden vasár és ünnepnap a kondorostanyai templomba vezetni, általában az iskolai rendszabályokba foglalt kötelességeket pontosan és lelkiismeretesen ellátni.”

1928. III. 15-re a gyomavégi iskolánál elkészült a harmadik tanterem. Új állást szerveztek.

A varjasi szülők kérelme: *„a második tanterem ne a régi iskola mellé épüljön, hanem népesebb helyen.”*

Helyül a szülők egy része a Simai halom környékét jelölte meg, a másik csoport azt óhajtotta, hogy a gyomai határ közelében (Diós-féle földön) épüljön. A miniszteri megbízott a ványai út mellett, a Lyukashalom táján látta célszerűnek.

Öregszőlő II. sz. iskolánál harmadik állást kívánt szerveztetni a tanfelügyelő, mert nagyon magas volt a gyermeklétszám.

A község iskolafenntartási összege (Csejt) 1093 pengő volt. Ugyanakkor az egyház 60 ezer pengős fenntartási költséget viselt.

Az „*utcák betonjárdásítása, vágóhíd építése, artézi kutak fúrása*” nagy terhet jelentettek a községnek. Az újabb iskolaépítések kiadásai ezt még fokozták volna, ezért kívántak ebből kimaradni.

Endrőd község 1927. évi bevételei

Közmunkaváltságból	11 172 P
Ált. keresti adóból	25 642 P
Községi pótagóból	64 696 P
Fogyasztási /sör, bor, hús/ adó	21 840 P
Alkalm.ker. adója	1 339 P
Vágóhídi mázsálási díj	1 103 P
Hússzemle díj	759 P
Legeletetési bér díj	11 637 P
Helyhat. Engedély díjak	1 999 P
Fedeztetési díj	1 523 P
Italmérési illeték	3 000 P
Helypénz	2 000 P
Ez évi összes bevétel:	170 404 P
Fölösleg 1928.I.1-én	20 600 P

Ezen felül a községnek 200 kat. hold prima minőségű szántója volt.

1928-ban 24 tanulócsoport működött. Ebből mindössze 2 osztott csoportja volt, a központi leányiskola 1-2. osztálya. Osztatlan, tanyai iskola volt Kocsorhegy, Nagylapos, Varjas, Décspaskom, Kisperes, Ugar, Örménykút, Pogány iskola, ezeken kívül Csejt.

Az iskolák építéséhez eddig közel 2 millió pengő államsegélyt kapott a falu Csernus apát működése alatt.

1929-ben a költségvetésben iskolai kiadás címen 55600 pengő szerepelt.

Az iskolaadó 32 % volt. A bevételből 16 ezer pengő hiányzott, s azt a politikai községtől kérték a M. Kir. Belügyminiszetr 50593/926 V.Ü. O. sz. rendelete alapján.

Az 1929. évi iskolai költségvetés:

Kiadás:

Személyi kiadások	28 008 P
Dologi kiadások	10 091 P
Dologi rendkívüli kiadás	17 500 P
Összes:	55 600P

Bevétel:

Hitközségi legelők hozadéka	2 800 P
Polg. Isk. tandíj	4 800 P
20 %-os iskolaadó	20 000 P
12 %-os rendkívüli isk. adó	12 000 P
Fedezetlen	16 000 P
Összesen:	55 600 P

Ebben az időben a helyettesítő tanítók díja 100 pengő volt. Tímár Máriát például nyugdíjazás előtt helyettesítették, s az összegből 40 pengőt a tanítónő, 60-at a hitközség fizetett.

1928. szept.10.: „Az ugari iskola tanítói állásának betöltését szorgalmazni kell, mert a décspakomi II. sz. tanító a helyettesítést tovább nem láthatja el, miután a décspakomi iskolába több mint 120 gyerek iratkozott be, tehát mindkét tanítóra szükség van. Az ugari iskolában is 64 növendék van. Az ugari szülők azt kérik, hogy az állást lehetőleg férfi tanerővel töltsék be az ismétlős fiúk és a leventék miatt. Egy férfi pályázó van: Brichse Ernő, akit azonban a kommün alatti magatartása miatt nyugdíjaztak. Igaz azonban, hogy a vád alól, miután az teljes beigazolást nem nyert, felmentették.”

Az öregszőlői iskolában (szarvasi úti 1 tanterem és a régi Tímár iskola rozoga, egészségtelen tantermében) 180 gyerek tanult. Öregszőlőben 2 új tanterem, 2 szertár, 2 melléképület és 1 tanítói lakás építését elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a VKM. Ennek összege kb. 50 000 pengőnyit tett ki. Az építkezéshez 32 ezer pengő államsegélyért folyamosodtak. A kocsorhegyi régi iskolát 70 q búzáért eladták.

1928. nov. 24.: „A községben járt miniszteri megbízott bejárta a község külterületét és kijelentette, hogy cca 7 tantermet és 3 tanítói lakást kell építeni tanyán, ha azt akarjuk, hogy az iskolákban már eddig is meglevő, de 1-2 év múlva erősen fokozódó túlszűfoaltságnak elejét vegyük. A megbízott 65 ezer P államsegélyt és 35 ezer P kölcsönt ígért.

Miután 9 épület kb. 117 ezerbe kerül, a hitközségnek mintegy 27 ezret kell hozzáadni, amit nagyon sokall.”

1929 febr. 16.: a polyákhalmi lakosok iskola és szolgálati lakás építését kérték.

A Koplalóparton lakásos iskola építését terveztek. A varjasi új iskolát Varjas északi részére szeretnék volna elhelyezni.

A VKM rendelete: „, a *décspaskomi iskolát nem engedélyezi a Faze-kasba építeni (második terem), hanem a már meglévő mellé. A varjasi új iskola a régitől keletre helyezendő el. Épüljön Öregszőlőben (kondorosi úton) két tanterem és lakás. Erre az 5 objektumra 46 ezer pengőt utal ki segély címen. A polyákhalmi akár a község, akár az egyház építteti 10 ezer pengőt és 10 ezer pengő kölcsönt kap.*”

1927 januárjában a nagylaposi uradalom megszüntette az iskolaadó fizetését, mivel iskoláját újra megnyitotta Hunya Irma tanítónő vezetésével.

Tanítótelepen (Újtelepi rész) 2 tantermes iskola építése került szóba. Az iskolaszék a polyákhalmi tartotta sürgősebbnek.

1929-ben a tanulók létszáma:

I. osztályos:	564
II. osztályos	457
III. osztályos	401
IV. osztályos	202
<u>V.-VI. osztályos</u>	<u>116</u>
Összesen:	1740

Költségvetés az 1929. évre:

Iskolák személyi kiadásai:	25339 P
Dologi kiadások	10160 P
Rendkívüli kiadások (renoválás)	
<u>5 új objektum</u>	<u>72000 P</u>
Összes:	107500 P

15 ezer pengő hiányzott a megvalósításhoz. Ezt a politikai községtől kívánták megszerezni, 12 ezret kértek tőle. Ezt a község szerette volna elodázni, mivel artérzi kutak fúratásával volt elfoglalva és leterhelve. Ekkor már az elemi iskola 28 tanerős volt.

A Tímár Mária nyugdíjazása folytán megüresedett állásra 16 pályázat érkezett be. Dienes Izrát választották meg, aki Erdélyből menekült tanító volt. Ennek fejében kötelezte magát, hogy az unitárius hitről áttér a római katolikusra. Így feleségének is biztosítottak helyet. Csernus az ilyen „missiót” mindennél értékesebbnek érezte.

Míg a polyákhalmi iskola ügye vajúdott, Szabó Elek állás nélküli tanító megszervezte a lakosságot, és a „varju istállót” átalakította iskolává, és beindított egy magán, majd községi iskolát. 1929 őszére az öregszőlői kondorosi úti, a décspaskomi második tanterem és Varjas új iskolája tető alá került. Úgyszintén a tanítótelepi 2 teremmel.

Az iskolás gyerekek közt sokan szenvedtek *„egyiptomi szembetegségben”*.

A „trachomás gyerekek közt, kik a betegségük miatt az iskolalátogatástól el vannak tiltva, sok olyan gyerek van aki írni, olvasni egyáltalán nem tud. Dr. Cseh József orvos kéri az iskolaszéket: hogy azok taníttatásáról valahogy gondoskodják.

...Az iskolán kívüli Népművelési Bizottság fog számukra tanfolyamot szervezni.” /1929.dec.11./

A polyákhalmi gyerekek egy része, kik az istállóiskolában nem fértek be, naponta 4-6 km-t vándoroltak úttalan utakon Décspaskomra.

1931-ben a fazekasi lakosok iskolaépítési kérelmet nyújtottak be az iskolaszékhez: *„142 tanköteles lakik Fazekasban, kik a Décspaskomi iskolától 3-5 km-re vannak.”*

A hitközség csak oly feltétellel vállalta a létesítését, ha iskola + lakás emeléséhez 9-9 ezer pengő államsegélyt kap. A kérvényt az iskolaszék felterjesztette a királyi tanfelügyelőhöz.

Orbók János nyugdíjba vonult. A tanév szept. 15-től június elejéig tartott. Orbók helyére 43 pályázó jelentkezett!

A tanítótelepi iskola készen állt, de kapui zárva, mert a község és egyház között tengeri kigyó módjára nyúlt az átadás-átvétel ügye.

A községi képviselőtestület már márciusi közgyűlésén 30:4-hez arányban megszavazta az átadást, és a hitközség *„az újtelepi 2 tantermes iskola átvételével annak minden személyi és dologi kiadásait vállalja. Lemond a 8.000 P-ös iskola-fenntartási segélyről a község felé. Viszont*

a politikai község vállalja az elemi iskolák tanítóinak helyi nyugdíj járadékát, amely 5400 P-t tesz ki.

Kiköti a község, hogy a befejezett és berendezett újtelepi épületet csak addig engedi át használatra, míg azt iskolai célokra alkalmazzák.

Kisebb takarítás az egyházat, nagyobb javítás, tatarozás a községet terheli.”

Az új községvezetés mégsem adta át, visszavonta az egyezséget. A főhatóság hiába sürgette a községi elöljáróságot az iskola megnyitására, mivel a belterületi termek túlszűfoltak, újabb fellebbezés következett. 1933-ban a község újból az újtelepi iskola községi volta mellett döntött. Végre 1933. VI. 17-én „*az újtelepi iskolát a község tulajdonjog fenntartásával 15 évre a hitközség kezelésébe adja.*”

1933-ban az elemi iskolák költségvetése 42500 pengő volt. Ebből személyi 18759 pengő, dologi 23740 pengő.

Az elemi iskolák igazgatójának tanításból való mentesítését kérték a főhatóságtól. Ez egy új állás létrehozását igényelte.

Nagylapos újtelepen iskola létesítését tervezte a község elöljárósága. Amíg a községi iskola felépül, a telepen lévő kaszinó helyiségében indították be a tanítást.

Községi tanítónak 1933. dec. 11-én Kovács Imrét (Stüsü) választották meg.

Ha egy községi állás /belterületi/ megüresedett, szinte az egész tantestület megmozdítására sor került átválasztás formájában. Pl.: a gyomavégi iskolánál valaki nyugdíjba ment, helyére megválasztották a kocsorhegyit, a kocsorhegyi állásra az öregszőlőit, Öregszőlőbe a décspaskomit, Décspaskomra az ugarit, Ugarra az örménykútít, Örménykútra a Pogány iskola tanítóját. Így tulajdonképpen csak 1 tanítói állás várt betöltésre, de meg kellett hirdetni 7 állást. Csernus nagyon ügyelt arra, hogy az ő elképzelése valósuljon meg a választás során. Mivel a választás titkos volt, így néhányszor megesett, hogy nem az ő elképzelése öltött testet, akkor jó volt nem a színe elé kerülni, mert dühöngési idején „öklelt”. Kíméletlenül erőszakos volt. A magas körök felé kiváló összeköttetésekkel rendelkezett, hisz volt nemzetgyűlési képviselő, sőt 1939-től „*kormányfőtanácsos, felsőházi tag, méltóságos úr*” lett.

1934-ben a kiváló décspáskomi tanítónőt, Dinya Ilonát és az Ugarakon tanító Kovács Dánielt fegyelmivel üzte el községünkben, mert „fiatalok” voltak. Csak akkor nyugodott meg, mikor a tanítónő lemondott állásáról, Kovács Dániel helyére pedig Dr. Varga Ferenc került, ki hamarosan elvette Csernus unokahúgát, az itt tanító Nádhera Annát.

1941-ben a rendkívül tehetséges Vaszkó Mihálynak kellett távoznia azonnal Endrődről, mert a Mihály napot kissé virtuososan ünnepelte meg. Vaszkó Mihály állami tanító lett, később egyetemen tanított, és a munkalélektan fáradhatatlan művelője volt.

1934-ben az ugariak az V.-VI. osztály beindítását kérik. 1-4 o.-ba 82 tanuló járt. Eddig az 5-6 o. Öregszőlőbe, vagy Décspáskomra járt.

1934. VIII. 24.: „ a tanító illetmények 10 %-a egyházi pénztárból fedeztetett, azonban a súlyos adózási viszonyok miatt az egyházpénztár csak több havi késéssel tudta a fizetést eszközölni”

Ha egy egyházi tanító el kívánt utazni, vagy Gyomára át akart menni, engedélyt kellett rá kérni. Paróczai Gergelyt például nem engedte, hogy elmenjen barátja esküvőjére, mert református templomban tartották a szertartást.

A tanítónőkkel szemben is hihetetlen nyers és goromba hangot használt. Lesniczkyné-Fucsik Margitnak viszont részéről is kijárt a tisztelet. Csak a minden hájjal megkent Dienes Izra és a „nagytanító” Hunya Lajos mert vele „ujjat húzni”.

Néhány adat az iskolákkal kapcsolatban:

Kocsorhegy 1929/30-as tanév:

Tanít: Fehérvári Ferenc

Tanulólétszám	1.o.	20
	2.o.	18
	3.o.	18
	4.o.	10

(összesen: 66 tanuló)

Sok mulasztás miatt nem osztályozható: 4 fő. Igazoltan mulasztott félnapok száma: 493, igazolatlan: 507. Az idejáros tanuló lakásainak házátszáma: 2202 és 2265 köztiek.

1929/30-as tanév adatai

Varjas /régi/ iskolánál.

Tanít: 1-2 osztályt: Lesniczky Józsefné Fucsik Margit.
3-4 osztályt: Lesniczky József.

1.o. 38
2.o. 24
3.o. 26
4. o. 26
5. o. 6
6. o. 2 = 122 fő.

Mirhó,

Tanít: Orbók János.

1.o. 83 (7 nem osztályozható)
2.o. 52 = 135 fő.

Décspaskomon

Dienes Izra 103 tanulót oktatott.

Nagylaposon

az uradalmi iskolában Dinya Regina tanított, 27 főt.

Öregszőlő

1-2. osztály 93 tanuló.

Öregszőlő I.sz. iskola

Két tanító, 78+63 = 141 tanuló.

Tanév	<u>Varjas /régi/ 1-4.osztály</u>	létszám
1926/27		95
1927/28		109
1928/29		106
1930/31		86
1931/32		82
1931/32	<u>Varjas /új isk./ 1-6. osztály</u>	62
1932/33		55
1933/34		47
1934/35		36
1935/36		41
1936/37		42

A décspaskomi iskola adatai

1924/25	1-2.osztály	64	3-4. osztály	63
1925/26		66		73
1926/27		53		60
1927/28		65		51
1928/29		54	3-6. osztály	51
1930/31		58		60
1931/32		48		70
1932/33	1-6.osztály			124
1933/34				75

Öregszőlői iskolák néhány adata

I.sz. iskola		II.sz. iskola	
1927/28 év	1-2. osztály: 62	1-2. osztály	153
		3-5. osztály	50
1928/29 év	1-2. osztály: 87	1-2. osztály	102
		3-6. osztály	59
1930/31 év	1-2. osztály: 99		

Néhány adat a belterületi iskolák benépesítésének érzékeléséhez:

1930/31-es tanévben

5-6.fiuosztály	72	Palotai Ferenc
Mirhó:1-2. o.	69+54	Orbók János
Központ fiú: 3-4. o.	72	Kovács Mátyás
Központi lány: 1-2. o.	40+33	
5-6. o.	38+13	Vörös Ferencné
Szarvasvégi fiú 1-2. o.	44+60	Klinghammer László

Az Öregszőlő I.sz. iskola 1-4. osztályába 1933/34-es tanévben a Dienes házaspár vezetése alatt járó 143 tanuló

származási megoszlása:

Földműves	46
Kubikos, napszámos	89
Béres	4
Iparos, kereskedő	1
Kupec	3

gyermek apja.

1934-ben az örménykúti egy tanerős iskolához 33 tanító pályázata érkezett be.

1934. okt. 8.: „A községi iskolaszék Polyákhalmon tájékán a törvényes formák betartása nélkül új községi iskolát akar létesíteni”- olvasható Csernus apát fellebbezése a Közigazgatási Bizottság Tanügyi Albizottságához. Mint iskolaszéki elnök, két iskolaszéki taggal megtekintette a községi iskolaszék által kiszemelt és egészségügyi szempontból erősen kifogásolható ideiglenes iskola épületet. (Varjú-féle istálló.) „A terem hossza: 6,9 m, szélessége: 4,6 m, magassága: 2,48 m, két db 80x110 cm-es ablaka van. Padlózatlan. Valóságos tüdővész-bacillus telep ez az istállóból és kamrából átalakított szoba. A lehetőséghez képest más tanteremről kell majd gondoskodni, mert az egészségügyi faktorok nem fogják engedélyezni”- állapította meg a jegyzőkönyv. A felmérés szerint Polyákhalmon körzetében 50-nél több tanköteles lakott.

Az egyház a „tanítás egyöntetűsége és a vallás-erkölcsös nevelés biztosítása érdekében, de másrészt azért is, mert az iskola felépítését kápolnás jelleggel óhajtja. Ezért az iskola államsegélyes létesítését és folyó tanévben való megnyitását vállalja és kimondja.”

A község ragaszkodott a polyákhalmi iskola községi jellegéhez. Az ügy döntésre a VKM-hez került. Egyébként a polyákhalmi iskolához hetente 1-2 alkalommal Varga Ferenc ugari tanító járt vallásoktatásra. Neki és Lesniczky István csejti községi tanítónak évi 80-80 pengő, Dinya Regina uradalmi tanítónőnek évi 60 pengő hitoktatási tiszteletdíjat utalt ki az egyházpénztár.

Ugyanakkor Szabó Elek helyettes tanító havi díja 20 pengő volt! Az egyház és a politikai község vezetői között dühödt erővel lángolt fel az ellentét, mert 7 községi vezetőt felfüggesztettek állásából, és annak értelmi szerzőjét, elindítóját Csernusban látták.

„A támadás oka, hogy a 3 évig húzódó újtelepi iskola ügye végül az egyház győzelmével végződött. A község felállított engedély nélkül, szabálytalanul Polyákhalmon iskolát, most a Közigazgatási Bizottság az egyháznak ítélte a létesítés jogát”- érvelt az apát.

A vármegye főispánja az endrődi szegénysorsú gyerekek tejes ebéd akciójára 150 pengőt adományozott. A Női Liga e nemes célra 100 pengőt gyűjtött össze.

1935. augusztus: „A polyákhalmi részen az elmúlt tanévben községi, majd magán jelleggel már az iskola fenn állott. A tanítást folyamatosan ideiglenes helyettes tanító alkalmazásával biztosítani kell.”

Az iskola 1200 □-öles telkét 50 filléres négyszögölenkénti áron vásárolták. A fuvarozáshoz a község gazdáinak segítségét kérték. Az egyházpénztár tehenként (fuvaronként) 1 pengőt biztosított.

1935-ben 12000 pengő államsegélyt utaltak ki az iskola létesítéséhez. Mivel az új iskolába a szarvasi határból 9 tanuló járt, a szarvasi rk. egyháztól 2-3 ezer pengő hozzájárulást kért az iskolaszék. A szarvasi egyházközség hajlandó volt az iskolaépítéshez hozzájárulni: „az államsegélyen felüli összeg Szarvasról járó tanulók hányadára eső részt megteríti.”

Felvetődött a gondolat, hogy a nem üzemelő endrődi téglagyárat megveszik lebontásra. Az anyagot a polyákhalmi iskola és a tornaterem építéséhez használták volna. A kémény, a szárítók, a kemencék lebontásával elegendő téglát nyertek volna. „A téglagyárat az összes épülettel és 6 hold földdel együtt 9-10 ezer P-ért meg lehetne vásárolni.”

A gyermekek ebédeltetési akcióját a község, az egyház, a társadalmi egyesületek az eddigieknél nagyobb arányban megindították. A segélyezés kiterjedt az elaggott és munkaképtelen beteg ellátatlanokra is. A hitközség 300 pengőt adott.

A polyákhalmi iskolát Darida János csabai építész vállalta, de csak endrődi munkásokat, iparosokat és fuvarosokat alkalmazhatott. Végösszeg: 14274 pengő.

Az iskola megnyitása 1936 szeptemberében volt.

1937-ben a község átadta a Nagylapos-Újtelepen felállítandó iskola építését az egyháznak, mert a község nem kapott államsegélyt. A község vállalta a 10 %-os tanítói részesedést és 2000 pengő hozzájárulást. Az iskolaszék 14 ezer pengő államsegély kiutalását kérte.

Megvettek 7 ezerért Köröstarcsán egy két tantermes tanítói lakásos iskolát. Lebontott anyagát használták fel az építkezéshez.

Az állam 8000 pengőt utalt ki. Csernus további segély után kutatott.

1937.július 26.: „A képviselőtestület mély tisztelettel folyamodik a Vallásalap Nagytekinetű Bizottságához, hogy az új nagylaposi iskolával kapcsolatban kápolna létesítése, építési költségeinek részbeni fedezete

és felszerelése érdekében 2000 pengő segélyt kegyesen adományozni méltóztassék!

A nagylaposi állomás melletti OFB újtelep lakói kivétel nélkül kubi-kos munkások. Valláserkölcsi szempontból elengedhetetlen, hogy az internacionalista eszméktől fertőzött munkás tömeg rendszeres oktatáshoz és szentmise hallgatáshoz ne jusson. Az iskola-kápolna létesítése ezt szolgálná. Múlt évi építésünk összegéhez képest 4000 P-vel redukált államszegély nagyobb megterhelést hozott reánk s ezért kápolnás lakrészt csak segély biztosításával építhetjük. Ezért kérjük mély alázattal a Val-lásalap Nagytekintetű kezelő-bizottságát.” (Tipikusan Csernus gondol-kodás! M.G.)

Az iskola részére Dr Tüköry József földbirtokos 1600 □-öl területet díjmentesen átengedett. Tóth Mihály endródi vállalkozó építette társai-val 8535 pengőért.

1937. augusztusában Orbók József nyugalomba vonult, de az igaz-gatást továbbra is rábízták.

Az eddig helyettes tanítóként működő Kovács Imrét megválasztot-ták Nagylaposra egyházi tanítónak.

1937-ben 3 körzetre osztották az iskolákat igazgatásilag:

1. Szt. István körzet (Körösön túl) ig.: Lesniczky József
2. Szt. Imre körzet belterület, Öregszőlő, Décspaskom ig.: Kovács Mátyás
3. Szt. László körzet Kondorostanya, Ugar, Polyákhalom, ig.: Bencze József

Az új igazgatók Orbók József vezetése alatt működtek.

1939-ben Orbók Józsefné nyugdíjazása után Orbók Erzsébet nyerte el az állást, aki „már egy egész éve díjtalanul helyettesítette anyját.” Ebben az évben következett be Kovács Imre nagylaposi tanító tragikus halála is.

A fazekasiak 1940 februárjában megújították kérelmüket az iskola létesítése ügyében. „58 tanköteles van. Egy része a szarvasi és mezőtúri határból járna.” A VKM 16 ezer pengőt ajánlott fel. Az építkezés 25-27 ezerre rúgott volna. Portát kértek hozzá, és Szarvas, valamint Mezőtúr hozzájárulását a tanulók arányában.

A gyomavégi leányiskolához 1 új állás szervezését kérte a felettes hatóság a magas létszám miatt.

„Több állás szervezése nem szükséges, mert huzamosan sehol sem haladja meg a létszám a 70-et. Tanév elején a gyomavégi leányiskola hivatalból beírtakkal együtt 96 tanulót mutatott ki 1 tanító vezetése alatt, de ehhez az iskola körzetéhez tartozik a cigánytelep, ahonnan sok a beírt, de iskolába nem járó tanuló, mert ott a beiskolázást képtelenség végrehajtani.”

Iskolaépítésből és fenntartásból az egyháznak 105 ezer pengő adósága volt.

„Az új állást csak 1940. szeptember 1-gyel létesítjük, mert most, a tavasz beálltával jelentékeny számban kimaradoznak gyerekek, illetve szolgálati helyükhöz közelebb eső tanyai iskolába íratkoznak át. A folyó tanévre kiegészítő tanító beállítása ezért céltalan.”

1940-ben Nagylapason a 7-8. osztály beindítását kötelezte a felügyelet.

Költségvetés az 1941. évre:

Bevétel:	42 541 P	
Átmeneti bevétel:	61 212 P	Összesen: 103 753 P
Kiadás		
Személyi:	22 700 P	
Dologi:	19 346 P	
Átmeneti:	61 710 P	Összesen: 103 757 P

Az évi tüzelő szükséglet az iskola részére 3 vagon szén és 400 q fa volt. A szén 3 P/q, a fa 3,78 P/q volt.

Csernus a csejti községi iskolában is oltárfülke felállítását kérte. A község azzal utasította el, hogy ott a reformátusoknak is joguk van istentiszteletet tartani.

Egyre több férfi vonult be a tantestülettől, Lesniczky már 3 éve katoná volt, Palotai, Dienes, Lacsny István, Szabó Viktor, Kalmár Ákos katonai szolgálatot teljesített.

1941-ben elrendelte a VKM a VII-VIII. osztály felállítását Kondorostanya központban, Öregszőlői kápolna iskolában, Décspáskommon, Gyomavégen, Mirhón, Varjason. Ugyanakkor Csejtre is vonatkozott az osztályszervezés rendelete.

1941-ben készült el az utolsó tanyai iskola építési terve. *„Két tantermes iskola építése Varjas és Csejt közt. A régi varjasi iskolát elnéptelenedés miatt megszüntetnék. A felső osztályok a majd felépítendő iskolába lennének csoportosítva. 30 ezer pengő államsegélyt kért az iskolaszék. Az építést a Főhatóság 88/1941. sz. alatt jóváhagyta. (Két terem, két lakás, kápolna.)”*

„Vaszkó Mihály tanítót állásától felfüggesztik és a tanítástól eltiltják, mert az iskolaszéki elnökkel szemben engedetlen, durva, súlyosan sértő magatartást tanúsított. Vaszkó Mihály ezen cselekedetében az elnököt nem csak személyében, hanem méginkább papi mivoltában is súlyosan sértette.”

1941-ben sok tanító hagyta el a községet. Dr. Maáczné Óbecsére, Tóth József Bácsstopolyára, a Vaszkó házaspár Perlakra, Lacsny István és Vörös Klára Moholra, Venczák Teréz Bácsújlakra távozott. Igyekeztek szabadulni Csernustól, és állami státust szerezni. 1941. nov. 9-én a nagylaposi uradalmi iskola megszűnt. Helyette a nagylaposi újtelepi iskolához második állás szervezése vált szükségessé.

1943 februárjában a Lesniczky házaspárt Nagylaposra helyezték.

Az elemi iskolák 1944. évi költségvetése: 154 646 pengő volt.

A község és egyház vezetői közt nőtt az egyetértés. A község 10 ezer pengőt biztosított az egyházi iskolaszékek iskolafenntartási hozzájárulás gyanánt. 1943 őszén újabb 9 tanító távozott. Közülük bevonult katonának Bencze József, Lacsny Zoltán, Lesniczky István.

A községi iskolaszék elnökévé is Csernus Mihály plébánost választották. *„Legsúlyosabb helyzet a távoli iskoláknál van. Nincs tanító: Csejten, Varjason, Pogány-iskolában, Községsoron, Ugaron... Átmenetileg tanítóképzős tanulókat alkalmaztunk (Tímár Sándor, Márton Gábor, Bányai Árpád, Cseh Ilona, Hunya Tibor) havi 100 P-s dotálással, mivel részükre a tanév csak novemberben kezdődik.”*

Csernus, mint a községi iskolaszék elnöke érkezettnek látta az időt, hogy felszámolja az egyetlen községi iskolát, Csejtet.

A községi képviselőtestület 1942. augusztus 22-én kimondta az iskola átadását. A területen lakó reformátusok azonban fellebbezéssel éltek a VKM-hez, hogy ezáltal lehetetlenné válik a szabad vallásgyakorlatuk, mivel a rk. egyház által átvett iskolában istentiszteleteket, vallásos

összejöveleteket nem tarthatnak. Csernus nem nyugodott meg, és szabad teremhasználatot ígért a területen lakó protestánsoknak.

A püspök az alábbiakat írta a plébánosnak ez ügyben: „...*Kiolvasom ui. Méltóságod jelentéséből, hogy a terem a község tulajdona maradna, ebben az esetben nagy érdekünk, hogy megértő türelemmel és mérséklettel a veszélyesebb terv megvalósításának idején elejét vegyünk.*”

Attól tartottak, hogy a szintiszta katolikus községben a protestánsok templomot építenek. Istentiszteleti helyül a község kezelésében lévő kisóvodát használhatták.

A csejti tervvel kapcsolatban a gyomai református egyház és annak iskolaszéke is élénk tiltakozást jelentett be Csernus elképzelése ellen. Beliczei főispán 1943. július 14-én az alábbiakban tett pontot az ügyre:

„*A községi elöljáróság hiteles írásban azt állította, hogy a kérdéses területen csupán 11 református vallású tanköteles gyermek él. Az ellentétes adatok tisztázására, - miután Földvári József és társai sokkal magasabb számot jelöltek meg – bizottságunk a helyszínre kiküldte a vármegyei főügyészt, akinek jelentése szerint az iskola 4 km-es körzetében 38 fő 6-15 éves nem római katolikus vallású tanköteles és 31 fő 6 éven aluli nem római katolikus vallású jövendő tanköteles él, így tisztán az adatok alapján tehát Földvári József társai joggal hivatkoznak a népoktatási törvény 44. paragrafusára.*

... *Tényként fogadta el Albizottságunk, hogy Endrőd községnek Gyoma, Túrkeve, Mezőtúr határrészeibe beékelődő része olyan vegyes vallású, hogy az iskola nem felekezeti jelleggel való fenntartásához fontos közérdek fűződik, s már a tárgyalások alkalmával is aggodva tapasztalta Bizottságunk, hogy az eddigi állapot megváltoztatására irányuló szándék vegyes vallású vármegyénkben olyan sajnálatos és rendkívüli nyugtalanságot idézett fel, aminek meggátlását nem csak a község lakosainak érdekében, hanem magasabb nemzeti szempontokra tekintettel is lelkiismeretbeli kötelességünknek tartunk. Mivel pedig Endrőd község anyagi nehézségeire való hivatkozással kívánja átadni iskoláját, ezt a célt úgy is elérheti, ha az államnak ajánlja fel átvételre, mely esetben iskolája olyan kedvező helyzetbe kerül, amilyen a törvényes lehetőségek között egyáltalán elérhető, s e mellett a vallási szempontból vegyes határrész tanköteleseinek oktatása mindenkit kielégítő módon egyszer s mindenkorra biztosítva lesz.*”

E határozatot a Tankerületi Főigazg. Királyi tanfelügyelő Gyula, Községi Elöljáróság Endrőd, Róm. Kat. iskolaszék Endrőd, Kovács Mátyás képviseleti tag Endrőd, Református iskolaszék Gyoma, Földvári József és társai Endrőd kapták kézhez. Nyilván, ha nincs a veszélyes hadi helyzet, az apát tovább vitte volna erőszakos tervét. Azonban a beállott események annak megvalósítását megakadályozták. Így Csejtpusztán az államosításig községi iskola működött.

Mivel ilyen sok vihart kavart a csejti községi iskola, érdemes tekintetet vetni benépesedésére. 1920-25 közt Lesniczky József, majd utána öccse, Lesniczky István működött 1945-ig. Attól kezdve az államosításig én voltam tanítója. Engem az öcsém, Márton Mihály követett, őt a Giricz házaspár, őket pedig a Tímár házaspár váltotta fel. Az egytanerős iskola 1973-ban szűnt meg, utolsó tanítója Budai Béla volt. 1979-ben lebontották.

1940-ben szomorú esemény történt. Mikor a tanító vezetésével a teremben színjátszó csoport tagjai téli időben esti órában próbára gyülekeztek, felrobbant a gázlámpa, és Földvári Ilonka 17 éves leány súlyos égési sebeibe belehalt. A tanító is könnyebb sérüléseket szenvedett.

Az iskola fennállásának 100. évfordulóján nagyvonalú jubileumot rendeztek. Levente gyakorlóteret, lődombot és az iskola elé a régi királyi címer 3 hegyét ábrázoló országzászló talpazatot építettek. Szervezők voltak a Lesniczkyek. Sok tehetséges, kiváló sportoló, dolgos ember nőtt fel az iskola falai között.

Csejt tanulólétszámának alakulása

<i>Év</i>	<i>Tanulók száma</i>	<i>Ismétlősök száma</i>
1936/37	66	19
1937/38	62	27
1938/39	55	28
1939/40	58	26
1940/41	66	22
1941/42	58	12
1942/43	67	
1943/44	58	
1944/45	20	
1945/46	44	
1946/47	59	
1947/48	49	
1948/49	84	

Tanulók létszáma

	1940/41	1943/44	1945/46	1948/49
Központi V-VIII.	43	67		
Ugar tanya	52	43	45	51
Mírhó	56	69	47	52
Kocsorhegy I-IV.		41	32	29
Nagylapos I-VIII.		119	81	
Központi lány	183	96	93	
Szarvasvég	114	104	60	47
Varjas (új) I-VIII.		37	55	40
Öregszőlő II. sz.	129	160	111	93
Újtelep	98	101	106	90
Polyákhalom I-VIII.	83	50	48	64
Öregszőlő I. sz.	108	89		
Csejt I-VIII.	66	58	44	84
Uradalmi	22			
Décspáskom				26

Polgári iskola

*„Debrecen és Patak
Messze estenek”
(Csokonai Vitéz Mihály)*

A szomszédos Gyomán 1920-ban kezdte működését koedukált állami polgári iskola a mai Tüdőgondozó Intézetben.

Mezőtúron a rektor keze alatt magasabb fokú (gimnáziumi) oktatásban részesült 1816-ban 11, 1821-ben 153 tanuló (Bodoki Fodor: Mezőtúr város története).

„1894-ben Csáky Albin gróf vallás és közoktatásügyi miniszter szorongatta a községet felsőbb fiú és leány iskola létesítésével, majd később, midőn a község ezen halvaszületett tervezetű és sehol nem létező intézmény ellen tiltakozott, polgári iskola felállítására akarta rávenni, s már az idén legalább az I. osztály felállítására. De a követelés azután a miniszter bukásával megszűnt.” - jegyezte fel a Historia Domus.

„Békés megye Közigazgatási Bizottsága 1896-ban követelte, hogy a nagy népességű Endrődön polgári iskola létesíttessék. Azonban a politikai község akkor is a kultúra iránt érzéketlen ellenszenvvel viseltető vezetősége megakadályozta a terv kivitelét.” - találjuk az egyháztanács és iskolaszék jegyzőkönyvébe bejegyezve.

Miután a gyomai polgári megszületett, azon szülők, kiket a tudás érdekelt, kik a tudományt becsülték, gyermekeiket átjárták a szomszéd községbe.

„Mintegy 20 fős csoport járt át Gyomára naponta. A két méter széles bazaltkockás úton télidőben beesteledett, mire hazavergődtünk. Esőben, szélben, hidegben róttuk a kilométereket a tudásért. Volt verekedés, játék, favágás, cigizés” - emlékezett vissza Paróczai Gergely kartársam, ki a polgári elvégzése után Szegeden szerzett oklevelet, majd szülőfalujában 1930-ban tanítónak választották. Községsor, Ugar, Öregkerten át vezetett útja a belterületi iskolához. Magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett, és munkássága alatt tanultak meg tökéletesen helyesen írni az endrődi általános iskolások. 42 évi szolgálat után ment nyugdíjba, de még 1981-ben is szívesen vállalt helyettesítést.

Az égető kérdés, a polgári iskola létesítése végre 1924-ben napirendre került:

„Az elnök bejelenti, hogy a polgári iskola tanfolyamot a minisztérium csak sok utánjárás után engedélyezte. Mivel pedig Endrődnek polgári iskolára – 2400 tanköteles mellett – feltétlenül szüksége van, a lakás és kosztpénz horribilis nagysága miatt, a legtöbb szülő idegen helyen nem taníttathatja gyermekét, ezért azt javasolja, hogy a hitközség létesítsen egy nyilvános polgári fiú-iskolát.

„Azért javasol fiú-iskolát, mert a fennálló rendeletek értelmében a fiú-iskolában a leányok is tehetnek magánvizsgát, míg a leányiskolában a fiúk magánvizsgát nem tehetnek. A polgári iskola részére a központi fiú-iskola két tanterme szolgálna, anélkül, hogy az elemi iskolai oktatás némi kárt is szenvedne.”

Már 1923-ban megindult a polg. Isk. előkészítő tanfolyama. 26 növendék jelentkezett I. II. osztályra. A tandíj egész évre 3 q búza. Gyomai tanárok tanítottak. Helybeli segéd tanerők: Orbók József, Vörös Ferencné, Gyuricza Margit, Hunya Irma, Hornok (Horgos) Piroska.

1924. júl. 7.: *„A polgári iskola ügyében végleges döntés augusztus 20-ra várható. Ideiglenes megoldásként a minisztérium küld ki 1-2 tanárt, kiknek csak a lakásáról kellene gondoskodni. Egy tanárt a hitközség választ.”*

1924. szeptember 6.: *„A VKM a polgári iskolát kivételesen engedélyezte, azonban államsegélyt nem ad. Mivel a második osztályba kevesen jelentkeztek, ebben az évben csak az I. osztály nyílik meg. A II. osztályos fiúk és a leány tanulók magánvizsgát helyben fognak tenni.”*

„Ezidő szerint a hitközség csak 1 tanárt alkalmaz, kinek 1-2 tanító is fog segédkezni. Tandíjból bejön 60 q búza. Ehhez a hitközség a polgári községtől kér évi és tantermenkénti 20-30 q búza segélyt.”

„A minisztérium Koczkás Sándor orosházi állami polgári iskolai tanárt illetményei meghagyásával ideiglenesen az endrődi római katolikus polgári fiúiskolához helyezte át. Őt igazgatói teendőkkel megbízta. (Havi 6 aranykorona tiszteletdíj mellett 3 évre igazgatói teendőkkel megbízott.)”

A polgári iskolába 29 rendes és 7 magántanuló iratkozott be. Javaslatként vetődött fel, hogy a más vallású tanulók a tandíj kétszeresét fizessék.

Az iskolaszék elnöke kijelentette, mindaddig, míg ő endrődi plébános lesz, a stola és párbér váltásának reá eső részét az endrődi polgári iskola részére engedi át. A párbér egész párnál 2, fél párnál 1 aranykoronában nyert megállapítást, s az 1400 korona párbért és 40 korona stola váltáságot aranykoronában hajlandó fizetni 1925. január 1-jétől kezdve.

A december 20-i iskolaszéki gyűlésen Koczkás Sándor igazgató indítványozta:

„... ha a község 1500 áldozni tudó családja 2-2 q búzát ajánlana fel az építendő polgári iskola javára, és azt 2 év alatt mind kifizetnék, már a cél el volna érve. Kéri, hogy evégből egy bizottság küldessék ki, mely a gyűjtést azonnal megkezdené.”

1925 augusztusában Dr. Szász Lajosné matematika - fizika szakos állami polgári iskolai tanárnőt Endrődre helyezték.

Az iskola második évének létszáma:

1. osztályba beiratkozott 17 fiú és 13 lány,
2. osztályba beiratkozott 32 fiú és 4 lány.

Az apostoli kormányzó azt kívánta, hogy *„a lányok részére külön szoba álljon rendelkezésre, mert egyébként a felelősséget nem vállalja.”*

A polgári iskola 3. osztályának beindítását az egyházmegyei főtanfelügyelőség nem engedélyezte *„az idő előrehaladottsága miatt”*. Koczkás igazgató a tanulókat 3-as csoportokba osztva megfelelő tanterőkre bízta, így bár magánúton, de tanulmányaikat folytathatták, és itt vizsgáztak le helyben. Az iskola tanulói közül 11 kapott tandíjkedvezményt: teljes, háromnegyedes illetve negyedes díjkedvezményt.

A község vezetősége egyáltalán nem tett semmit az új iskola ügyében. Jogos volt az igazgató kifakadása: *„... különös, hogy Endrőd politikai község a gyomai állami polgári iskola fenntartásához már évek óta bizonyos összeggel járul hozzá, ugyanakkor a helyi polgári iskola segélyezésétől húzódozik. Méltányos lenne, ha a község a saját iskolája részére adna támogatást.”* Javaslata a község elutasította.

1926. jún. 10-i iskolaszéki gyűlésen elhangzott javaslat:

„... elemi és polgári iskola építésére egy és fél milliárd korona kölcsönt vegyen fel az iskolaszék.” Ez az amerikai kölcsönre utal. A polgári

iskola újabb osztályának beindításához egy állami tanár beosztását és díjazását kérték a VKM-től.

A létszám 1-2. osztályban 50 rendes tanuló volt, 3. osztályba 20-an iratkoztak, negyedikbe tízen kértek felvételt. Az összes magántanuló száma 32 fő volt.

Mindkét felső osztály megnyitásának engedélyezését kérték, hogy *„14-15 éves fiúk és lányok naponta 5 km-es távolságra kora reggeli és késő esti órákban ne csatangoljanak Gyomára át és vissza minden felügyelet nélkül. Gondoskodni kell róla, hogy jövőre a latin nyelvet is tanulhassák külön magán órákon azok, kik jobb tehetséggel megáldva tanulmányaikat tovább akarják folytatni.”*

1926. július 18.: *„A jövő tanévben mindnégy osztály megnyílik, mégpedig oly rendkívüli kedvezményel, hogy a fiúk és lányok együtt hallgathatják a tanítást, illetőleg a lányok is rendes tanulók lesznek, s nem kell külön magánvizsgát tenniük.”*

Ígéretet kaptak, hogy míg az iskola államsegélye rendezve nem lesz, három tanár közül kettőt az állam saját költségén beoszt.

A meghirdetett tanári állásokra 5 jelentkezés érkezett: Dr. Kakas János középiskolai tanár, Marschall Ella polgári iskolai tanár, Vadas József okleveles tanító, tanárjelölt, Csókási Béla okleveles gazdasz, Zeleziny Olga polgári iskolai tanár (kézimunka, rajz). Dr. Cseh József orvos az egészségtan tanítását díjmentesen vállalta.

1927 januárjában Dr. Domanek Pál egyházmegyei tanfelügyelő látogatást tett az iskolában, és *„a látottak felett teljes megalégedését és dicséretét fejezte ki.”*

Tavasszal az állam a polgári iskola építését sürgette. Az iskolaszék felkérte a politikai községet, hogy az építéshez a templom melletti üres telket ajánlja fel, és az építési teher 50 %-át vállalja el. S akkor az új iskolában a tanonc és ismétlő iskola is állandó elhelyezést nyerne. Ellenkező esetben az építést áthárítja a községre, mert a törvény kimondja, hogy minden 5000 lakossal bíró község tartozik polgári iskolát felállítani. Az építéshez 80 %-os államsegélyt és 20 % kölcsönt kért az iskolaszék, mert a 32 %-os iskolaadó mellett újabb terheket vállalni nem tudott. *„Kötelességünknek tartjuk, hogy a 15 ezer lelket számláló községben kulturgócponot létesítsünk anyagi erőnk teljes megfeszítésével is.”*

A község építkezés céljára a kért porta felét felkínálta azzal a kikötéssel, hogy az iskola állami jellegű legyen. A községi képviselő testület ülésén elhangzott az a kijelentés, hogy az állami iskolák magasabb nívón állnak, mint a felekezetié.

Így reflektált rá az egyház iskolaszék elnöke: „... az iskolaszék tiltakoznék ez ellen, mert a felekezeti tanulók képesítése ugyanolyan, tananyagot csak az állam által engedélyezettet lehet használni.

Valláserkölcsi nevelés és ellenőrzés szempontjából azonban nagy különbség van, de a felekezeti iskolák javára, mert a katolikus iskolában sem szabadkőműves, sem elvált viszonyban élő tanerőt nem alkalmaznak és a növendékeknek követendő példát adnak. De nemzeti szempontból is előbb állnak a katolikus iskolák, mert tanerői a kommunizmus alatt jobban megőrizték hazafias érzésüket, mint az államiak.”

1927-ben a polgári iskola tandíja évi 60 pengő volt. / 1927. január 1-jén vezették be az új pénznemet: a pengőt és a fillért (a szerk)/.

A tandíj az alábbiak szerint tevődött össze:

Tandíj	32 P
Építkezési alap:	16 P
Beiratkozási díj:	1 P
Ifj. könyvtár alapra:	1 P
Értesítő díja:	1 P
Bizonyítvány:	0,3 P
Mg.-i és kézím. alap:	2,3 P
Kirándulás alap:	1 P
Filmoktatás:	2,2 P
Önképzőköri tagdíj:	0,7 P

.....

1927 nyarán a tantestületből Dr. Kakas és Urbán Gábor tanár el távoztak. A Hivatalos Közlönyben meghirdetett állásokra 11 pályázó adta be jelentkezését.

1928 tavaszán „A szomszédos Gyomárról küldöttség volt Endrődön, a község segítségét kérte egy közös állami polgári iskola felépítéséhez, melyet Gyoma és Endrőd között a Kántorkert mellett gyomai területen építenének.”

Az iskolaszék az ajánlatot elutasította, mert: „...*Elveszne az iskola katolikus jellege, másvallású tanárok tanítanak a kat. endrődi tanulókat. A tanárok a kedvezőbb vasúti fekvés miatt Gyomán lagnának. Az iskola Endrőd központjától 2 km-re lenne. A délutáni oktatásokat nem mindig, s csak nagy nehézségekkel lehetne megtartani. Az építendő iskola költségeit felében Endrőd fedezné és mégse lenne iskolája...Sem az iparostanonc, sem az ismétlőiskola problémája nem oldódna meg. A leventéink részére sem lenne hely. Az endrődi iskolához majd tornaterem is épül.*”

A polgári iskola 110 tanulójaiból 34 részesült tandíjkezdményben, ebben az évben: 11-nek negyed, 13-nak fél, 8-nak háromnegyedes, 2 részére teljes kedvezményt biztosítottak. „*A polgári iskolában a bukások száma 12 % alatt van, tehát jó az eredmény.*”

Az egyházi iskolaszék újabb iskolaépítési javaslatára a politikai község azzal keresett kibúvót, hogy „*hamarosan úgyis kötelező lesz a 8 elemi elvégzése.*”

Az iskolaszék válaszában kifejtette: „...*a nyolc elemi még a jövő zenéje, nem is biztos, hogy bevezetik és abból különbözetivel nincs mód az V. gimnáziumi osztályba jutni.*”

1929-ben a VKM visszarendelte a két beosztott polgári iskolai tanárt, a három megbízott tanártól megvonta a 75 %-os államsegélyt a fiú tanulók csekély létszáma miatt.

Dinya Vilmos, az IPARTESTÜLET elnöke 283 önálló iparos nevében kérte a polgári iskola megmaradását: „...*ipari tanulóknak több szakmában polgári iskolai végzettséggel kell rendelkeznie.*”

„*A munkásosztály ez iskola megszüntetésével el volna zárva az iskoláztatás elől*” - hangzott az iskolaszék véleménye.

Csernus feliratban fordult Békés megye Közigazgatási Bizottságához. Ebben az endrődi polgári iskola fennmaradásának szükségességét bizonygatta. Többek közt az alábbiakkal érvelt: „... *Békés m. Hivatalos Lapjának egyik legutóbbi száma tanulsága szerint Endrőd község lakossága 15 510 lélek, amely népességgel Békés m. 6. legnagyobb helysége. Az 1920. évi népszámlálás óta, amikor 13 850 volt a lélekszám, közel 2000 fő a szaporodás.*”

Ugyanabban a lapban olvashatjuk május 25-án: „*Legnagyobb volt a vármegye községei közt a szaporodás a jelen év első negyedében Endrődön 11,4 %, Gyulán 9,8 %, Gyomán ellenben már csak 4,9 %, Békés-*

csabán 4 %, Orosházán 1,8 %, Mezőberényben 1,7 %, Tótkomlóson 1,5 %, Szarvason semmi.”

Az iskola létjogosultságának igazolásához egy kimutatást is mellékeltek, mely szerint 107 rendes és 16 magántanuló volt ekkor a polgári létszáma. A várható rohamos növekedést az alábbi elemi iskolai létszám támasztotta alá, íme a tanulók száma:

5-6. o.	116
4. o.	202
3. o.	401
2. o.	457
1. o.	564

„Amíg az endrődieknek nem volt saját polgári iskolájuk, 20-25 növendék járt Gyomára, s ez pár év alatt megötszöröződött.”

1929. augusztus 8-án megjött a VKM engedélye az iskola további fennmaradására. Az apát megmozgatta Serédi Justinián hercegprímás, Glattfelder Gyula csanádi püspököt, Lindenberger János debreceni apostoli kormányzót, Korniss Gyula államtitkárt.

Új tanárok érkeztek: Dr. Maácza János és felesége, Truszka Irén. 1930-ban, a község 200 éves újratelepítésének évében az iskola felvette Szent Imre nevét. Hivatalosan római katolikus Szent Imre polgári iskola lett.

Az 1930/31-es tanévre mintegy ötvenen iratkoztak be az 1. osztályba. A polgári iskola tantestülete 7 tagú volt. Tandíjra évi 50 pengőt kértek.

1930-ban az iskola első igazgatóját és szervezőjét, Koczka Sándort Pilisvörösvárra helyezték állami polgári iskolai igazgatónak. Utódja Dr. Maácza János lett.

Ebben az évben, tandíjkezdvezményben már 57 tanuló részesült.

1931. IV. 8-án a Belügyminisztérium utasítására a községi képviselő testület foglalkozott a polgári iskola építésével. Határozata: *„Az iskolát az egyházközség építi cca 130-140 ezer P költséggel. Telket a község díjmentesen adja. Ezenkívül 8000 P segélyt utal át. A tornatermet a levették is használhatják. A polgári iskola dísztermét hivatalos gyűlésre, ünnepélyek tartására a község is igénybe veheti.”*

Az iskola költségvetésében szereplő kiadások:

Tanárok illetménye:	6 500 P
– lakbére:	1 000 P
– nyugdíj pótléka:	1 470 P

1931-ben 48 tanuló kapott 512 pengő tandíjkedvezményt, 1932-ben pedig 34-en 484 pengőt kaptak.

Dr. MaácZ igazgató 31 évesen meghalt tüdőbajban. Utóda 1932-től a Debrecenből érkezett Walthier György lett.

A tanulólétszám ekkor már 143 fő volt.

1928-32 között sok befizetetlen tandíjhátralék gyűlt össze. Azonban „a létszám biztosítása miatt nem lehet jobban szorgalmazni annak fizetését.”

Az iskolaszék rendelete: „hadiárvák és hadigondozottak gyermekeinek teljes tandíjmentességet kell biztosítani.”

Az iskola évi költségvetése: 9 200 P

Személyi: 7 600 P

Dologi: 1 240 P

A reális helyzet felismerését tükrözi 1934-ben a határozat, hiszen alig lett vége a gazdasági világválságnak:

„Polgári iskola építésére csak jobb gazdasági helyzetben lehet gondolni, megfelelő segély biztosításával azonban szükséges volna tornaterem mielőbbi létesítése.”

1934-ben Hidvégi Nándor magyar-történelem szakost választották meg polgári iskolai tanárnak, aki torna és kézimunka tanításban is jártas volt, és mert felesége biológia, ének-zene szakos állástalan okleveles polgári iskolai tanárnő, férje megválasztása esetén az ének tanítását és énekkar vezetését díjmentesen is hajlandó volt vállalni.

A pályázók közt volt az endrődi születésű Dr. Hunya Sándor középiskolai tanár is, akiről az alábbi olvasható az iskolaszék jegyzőkönyvében.

„... rendes (polgári isk.) oklevele hiányában pályázati kérvényét sem lett volna köteles elfogadni, másrészt az iskola tanügyi érdeke is a pályázaton megjelölt szakos tanár megválasztása. Mégis mindent elkövetett volna az iskolaszék Hunya Sándor alkalmaztatása érdekében, ha a

legközelebbi hozzátartozói egyház és iskolai ügyek, községi segélyek stb. tárgyalásánál az egyházközség érdekeivel ellentétes magatartást nem tanúsítanak. Ebből a családból 2 tanerő működik az egyház szolgálatában, és most, mikor a harmadik jutott volna álláshoz és biztos kenyérhez, még azon ígéretet sem voltak hajlandók megtenni, a pályázó bátyái vagy sógorai, hogy a jövőben egyházi és iskolai ügyben öntudatos katolikus férfiakkal illően fognak együtt működni az egyház vezetőségével. Az egyházközség joggal elvárhatja ezt minden katolikus embertől, de elsősorban azok hozzátartozóitól, akik megélhetést tőle kapnak. Sem most, sem a jövőben nem hajlandó megválasztásra, vagy a Főhatóságnak jóváhagyásra ajánlani olyanokat, kik kellő garanciát nem biztosítanak arra nézve, hogy legközelebbi hozzátartozóikkal együtt egyházas felfogást, megértést és bátor hitvallást nem tanúsítanak szoroson egyházi és iskolai ügyek védelmében.” (Csernus)

1935 februárjában az iskolaszék foglalkozott a tornaterem építésével. Sem a tanulók, sem a leventék és cserkészek téli oktatása megfelelő tornaterem hiányában nem folyt kellő eredménnyel. Mivel a VKM annak építéséhez 50 %-os államsegélyt már kilátásba helyezett, indítványozta, hogy behatóan foglalkozzanak a tervvel.

A tornaterem építésének ügyét a minisztérium nagy jó indulattal karolta fel, és két költségvetési év alatt 15000 pengős államsegélyt folyósított 9000 és 6000 pengős elosztásban.

Csókási Béla 9 éve helyettesként működött. Dr. Hunya Sándort megválasztották ideiglenes óraadó tanárnak. 1935-ben 59 tanuló számára 562 pengős tandíjkezdvezményt adtak.

1936-ben Stefán Béla helyére Magyar Annát választották meg.

1937-ben a polgári iskola 4500 pengő értékű felszerelést kapott a tornateremhez.

Augusztus közepén a terem már tető alatt volt. Az ajtók, ablakok, a tetőzet palája, a bádogozás anyaga a megvett és lebontott körösladányi iskola anyagából készült. 1938 szeptemberében a diákok birtokba vehették a szertárral és öltözővel rendelkező termet.

A polgári iskola vonzaskörének szélesítése érdekében megkeresték a MÁV Gépkocsiüzemét, hogy autóbuszjárat legyen Endrődre Kondoros és Kondorostanya érintésével. Hozná, vinné az iskolásokat. A kérést elutasították.

1940-től a Debrecenbe visszatérő Walthier helyére Csókási Béla került igazgatónak. 1941-ben kereskedelmi vagy gazdasági tanfolyamot kívántak indítani az iskola kebelén belül. *„Különösen fontosnak és életrevalónak tartaná az iskolaszék a kereskedelmi tanfolyam megszervezését. Most a zsidóság kiszorításával kitűnő elhelyezkedési lehetőség nyílik a könyvelésben és kereskedelmi ismeretekben jártas keresztény fiatalság részére. De készséggel támogatjuk pár hónapos téli gazdasági tanfolyam felállítását is.*

A polgári iskola létszáma állandóan emelkedik, arra is gondolni kell, hogy a szép jövőjű iskola a lehetőségekhez képest minél előbb megfelelő épületet kapjon. Az volna célszerű, a meglévő iskolát adóhivatali helyiségek céljára és leventeotthonnak eladnák a községnek. A község az épület jelentős vételárával járulna hozzá az építéshez, de ugyanakkor mentesülne leventeotthon és községi hivatalok helyiségek építésétől. Az állampénztártól kérendő 50-60%-os építési segély biztosításával megvolna az építkezés anyagi része zömmel.”

A tanfelügyelő és a tankerületi főigazgató állandóan szorgalmazta az iskolánál taneszközök és felszerelések bővítését és újítását.

A magánvizsgadíj tanulónként 88 pengő volt. Más vallásúak 120 pengőt fizettek, a zsidók 150 pengőért tehettek vizsgát. A vizsgákból befolyt összeget taneszközök beszerzésére fordították.

Mivel a katonai hatóság leventeotthon létesítését sürgette, az iskolaszék 16 vagon búza árában felajánlta a községnek az iskolát. A létszám 200 felett volt.

Hollós Istvánt munkaszolgálatra, Dr Hunya Sándort katonai szolgálatra hívták be. Négy állás üres volt az iskolában. A pályázók mind tanítói oklevéllel rendelkeztek.

1944-ben a fronthelyzet beálltával került haza Iványi Gergely és Uhrin Eszter gimnáziumi tanár. Én, mint polgári iskolai tanárképzős kerültem a tantestületbe 1945-ben. Egyetlen női tanerő Csósz Mária volt. Átmenetileg Dr. Borsi Vincéné tanítónő is a tantestület tagja lett. Az endrődi hadi események során az iskola első termét találat érte, átmenetileg használhatatlan volt.

A polgári iskola az általános iskola megszervezésével fokozatosan elhalt.

Az iskola népességének statisztikája

Tanév	I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály	Magántanuló
1924/25	29				12
1925/26	27	32			32
1926/27	28	21	26	17	14
1927/28	35	23	21	16	20
1928/29	24	32	28	21	16
1929/30	37	24	27	27	13
1930/31	54	30	22	25	7
1931/32	54	47	18	24	6
1932/33	46	50	31	19	3
1933/34	39	48	40	32	6
1934/35	40	38	38	30	6
1935/36	50	42	32	35	14
1936/37	42	44	41	30	21
1937/38	47	39	41	35	25
1938/39	45	38	39	32	26
1939/40	49	33	32	37	79
1940/41	45	44	31	30	101
1941/42	57	46	46	26	186
1942/43	59	54	49	40	210
1943/44	61	60	60	45	386
1944/45	53	64	56	47	186
1945/46		50	47	46	154
1946/47			49	45	40
1947/48				49	13

A polgári iskola tanulóinak későbbi végzettsége

Év	Végzős tanulók	Középiskolai végzettség	Felsőfokú végzettség
1927/28	16	7	4
1938/39	32	9	3
1944/45	47	16	12
1945/46	46	10	13

Az iskola falai között az 572-es sz. Szent Alajos cserkészcsapat tevékenykedett, 40 iskolás és közel annyi leventeköteles cserkész tagja volt. Részt vettek a Gödöllőn megrendezett Világtalálkozón. Évenként 25-30 fős táborozáson vettek részt.

Polgári iskolai igazgatók Endrődön: Koczkás Sándor, Dr. Maácz János, Csókási Béla, Walthier György, Dr. Csókási Béla

Az iskola működése alatt rendes (nyilvános) tanulóként 704-en végeztek el a négy polgárit, magánúton pedig 335-en.

Általános iskola

*„Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán”
(Petőfi Sándor)*

Az 1943/44-es tanév áprilisban befejeződött. A fronthelyzet alakulása miatt a még itthon lévő férfi tanárok közül Paróczai Gergely, Szabó Elek és a 42 éves Kovács Mátyás is behívót kapott.

Csak ötven feletti férfiak maradtak a tanítónők mellett a tantestületben. Október 6-án meglepetésszerűen megjelentek a szovjet seregek. Pár nap múltán a község katonai parancsnoka utasítást adott a tanítás megkezdésére. Hunya Lajos, aki az első világháborúban orosz fogságban megtanulta nyelvük alapvető szókészletét, mint „*ucsityel direkt*” beindította a tanítást. Rajta kívül Palotai és Fehérvári Ferenc – szintén volt oroszországi foglyok – és néhány endrődi származású, hazamenekült pedagógus október közepén megkezdtek az iskolai munkát. Az elemi iskolák és a polgári is beindult az 1944/45-ös tanév. A téli szünet sem

volt túl hosszú, hisz január 21-én már folytatódott a tanítás. A tanyai iskolák kezdése nevelőhiány miatt késett.

Képesítés nélküliből végül minden iskolához jutott. Még Csejtre is: Matyelka Gizella. A szakmai hiányosságot pótolta a jószándék. Tankönyv, tanszer nem nagyon volt. A tüzelőt a szülők biztosították, a tanyára került nevelőket anyagiakkal támogatták, de akkor az anyagi csak másodrendű dolog volt. Sokkal fontosabbnak tűnt, hogy béke van, hogy életben maradtak, hogy a munkának nem szabad megállni. Sokáig senki nem zavarta a tanítást. Az egyéni rátermettség, találékonyság, akaraterő kibontakozhatott.

Közben a frontvonal gyors nyugat felé haladásával lassan hazaszálingózott a tantestület a katonák és a hadifoglyok kivételével.

Megváltozott a világ. Társadalmi szempontból szükséges volt az egységes, demokratikus szellemű nevelés. A Nemzeti Függetlenségi Front programját az Ideiglenes Nemzeti Kormány magáévá tette, és a múlt hiányosságait megszüntetve igyekezett megvalósítani az új feladatokat, azokat, melyek az új politikai helyzethez igazodtak.

1945-ben a 6650/1945 ME sz. rendelet életre hívta az általános iskolát, mely a *közoktatás földreformja* lett.

Az 1946-os általános iskolai tanterv feladatul szabta, hogy: „... a tanulót egységes, alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje. ...Különös gondot kell fordítani az iskolai gócpontoktól távolabb élő falusi tanulóifjúságra, mert méltánytalan volna az, hogy ezek a tanulók háttérbe szoruljanak.”

1945-ben több helyettessel, állami beosztott tanítókkal kellett megoldani a tanítást, mely minden iskolában megkezdődött. Az új, demokratikus általános iskola 5. osztályai is beindultak. Igaz, tüzelőhiány miatt a téli szünet február végéig tartott. Klinghammerné a sok gond súlya alatt kényszerszabadságra ment, a varjasi szülők nem akarták gyermekeiket Klötz Antóniához járatni, *raplissága* miatt.

„Baj volt az állami beosztott tanítókkal. Rendelet jött, hogy vagy felveszik a felekezeti jelleget, vagy elhelyezi őket az állam. Vaszkó Mihály menekült állami tanítónak a községben nem tudtunk helyet adni, az öregkerti állást visszautasította és erre sértett önértetből a Nemzeti

Bizottsághoz fordult, hogy alapítsanak Endrődön állami iskolát.” (Iskolaszék jegyzőkönyve)

Közben jelentkeztek a tantestületen belüli ellentétek, melynek következtében: „*Hunya Lajos vezető-tanító ezen megbízatásáról kartársai részéről megnyilatkozó bizalmatlanság miatt lemondott. Az iskolaszéki elnök a vezető tanítónak, ki legnehezebb időkben vette kezébe az iskolai vezetést, köszönetét fejezi ki. Amennyire a körülmények megengedték, igyekezett nehéz feladatának megfelelni, így az ő nagy munkája révén sikerült az iskolaévet kielégítő eredménnyel befejezni. Sajnos, kartársai hónapok óta bizalmatlanok iránta, s ezt többször ki is nyilvánították.*”

Határozat:

„*Az iskolaszék bízta a nevelőtestületre a vezető tanító választását.*”

A szarvasvégi iskola melletti rozoga lakást eladták, nagy összeg kellett volna a felújítására. Így biztosított pénzt az iskolaszék az épület takarítására. /1945. 9. 10./ Az újjáépítési miniszter 500 ezer pengő rendkívüli segílyt utalt ki a háború okozta károk rendbehozatalára. Mikor érkezett a fűtési szezon, /1945. november/ az elemi iskolák csak másnaponként tanítottak. Februárban kezdődött újra a munka, kétnaponként, míg a jó idő meg nem érkezett.

1946.VI. 2. „*...az elemi iskolákba a növendék kétharmada már nem jár, segítenek a mezőgazdasági munkában. Az előírt 175 nap nincs meg.*”

Polyákhalmon a tanév csak márciusban indult be Földváriné vezetésével, de június végén vizsga volt.

Rémhír: „*Lehet, hogy Csernus apát hazajön.*” A nevelők hihetetlennek tartották, hogy kezdődjék előlről a zsarnoksága. Előbb a Népbíróóság hosszú kényszermunkára ítélte, de fellebbezés után 1946-ban szabadult. Endrődre nem jött többé vissza.

1946. október: „*...a költségvetési hiány pótlására rendezzenek a tanítók előadásokat, azon kívül minden iskolás szülei fizessenek 10 Ft-ot, amit iskolaadóba is betudnak.*”

Végre megjelent a jó forint, 1946 nyarán kelt bejegyzés híven fejezi ki a pedagógusok anyagi helyzetét:

„*A tantestület rendkívül súlyos helyzetbe került. Egy ideig semmit sem kaptak munkájukért, később a község a kultusztárca terhére juttatott*

némi összeget. Most is ott tartunk, hogy a tanítók havi fizetése egy napra elég a megélhetésre, bár az kb 30 millió pengő.”

Az itt működő állami tanítók /Dienes, Vaszkó / elégedetlenkedtek, mert az egyházi tanító fizetése kevesebb volt, terhe több az állami szolgálatban levőknél. Még félárú utazási kedvezmény sem illette meg őket.

1947 a fakultatív hitoktatás bevezetésének az ideje volt. Az A. C. (Actió Catolika) itt tartózkodó megbízottja az alábbi álláspontra hangolt: „...állást kell foglalni ellene és ennek magvát el kell hinteni a nép között.”

Az 1946/47-es évet 147 tanítási nappal fejezték be.

A varjasi probléma megoldódott, Gellai Béla elvállalta az iskola vezetését. Három igazgató irányított: Dr. Csókási Béla, Kovács Mátyás, Palotai Ferenc.

Egyelőre az iskola falain kívül megalakult az úttörőszervezet.

1948 az iskolák életében is a fordulat éve lett. *„Időszerűvé vált az iskolák államosítása, ez szoros kapcsolatban van a társadalom fejlődésével. Olyan iskolát kell a magyar dolgozók gyermekeinek adni, amely színvonalban, erkölcsi nevelésben, demokratikus hűségben méltó népünk más téren tett hatalmas erőfeszítéseihöz.”* (Ortutay Gyula)

Megindultak az alapos előkészítés lépései.

„Az értekezletet június 5-re hívták össze a főispáni hivatalba. Erre a koalíciós pártok vezetői mellett meghívást kaptak Békéscsaba, Orosháza, Gyula, Szarvas, Endrőd vezető lelkészei is.” (Dr. Lovász: A Békés megyei iskolák államosításának története.)

Itthon két vonalon futott tovább a dolog.

Gyomán szakszervezeti gyűlést tartottunk az államosítással kapcsolatban. Magam is részt vettem, mint az egytagú községi tantestület szónoka:

„Örömmel veszem tudomásul és mellette vagyok. Végre tartozok valamilyen közösséghez. Sem a nagyszámú egyházi, sem a 7 tagú állami tanítókhöz nem tartoztam, sem a polgári iskola tantestületéhez.” A többség megszavazta és kérte az államosítást.

Más vonalon Dávid Béla iskolaszéki elnök az egyháznak tett esküjükre figyelmeztette a nevelőket. Dr. Borsi Vincéné így öntötte szavakba lelkiismereti vívódását:

„Tisztelendő úrnak nincsenek gyermekei, akikről gondoskodnia kell. Könnyen beszél. De nekünk vannak. Kötelességünk részükre kenyeret, ruhát, boldogulást adni.”

A feszült légkörű egyházi tantestületi gyűlésen részt vett a csanádi püspök megbízottja is, aki igen reálisan mérte fel a helyzetet, és ennek megfelelően nyilatkozott. Az egyház annyi anyagival rendelkezik, hogy maximum 2 heti fizetést tud tanítóinak biztosítani. Megérti a pedagógusok gondjait. Nem látja célszerűnek a lelki nyomást, s ezennel feloldja őket esküjük ide vonatkozó része alól. Mindenki cselekedjen legjobb belátása szerint. Ez az ingadozókat átsegítette lelkiismereti aggályaikon. A nagy többség már a gyűlés előtt aláírta az államosítást kérő ívet – azok, akik eddig vonakodtak, beszúrták, beszorították aláírásukat a már meglévők közé, hogy ne az ő nevük legyen az oszlop alján.

Az államosítás dokumentumait Csete József és Kovács M István késő őszi, télbe hajló időben hozták ki, és formailag is végrehajtották az átvételt. Csete József visszaemlékezésében ezzel kapcsolatban az alábbiak olvashatók:

„Míg élek, megkülönböztetett tisztelettel gondolok az Endrődön kapott segítségre... A helyi párt, tanács, iskolafenntartó képviselőivel, az iskola igazgatójával elvégeztük a helyszínelést. Minden iskolaegységet felkerestünk. Az ingó és ingatlan vagyont leltár szerint ellenőriztük. Bizony ez napokig tartó munka volt. Endrőd belterületén 6, a szétterült község különböző részein fekvő iskolát kellett bejárjunk, vagyonleltár szerint ellenőrizniük. Ugyanígy 10 tanyai iskolát is helyszínelniük kellett. Hogy milyen utat kellett megtenni a bizottságnak: a kocsin megtett út megközelítő pontossággal 120 km volt. Az egyház 15 iskolát tartott fenn, amelyek közül a 9 tanyai iskola távolsága a községtől 1,5 és 8 km között váltakozott. A község egyet, Csejten, mely a belterülető 13 km-re épült az északi határrészen. Itt történt, hogy bizonyos félreértések miatt a helyszínrajzokat újra kellett készíteni. Még ma is előttem van a kép: a belterületi iskola egyik, akkor még gyéren világított tantermében Iványi Gergely igazgató példáját követve valamennyi nevelő a helyszínrajzok újrakészítésén dolgozott. Azokon az utolsó simításokat Szabó Ernő nevelő végezte el. Jó ízlésével, ügyes kezével adta meg azok tetszetősségét. A

jól végzett munka hajnal tájban ért véget és ennek tudatával nevelőtársaim minden zokszó nélkül indultak otthonaikba, pedig már világosodott.”

1949-ben a fiú- és leányiskolát összevonták, Iványi Gergely igazgatása alatt. Hozzá tartoztak az északi terület tanyai iskolái is. A déli terület Öregszőlő központtal önálló egységgé vált.

Egyébként a leltár készítése nem volt nagy gond, mert néhány padon, szekrényen, lábakon álló fakult táblán, öreg, kiégett vaskályhán kívül majdnem semmi nem volt.

Ettől kezdve a tanítók mind aktívabban kapcsolódtak be a község életébe. Nem volt olyan ünnepség, megmozdulás, melyen az iskolások műsorral ne szerepeltek volna. Az ifjú Fehérvári Ferenc tanító által szervezett úttörő mozgalom gyors ütemben kiterjedésszerűen terjedt.

Az államosítás után minden évben jelentős költségvetési összeget biztosított a tanács az alapvető szemléltető eszközök megalapozására, majd bővítésére.

Valóságos nagyüzemmé lett az iskola.

Az analfabéták (zömmel a felnőtt cigány lakosság) részére író-olvasó, alapismereti tanfolyamokat szerveztünk. A nagy számban megalkult tsz-ekben és tszcs-ekben munkaegység-számítási tanfolyamokat tartottunk. Az iskolán kívüli népművelés (szabadművelés) céljából sok nevelő tartott előadást a TIT-ben, tömegszervezetekben a néppel való kapcsolattartás erősítésére.

1950-ben Iványi Gergely gimnáziumi igazgatói megbízást kapott Békéscsabán. Utódja Borbély Sándor lett. Vele egyidőben került tantesületünkhöz Bárdos Géza, Varga Zsigmondné Juhász Margit, Dobó Gabriella és Szabó Zoltán.

Az 1950-es években az egyház befolyását korlátozni kívánó rendelkezések (vallásoktatás új alapokra helyezése) sok szülővel és még több nagyszülővel állítottak szembe bennünket.

Ettől kezdve egy szűk évtizeden át a falu kulturális életében élvonalba került a tantesület színjátzó gárdája. Sok siker, taps, népszerűség-növekedés kapcsolódott ezekhez a műsorokhoz, előadásokhoz. (Fösvény, Úrhatnám polgár, Sári bíró, Mátyás király Debrecenben, Kőszívű ember fiai, Csárdás királynő, Pygmalion, Szelistyei asszonyok,

Liliomfi, Bástya sétány 77, stb). Nemcsak a község belterületén, de tanyai kaszinókban is játszottunk, sőt szomszédos kisközségekbe is eljutottunk.

A tanítók a szakosodás terén is fáradhatatlan munkát végeztek a jobb és eredményesebb iskolai munka biztosítására. Tizenketten végeztük el a tanárképző főiskolát, Földvári Kálmán tanítás mellett jogból doktorált.

Az 50-es években, amikor anyagi helyzetünk igen gyenge volt, többen nyári szünetben és szorgalmi időben a szabad délutánokon a termelőszövetkezetekben végeztünk fizikai munkát. Később 8 tagú pedagógus cséplő brigádunk gyakran segédkezett a betakarítás akkor még igen nehéz, de nagyon létfontosságú munkájában az Új Barázda Mtsz-ben Nagylapason.

A község sportjában is kulcspozíciót töltöttünk be: a fociban mellettem Szabó Ernő, Fülöp Imre, Kornyei; kézilabdában: Fagyas Mátyás, Varjú József és Czibulka György.

A tanulócsoportok szaporodtak. Bebújtunk minden üres helyiségbe: üresen álló kocsmákba, államosított kulákházakba, tanácsháza kultúrtermébe, tornaterem öltözőjébe. Az évfolyamot vesztetteknek ugrató /évfolyampótló/ osztályokat szerveztünk. Cigányoknak külön osztályt indítottunk, megszerveztük a gyógypedagógiai oktatást.

Kovács Imre, a fiatalon elhunyt tehetséges kollégánk népes iskolai énekkart és 100 tagú furulyazenekart szervezett, melyhez a hangszereket a rendkívül ügyes kezű Szabó Elek igazgatóhelyettes esztergálta. A környéken híres volt fúvós /rezes/ úttörő zenekarunk. Palotai Feri bácsitól átvette a községi dalárda és felnőtt zenekar vezetését, mindezt győgyíthatatlan vesebajjal. Legyen e pár méltató sor sírjára helyezett virág! A tanyai iskolák megbontás útján magasabb oktatási színvonalat biztosítottak az 50-es évektől a 70-es évek közepéig a nagyszámú tanyai diákságnak. A tanyai iskolák Kocsorhegy kivételével két tanerőssé fejlődtek, sőt Nagylapason 4 tanulócsoport, Öregszőlőben osztott felső tagozat működött két évtizednél is tovább.

Nagy fontosságú kultursikernek kell elkönyvelni a dolgozók általános iskolájának megalósítását. Másfél évtizedig tevékenykedett Endrőd belterületén, Nagylapason és Öregszőlőben. Közel félezer dolgozót hívott vissza az iskolapadokba, kiknek jelentős része deres halántékkal

három évtizednyi idő után kezdte újra a tanulást, amit fiatalsága idején nem tudott befejezni.

1952-ben dolgozók gimnáziuma ügyében jártunk a minisztériumban, azonban arra hivatkozva, hogy a közeli Gyomán már működik ilyen intézmény, nem engedélyezték. A megkezdett munkát magántanulólóként 8-an tovább folytatták, majd a dolgozók gimnáziumában fejezték be a járasszékhelyen (Gyomán).

Az Orosházi Mezőgazdasági Technikum kihelyezett osztályaként 1968-ban 19 endrődi a község történetben elsőként helyben szerzett érettségit. Közben 1956-ban a vélt és jogos sérelmeknek felszínre kerülése megbontotta a tantestület egységét. Több társunk más működési helyre került.

Jelentős segítséget nyújtott átmenetileg a ligeti iskola felépítése 1960-ban, melynek során a csaknem két évtizedig befejezetlenül álló KALOT iskola épülete került a műveltség szolgálatába.

A felszabadulás utáni idők gazdag termése beért. Volt általános iskolai tanítványaink közül kiváló pedagógussá serdült kartársaink álltak az oktatás-nevelés szolgálatába: Farkas Istvánné – Iványi Eszter, Kulik Istvánné – Gubucz Margit, Vincze Lászlóné – Szabó Edit, Ladányi Gáborné – Varjú Margit; Fülöp Imre, a módszeres és modern testnevelés eredményes megvalósítója, Varjú József igazgatóhelyettes, Fagyas Mátyás úttörővezető. Az idősebb generációból már nyugdíjasként a falusi élet népkincsének fáradhatatlan ápolója, gyűjtője – Vaszkó Irén – kinek a múlt század közepét valóságosan tükröző tájházunkat, és régészeti kincsekben gazdag határ értékeinek feltárását és mentését is köszönhetjük. A falusi élet nagy és szakavatott ismerője ő. (Mikor Endrőd történetét állítottam össze az újraterelítés 250. évfordulójára, élő lexikon módjára volt segítségemre.)

Előbb a meglévő óvodai csoportok duplázódtak meg, majd 1974-ben megépült a korszerű újtelepi óvoda. Két évvel később az elnéptelenedett szarvasi úti iskolában megnyílt az öregszőlői egycsoportos óvoda.

A tanyai lakosoknak a községbe beköltözése során egymás után néptelenedtek el a tanyai iskolák. 1975-ben a nyugdíjba vonuló Borbély Sándor helyére Giricz Vendel került, ki hosszabb ideje az Öregszőlőben működött II. számú iskolát vezette. A tanyai kollégium is 1975 szept-

emberében kezdte meg működését 100 tanulóval és 5 pedagógussal. Igazgató: Varjú József, nevelők: Bukva Vilmos, Bukva Vilmosné, Márton Gáborné, Gácsi László. Majd a község újratelepítésének 250. évfordulójára elkészült a háromszintes 13 tantermes modern iskola, mely szervesen épült hozzá a ligeti iskola négy tantermes épületéhez. Mellé épült a 18x18 méteres tornaterem. Megvalósult a kabinetrendszerű oktatás, a szakos ellátottság 100 %-os. A négy első osztály a felújított gyomavégyi iskolában, a négy második osztály a nagylányiskolában, a három harmadik osztály pedig a polgári iskolában nyert elhelyezést. A negyedikesek és az egész felső tagozat az új iskola épületet vették birtokba.

Öt napközis és három tanulószobás csoport segíti a tanulók felkészülését. A modern felszerelésű konyhán az öt csoportos kollégiumnak, 240 főnyi napközisnek, négy óvoda növendékeinek, az öregek napközijében lévő időseknek és mintegy nyolcvan felnőtt (nevelők, technikai személyzet) számára főznek ízletesen naponta. 1975-óta minden esztendőben a szomszédos országok valamelyikébe kirándulást szervezünk az intézmény dolgozóinak. Voltunk Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában, ezen a nyáron a Szovjetunióba látogattunk autóbusszal az IBUSZ útján. Az iskola egyre terebélyesedő költségvetésével a gazdasági hivatal négy dolgozója foglalkozik nagy szakértelemmel. Az iskola felszereltsége megközelíti az ideálist.

Tanulóinknak a gyakorlati életre, munkára való nevelését szolgálja az 500 négyzetméteres, példás művelésű gyakorlókert és két foglalkozó terem. Gellai János és Nádas Sándorné - Palotai Katalin vezetése mellett dolgoznak. A mezőgazdasági szakkör ebben az évben az országos vetélkedőn második helyet ért el.

Mozgalmas szakkörök dolgoznak az iskola és más üzemek kebelében. Tevékeny úttörőélet teszi még színvonalasabbá iskolai munkánkat. Jutalomképpen több népes csoport vett részt Zánka nagyszerű táborának életében /eszperantisták, néptáncosok, kiváló úttörők, versenyek győztesei/. A napokban tért vissza Norvégiából Szabó Tibor pajtás, aki kiváló szervező- és közösségi munkájáért részesült e ritka kitüntetésben. Talvay az iskola foci csapata az úttörő-olimpia küszöbéig jutott.

Fülöp Imre kiváló segítőtársakat kapott Dr. Valach Béláné és Giriczné Darázsi Anna személyében, kik a kézilabda és a kosárlabda alapjait rakják le és szerettetik meg az iskolás gyerekekkel.

Tanulóink ének-zenei műveltségének, esztétikai nevelésének fejlesztését szolgálja a Tímár Sándorné által - immár évtizede- minden tanévben megszervezett ifjú zenebarátok hangverseny sorozata, melynek során a Botka Valéria és Csányi László vezette nemzetközi hírű énekkar nemcsak esztétikai gyönyört nyújt, de ének-zene kultúránkat is nagyban fejleszti.

Pesó Illés Béláné tanárnő az ifjúsági vöröskereszt lelkes irányítója.

Iskolai mozi előadások sorozatát szervezi több esztendeje Bela Imréné, melyek igen népesek és hasznos kiegészítői tanulóink ismeretanyagának.

Idegen nyelv oktatásunk terén sikeresen tevékenykedik Dinya Má-téné, Tímár Sándor és Ricsei Balázs, kik gyakran töltik be a községünkbe látogató vendégeinkkel való érintkezésnél a tolmács szerepét. Ricsei az orosz nyelven kívül a német, az angol, francia és az eszperantó nyelvet is tökéletesen beszéli.

Külön színfoltot jelent iskolánk egy-egy ünnepéye, melyhez irodalmi értékű forgatókönyvvel szolgál az iskola igazgatóhelyettese: Martinák Imréné.

Giriczné Varga Erzsébet és Hornokné Tropa Róza, rajz szakos kar-társnők, már 4. osztálytól vezetik szakosítva a gyermekek szép iránti érzékének alakítását.

A napközi otthonban a legkisebekkel való szeretetteljes bánásmód emeli Giricz Vendelné és Donnák Jánosné munkájának értékét.

Nem maradhat ki e sorokból Szabó Zoltánné, Bacsá Boldizsárné, Janurik Judit, Tankó Andrásné, Alt Jánosné, Hanyecz Mihályné, Darvas Erzsébet és az iskola pedagógiai és gyakorlati polihisztora, Czibulka György, valamint a sziporkázó egyéniség, Rojik Mihály sem. Ez évben vonult nyugdíjba 37 évi munka után Márton Gáborné és Ricsei Balázs-né. 1980 szeptemberétől az óvodák önálló igazgatás alá tartoznak. Igaz-gató óvónő: Fülöp Imréné, vezető óvónők a többi óvodánál: Wagner Józsefné, Szabó Incéné és Dr. Palotai Ferencné.

Iparos tanonciskola

*„Ipar nélkül a nemzet félkarú óriás.”
(Kossuth Lajos)*

A PROTOCOLLUM ANNI 1822 feljegyzései között az alábbi olvasható:

„N°. 40. Lisák János czéh beli szüts mester panasz képen előadta, miképp őtet Gátsy István tizedes előtt, midőn, mint Párbér szedő házához hozzá ment, rutul káromította, sőt a czéhet is huntzsutolta. Giricz maga mentségére semmit előadni nem tudván, sőt, Gátsy tizedes Lisáknak előadását erősítvén.

Ítéltetett: Ezen garázda vakmerő tetteért Giricz József ugyan öregségére nézve testi büntetés alól felmentetik, hanem a czéhládába 6 forintokat fog fizetni, s azon kívül 6 óra árestomot szenvedni.”

1824-ben Ágoston János Endrődről írt tanulmánya az iparosságra vonatkozóan ezeket tartalmazza: *„A lakosságnak tsak kised részé űzi a kézi mesterséget, úgymint: 17 tsizmadia, 9 szüts, 10 kovács, 6 kerékgyártó, 6 szabó, 1 asztalos, 2 kötélgyártó, 2 szíjgyártó, 2 varga, 1 szűr-szabó: összesen 56, mindnyájan priv. czéhbéliek.”*

Mivel egy ember nem ember, szokták mondani, s ez az iparra hatványozottan vonatkozik, minden bizonnyal jogos azon feltevéssem, hogy a mesterekkel legalább azonos számú inással kell számolni.

„Az új ipartörvény értelmében a községnek kellett gondoskodnia az iparos tanoncok oktatásáról, ha azok száma eléri az 50-et. Gyomán a szakoktatás 1886-ban kezdődött meg” /Darvas Tibor/

1858-ban az elszaporodott mesteremberek több elkülönülő céhbe tömörültek. Két céhzászló ma is megtalálható a rk. templomban. Sőt, a templomhoz külön iparos sekrestyét építettek. Több egyesületnek szervezői és megalakítói voltak: tűzoltóság, dalárda, sportkör.

Az inasiskola alapításának pontos dátumára nem került elő adat. Az első hivatalos feljegyzés vele kapcsolatban a História Domusból kiolvasható részvételük a millenniumi ünnepségen. Többet tudunk meg vele kapcsolatban 1908-ból:

„Az új királyi tanfelügyelő, Mikler meglátogatta az iparos tanonc iskolát, és azt a törvény követelményeinek megfelelőnek nem találta,

javaslatba hozta ennél fogva egy új iskolának felépítését, melyre államsegélyt is kilátásba helyezett.

A felügyelő bizottság több gyűlésében foglalkozott az iparos tanonc iskola fejlesztésével, és két tanerő alkalmazását határozta el, ezeknek a fizetését egyenként 300 koronában állapította meg, mely költséget a képviselőtestület meg is szavazott. Az iskola elkészítésére az állam 500 koronát utalt ki, s további segélyt is megígért.”

1925-ben az iparos tanonciskola 2 tanteremmel és két tanerővel működött. Még ez évben a sok tanuló miatt egy harmadik tantermet is átadtak. A község tantermenként 10 q búza használati díjat fizetett az egyházközségnek.

1926-ban már 4 tanteremre volt szükség az ipari tanulók oktatására.

1928-ban a község a 4 tantermes 4 tanerős inasiskolát kb. 4000 pengős költségvetéssel üzemeltette.

1929-ben, mikor a polgári iskolát meg akarták szüntetni, Dinya Vilmos az ipartestület jegyzője 283 önálló endródi iparos nevében kérte az iskola további fennmaradását mivel: *„...az iparitanulóknak több iparághoz 4 polgári isk. osztály elvégzését kívánja a törvény.”*

1931-ben, az újtelepi iskola átadása során az egyházi iskolaszék kötelezettséget vállalt, hogy *„...a községi iparostanonc iskolák céljára a szokásos délutáni órákban tantermet biztosít, azokat takarítatja, s a községtől természetben adott tűzifával fűteti.”*

A kevés adat miatt szóbeli visszaemlékezésekkel is kiegészült e dolgozat. Farkas Mihály nyugdíjas szabómester, Szmola József nyugdíjas asztalos, Dávid Mátyás, az ÁFÉSZ községi vezetője a következő válaszokat adták:

„Heti 3 alkalommal du. 4-7 óra között 3 tanteremben folyt a foglalkozás. Osztályonként külön osztályteremben foglalkoztak velük a nevelők. Az 1. éves inasok – tekintet nélkül szakmájukra – egy osztályban tanultak közismereti tárgyakat: magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz, matematika, fizika, vegytan. A hittan is alaptantárgy volt. Csernus apát vette át az oktatást és a testi fenyítést is alkalmazta, mivel a káplánok „nem bírtak” az inasokkal.”

A szakmai ismereteket a mester keze alatt sajátították el. A három év eltelte után az ipartestület által megalakított szakmai bizottság előtt

kellett vizsgázni, hogy segédlevelet szerezzenek. Háromévi segédkezés után kérhették az önálló (mesteri) iparendélyt.

Egy-egy osztály létszáma sokszor negyven felett volt. Az 1920-as évek közepe táján volt idő, hogy 96 börmunkás (suszter és néhány varga, illetve szűcs) volt az inasok között.

A parasztemberek évi 2 mázsa búzát adtak a mesternek, hogy szakmára tanítsa gyermeküket. Akinek csak 2-3 iskolai osztálya volt, előbb 1 éves előkészítőre kellett járnia.

Vasárnap 8-11 óra között leventefoglalkozáson kellett részt venniük, és onnan katonás külsőségek közt szakaszonként vonultak misére.

Az első világháború után szép számmal akadtak frontot járt családos emberek is, akik inaskodni kezdtek. 1945 után az iparos iskolát Gyomára helyezték át.

Ismétlő iskola

*„Ismétlés a tudás anyja.”
(latin bölcsesség)*

A tankötelezettséget a Ratio Educationis 6-12 éves kor közé tette.

Az 1868-as népiskolázási törvény 15 évben állapította meg a tankötelezettséget. 12 éves korig mindennapos népiskolába, majd 15 éves korig ismétlőiskolába kellett járni, mely hetente két délutáni elfoglaltságot jelentett. Ha valaki 12 éves koráig csak 3 osztályt végzett el, az is 12 éves kora után ismétlős lett.

Az ismétlőiskolában a közismereti tárgyak (magyar, történelem, földrajz, számolás) mellett speciálisan nemre szabott anyagot is tanultak. A leányok háztartástant: főzés, sütés, terítés, befőzés, varrás, kötés, horgolás. A családi életre nevelés - csecsemőápolás - nem került szóba. Fiúknál főleg az állattenyésztéssel, kertészkedéssel, növényápolással, termesztéssel, mezőgazdasági munkákkal kapcsolatos dolgok alkották a tananyagot.

Endrődön az ismétlőiskolát 1874-ben hívták életre. A következő évben a *„községi képviselő testület községi ismétlőiskolát akar berendezni, mívégre megalakítja a községi iskolaszéket, és végzést hoz arra nézve, hogy az ismétlőiskola és állítandó elemi iskola helyéül és alapjául a lakosság által épített gyomavégyi (Balla) iskola és 40 hold föld a feleke-*

zetei iskolától elveendő. Egyelőre a felekezeti iskolától a Szebeni féle iskolát kéri ismétlőül átadani és Szebeni tanítónak minden tanítási napra 2 forintot szavaz meg.”

A tanfelügyelőség a község tervét megsemmisítette, és ismétlőiskola szervezésével az egyházközséget bízta meg. Az első hivatalos adat a létszámmal kapcsolatban 1880-ból való. Ekkor az ismétlőiskolába 61 fiú és 64 leány járt. Tanításukat az 1. osztályosok tanítói látták el, a fiúkéét Magdics Károly, a lányokét pedig Kovács Lajos.

1909-ben Csáki Béla tanító gazdasági ismétlőiskola létesítését kérte Kisperesen. A Közigazgatási Bizottság elutasította, mert annak szükségességét nem látta. Az iskolaszék egyhangúlag kimondta, hogy „általános ismétlő iskolát létesít ugyan, de annak növendékeit Csáki Béla okl. tanító úr buzgón és pontosan minden díj nélkül köteles oktatni.”

1926-ban az egyházközség már 3 tantermet engedett át a községi ismétlőiskola céljára. 1928-ban már 4 tanerős ismétlőiskola költségvetéseként 2500 pengő szerepelt a politikai község költségvetésében. A tanyai iskoláknál az ismétlőiskola beindítása fokozatosan került sorra. 1928-ban „*az ugari lakosok azt kérik, hogy az állást lehetőleg férfi tanerővel töltsék be az ismétlős fiúk és a leventék miatt*”

A tanyai ismétlősök létszámáról pontos számot ad a csejti iskola naplója:

Év	Ismétlős tanulók
1936	19
1937	27
1938	26
1939	28
1940	26
1941	22
1942	12

Az ismétlőiskola eleinte 6 hónaposnak indult, később 8 hónapos lett. Egyetlen tankönyvük volt, melyben a különböző tantárgyak anyaga fellelhető volt. Később a nyolcosztályos iskola megszervezésével ez a tanítási mód megszűnt, a szakképzés része továbbélt a szakmai jellegű középképzésben.

Felnőttoktatás

Az 1920-as években indult be a „közművelődési esték” néven ismert előadássorozat. Szervezője a polgári iskola első igazgatója, Koczkás Sándor volt. Szívesen hallgatták Dr. Cseh József községi orvos közvetlen hangú egészségügyi oktatásait is.

„A beindult közművelődési esték látogatottak voltak. Tanítók szervezték. A község vezetői, jómódúak kihúzták magukat a szervezés alól.” - állapítja meg az iskolaszék jegyzőkönyve. Különösen kedveltek voltak a vetített előadások, mikor még a mozi újdonságnak számított. Persze ezek epizódos vetítések voltak, vagy diavetítések. A lakosság mezőgazdasági ismereteit kívánták fokozni az ezüstkalászos és aranykalászos tanfolyamok.

A KALOT mozgalom központja 1943. január 4-én megkereste az iskolaszéket, hogy támogassa a mozgalom azon törekvését, mely szerint az Alföldön létesítendő Népfőiskola egyikét Endrőd községben kívánják felállítani.

„A KALOT a községtől jelképes haszonbérlet címén cca. 20 holdnyi víz mellett fekvő szántóföldet kérne. Ezen építenék fel a Népfőiskolát. Ezen célra legalkalmasabb volna a liget és levente sportpálya mellett fekvő szántó. Itt van azonban az OFB-től iskolai gyakorló terület részére juttatott föld is. Javasolja, hogy az egyházközség engedje át az iskola gyakorló területéért a két temető közti szántót cserébe, azzal a kikötéssel, hogy a Népfőiskola hallgatói Endrőd község lakosságának vallási számaránya szerint nyerjenek felvételt, s amennyiben a KALOT a létesítendő Népfőiskola fenntartását bármilyen ok miatt megszüntetné, a használatba átengedett terület azonnal visszaszállna a polgári illetve az iskola gyakorlóterületéül.”

A mozgalom egyik vezetője Uhrin József endrődi születésű színész volt, mellette Molnár István néptánc művészetünk kiemelkedő egyénisége, és az a Kerkai páter, aki megintésben részesült a csanádi püspökség részéről azon indítványáért, hogy „minden nőszülő földnélküli katoli-

kus legénynek a püspökség birtokából juttassanak 10 kataszteri holdat ajándékba.”

Különféle szervezetekben számtalan tudományos és közérdekű jogi, egészségügyi, történelmi, politikai, mezőgazdasági, művészeti, természettudományi előadás hangzott el a szabadművelődési estéken, különféle tanfolyamokat szerveztünk, politikai szemináriumok, tanfolyamok, iskolák létesültek.

Hosszú ideig Dienes Izra volt ennek a munkának a lelkes vezetője.

Később a TIT keretein belül kerültek megrendezésre érdekes témájú előadások, melyeknek szervezője hosszú ideig Szabó Zoltán tanító, majd lassan egy évtizede Varjú József kollégiumi igazgató lett.

A felnőttoktatás örök téma, hiszen az ismeretszerzést igénylik az emberek, nem véletlenül sokat emlegetett szólásunk: *a jó pap holtig tanul.*

Kívánom, hozzon az elkövetkező negyed évezred több békét, boldogságot, növekvőbb anyagi és szellemi jólétet, egészséget az iskola nevelőinek, dolgozóinak, tanítványainak, mint a most lezárt.

Az iskola történetének összeállításával céloim, hogy most, Gyomaendrőd születése előtt negyed évvel csokorba kötve tanulságul és biznyságul szolgáljon a későbbi időkben arról, hogy megtettük magunk módján, amit lehetett.

„Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamissat bé nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam”

/Tinódi Lantos Sebestyén/

Endrőd, 1980 augusztusában

Függelék

1.sz. függelék

Molnár József endrődi tanító oklevelének szövege 1830-ból

A T T E S T Á T U M

I N F R A S K R I P T I M E

Moriaecommandamus tenore praefentium significantes quibus expedir univesis et singulis JOSEPHUM MOLNÁR annorum 1810 Religione Románo catholicum, hungárum ex ospidó Szólnok Incltyi Cotlus Hevesiensis oriundum, Lingvae hungaricae bnárum.

In Conformitate praevidentium altissimorum Regiórum

Ordinum in Régia Praeparandorum ad Magisteria Schola Budensi l 1830 ex Systematica Methoda docendi, quae pro Scholis Nationálibus Clementissime praescripta est, aliisque ad eam pertinentibus Studiórum obiectis /:privative memoriae mandátis:/ post plenam comprobationem, tam practicam, quam atiam theoreticam, talia degisse ingenii sui specimina út in susceptó exiisdem Tentamine publicó sequentem promeruerit Calculum.

Ex Doctrina Religionis	Eminentiae
Systematica Methodó docendi	Eminentiae
Epistolográphia	Classis primae
„Calligraphia	Classis primae
„Orthográphia	Classis primae
„Arithmetic	Classis primae

Hiuc considerátis eius Ditibus habitisque facultatibu, pro docendis Nationálibus Scholis hungáricis apvisus est.

Dátum in Praeparadia Régia Budensi Die 8 oktobris 1830.

Antonius Korbéli
Director Prim. Nat. Schola
Budens

Antonius Nagy de Kászonújfalu
Candidatórum ad Magistr.
Professor P. O. Budens

2. sz függelék

Létszám a tanulmányi eredmény függvényében

Év	Létszám					Tanulm. eredmény: szorgos			Tanulm. eredmény: hanyag		
	Fiú		Lány		Csejt	Fiú	Lány	Csejt	Fiú	Leány	Csejt
	1. o.	2.o.	1. o	2.o.							
1830/31											
I. félév	181	27	51	67	110		93		98	25	
II. félév	255	31	83	138		98	189		188	32	
1831/32											
I. félév	162	29	20	70			45			45	
II. félév	A kolerajárvány esztendeje										
1832/33											
I. félév	65	47	?	?		77	?		35	?	
II. félév	96	36	164	45		86	45		46	164	
1833/34											
I. félév	139	66	60	38		104	65		101	33	
II. félév	196	84	76	58		114	52		166	82	
1834/35											
I. félév	139	66	60	15		84	50		121	72	
II. félév	121	66	79	54		106	60		81	73	
1835/36	139	66	72	38	16	125	62	15	80	48	1
1836/37	133	96			22	187		15	42		7
1837/38			84	36			75			45	
1838/39	152	97	65	44	23	124	65	20	125	44	3
1839/40	153	98	71	45	29	151	75	13	100	41	16
1841/42	?	?	80	52		?	75		?	57	
1842/43	165	107	105	41	30	217	93	18	55	53	12
1843/44	165	142	72	47		198	87		109	32	
1846/47	144	173	158/	60		210	116		106	102	

1849/50											
I. félév	?	?	165	78		?	185		?	58	
II. félév		255		312		155	193		100	119	
1850/51											
I. félév	270		138	139		162	203		108	74	
II. félév	192	142	152	140		198	197		136	95	
1851/52											
I. félév	161	100	109	120		230	164		31	65	
II. félév	258	120	176	194		200	276		178	94	
1852/53	180	80	106	127		200	192		60	41	
1853/54	175	85	130	147		93	185		167	92	
1854/55	241	83	130	170		102	220		222	80	
1855/56	224	57	150	125		106	223		175	52	

3. sz. függelék

Az 1901-1921 közötti statisztika ugyan alaposan foghíjas, mégis sokat kiolvashatunk a meglévő adatokból:

Év	Kp. fiú	Kp. lány	Szv. fiú	Szv.lány	Nagylapos	Kisperes	Kocsorhegy	Mirhó	Varjas
1901					21				
1902					23				
1903	I-III. o. 141			I-II. o. 120	24				
1904	I-II. o. 104			I-II. o. 64	21	I-IV. o. 167			
	III-IV. o. 79								
1905	II-III. o. 114	II-III. o. 78		I. o. 128	22	157	I-IV. o. 61		
	IV-VI. o. 80								
1906	I. o. 117	II-III. o. 101		I. o. 120	18	154	73		
	IV-VI. o. 69	IV-VI. o. 52							
1907	I. o. 96	I-III. o. 123							
		IV-VI. o. 61		I. o. 120	32	192	79		

1908	I. o. 89			I. o. 86				I-II-III. o. 204	
	IV-VI. o. 85								
1911	II-III. o. 119	II-III. o. 130							
1912	III-IV. o. 99			I. o. 86	35		78		
1914	I. o. 76	II-III. o. 154		I. o. 82			101	I. o. 95	I-IV. o. 110
	IV-VI. o. 72								
1915	I. o. 78	II-III. o. 187		I. o. 78			87	I. o. 92	
	II-III. o. 112	IV-VI. o. 92							
1916	IV-VI. o. 78	II-III. o. 144	I. o. 79	I. o. 94			78		46
1917		II-III. o. 160		I. o. 93					
1919	II-III. o. 138	II-III. o. 114		I. o. 80					
	V-VI. o. 85	IV-VI. o. 59			22				
1921	IV-VI. o. 107		I. o. 118	I. o. 120			107		

4. sz függelék

Lesniczky József elemi népiskolai tanítói oklevele

15. anyakönyviszám. §01/1914 iktatószám,

Lesniczky József született 1893. évi. október hónap 28. napján Nagybánya községben, Szatmár vármegyében, róm. kat. vallású, a befejező képesítő vizsgálatra jogosító tanulmányait, mégpedig az I-IV. osztályt a kiskunfélegyházi magy. kir. állami tanítóképző-intézetben, mint rendes növendék bevégezvén, az alol írt vizsgáló-bizottság őt az elemi népiskolai tanítóképesítő-vizsgálatra kiszabott tárgyakból megvizsgálta és a következő osztályzatokra érdemesítette: A befejező képesítő-vizsgálat tárgyai közül:

Hit és erkölcsstanból kitűnő. Nevelés tudományokból: a testi élet ismertetéséből: jeles. A lelki élet ismertetéséből: jó. A népiskolai nevelés és oktatásból s a magyar népoktatásügy szervezetéből: jó. Neveléstörténelemből: jeles. Tanítási gyakorlatból: jó. Magyar nyelv és irodalomból: jeles. A magyar nemzet történelméből: jeles. Magyar alkotmányból: jó. Magyarország földrajzából: jó.

Az osztályképesítő-vizsga tárgyaiból: Német nyelvből: jeles. Egyetemes történelemből: jeles. Egyetemes földrajzból kitűnő. Mennyiségtanból: jeles. Természettanból és kémiából: kitűnő. Fizikából: jeles. Egészségtanból: jeles. Gazdaságtanból: kitűnő. Énekből: jó. Zenéből: jó. Rajzból: jeles. Szépírásból: jeles. Kézimunkából (szlőjdből): kitűnő. Testgyakorlásból és játékból: kitűnő.

Mivel ezek szerint Lesniczky József a kiszabott követelményeknek megfelelt, őt magyar tannyelvű elemi népiskolákban való tanításra képesítettnek nyilvánítjuk.

Kelt: Kiskunfélegyházán, 1914. évi június hó 27. napján.

A vizsgáló-bizottság tagjai:

Czeglédy István. Scherer Sándor elnök. dr Katona János igazgató

Sztrika Kálmán Schéring Károly Gaál Imre Draghinescu György
Szondi János Gyémánt Miklós Kárpáti Károly Kristófczák Lajos
Pinkert Zsigmond.

5. sz. függelék Tanyai iskolák létszámának alakulása 1945 után

	Csejt	Var- ias	Ko- csorh	Nagy János	Szóló kond	Szóló Szar	Décs- pask.	Úgar	Poly ákh.L	Kis- deres
1950/51	76	40	26	70						
1951/52	74	43	26	76						
1952/53		31	27	73	90	48	42	33	40	48
1953/54	56	30	27	71	77	40	37	38	36	46
1954/55	56	34	23	76	83		41		38	32
1955/56	49	34	26	79	86	37	50	40	34	37
1956/57	45	30	32	83	82	48	30	46	39	45
1957/58	47	35	32	82	86	52	35	46	38	45
1958/59	50	36	23	68	83	43	37	48	39	53
1959/60	46	39	22	71	72	43	37	50	32	46
1960/61	46	40	15	77	71	37	36	56	32	52
1961/62	55	34	15	83	91	38	42	47	30	43
1962/63	52	32	18	92	96	34	40	41	13	43
1963/64	44	21	16	86	96	36	40	42	13	53
1964/65	37	15	20	96	77	42	18	30		41
1965/66	33	13	13	66	92	22	13	14		50
1966/67	27	13	11	92	90	18		11		41
1967/68	17		14	106	93	20		10		34
1968/69	18		9	95	86	20		10		36
1969/70	16			87	82	16		8		33
1970/71	15			83	74	16				37
1971/72	13			72	63	14				39
1972/73	12			57	58	16				35
1973/74				58	52	16				32
1974/75				50	50					39
1975/76				12						32
1976/77										24
1977/78										20
1978/79										14
1979/80										10

6.sz. függelék Endrőd község tanköteleseinek létszáma

1956-78 között

1956/57	1124	1967/68	946
1957/58	1202	1968/69	894
1958/59	1160	1969/70	823
1959/60	1148	1970/71	760
1960/61	1131	1971/72	707
1961/62	1215	1972/73	663
1962/63	1200	1973/74	649
1963/64	1146	1974/75	654
1964/65	1145	1975/76	659
1965/66	1036	1976/77	710
1966/67	991	1977/78	698

7. sz. függelék Néhány év költségvetése az államosítás után

	1958-ban	1960-ban	1965-ben	1970-ben
Iskola	269 400Ft	428 900Ft	405 100Ft	1 797 700Ft
Óvoda	207 300Ft	204 500Ft	226 200Ft	469 400Ft
Napközi	61 300Ft	137 600Ft	259 200Ft	363 200Ft

Az iskola és a diákotthon közös költségvetése:
1975-ben 5 610 000Ft, 1981-ben: 10 003 000Ft.

8. sz függelék Az iskola dolgozóinak száma 1980-ban

Tanító	16	Dajkák, gyermekfelügyelő	14
Tanár	22	Isk. techn. dolg	19
Napközis nevelő	6	Élelmezésvezető	2
Óvónő	16	Koll. gyermekfelügyelő	2
Kollégiumi nevelő	6	Konyhai dolgozó	16
Gazdasági hivatal	4		

Segítő adatok

Régies és idegen szavak magyarázata

ad munus docendi neque nátus, neque qualificátus :a tanítás feladatára
nem alkalmas,

ambuláns tanító: mozgó tanító, több helyen tanít

asszignál: utal, utalványoz

augcáltat: szemrevételez

canonica vizitáció: egyházlátogatás

curiális helység: minden lakója kismanesi jogállású

ulufedzsik: török lovas katona

defterdár: török közigazgatási terület pénzügyi vezetője

doktrina: tan, tanítás

inspektor: felügyelő

kongregatió: katolikus hitbuzgalmi egyesület

kontractus: szerződés

kvártély: szállás, lakás

lectiale deputatum: járandóság oktatásért

legátus: református papjelölt

ludi magiszter: játékmester, tanító, tanár

nótárius: jegyző

presendál: előad

Pro ecclesia et pontifice: az egyház és vezetés számára

provisió: jutalék

reguláció: szabályozás

salárium: fizetés, bér

stóla: papi illeték, díj bizonyos magánérdekű szertartások végzéséért

subsideum: pénzbeli segély

suplens: helyettes

zugiskola: a törvényeknek meg nem felelő, engedély nélküli tanintézmény

***A tanítói oklevél szövegének idegen szavai
(a képesítő vizsga tárgyai)***

Doktrina Religionis: hittan

Systematika Methoda docendi: tanítástan

Epistolográphia: irodalom

Calligráphia: szépírás

Ortográphia: helyesírás

Arithmetica: számolás

Mértékegységek

1 köböl = 60 icce = 30 pint = 48 liter

1 öl fa = 2x2x1 méter = 4 m³

1 font = ½ kg

1 magyar hold = 1200 □-öl

1 kat. hold = 1600 □-öl

1 sessió föld = 34-38 magyar holdnyi terület

1 akó = 52 liter

1 véka = 32 liter

1 kapa föld = 212,5 □-öl

Felhasznált irodalom

1. Ágoston János: Endrőd és Csaba leírása 1824 =Tudományos Gyűjtemény XI. kötet
2. Az általános iskola jegyzőkönyvei, anyakönyvi naplói (a kutatott időszakból)
3. Bodoki Fodor Zoltán: Mezőtúr város története
4. Borbély-Márton-Paróczai: Endrőd felszabadulás utáni 25 évének története
5. Csete József: Emlékeim az iskolák államosításáról Békés megyében
6. Endrődi római katolikus iskolaszék jegyzőkönyvei
7. Az endrődi polgári iskolák jegyzőkönyvei és anyakönyvi naplói
8. Endrőd története. /Endrődi Híradó II.évf.3-4.szám
9. Gyomai tanulmányok. Gyoma: Nagyközség Tanácsa 1977 (Kner Ny.) 657 p. felhasznált fejezet: Az iskolai oktatás története Gyomán (Darvas Tibor) 255-326. o.
10. História Domus, Endrőd (a katolikus egyház iratai)
11. Hóman-Szekfű: Magyar történet (idevaló kötetei)
12. Hunya Sándor dr.: Endrőd története a gyulai uradalomban : A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karához benyújtott doktori értekezés Szeged, 1934.
13. Lovász György dr: A Békés megyei iskolák államosításának története
14. Nádas Sándor ált. isk. igh kigyűjtött statisztikai
15. Protocollum Anni 1822 Poonis Endrőd
16. Utasítás a nézeti oktatáshoz
17. Virágh Ferenc: Török hódoltság Gyula térségében
18. Szentkereszty: Békés megye népoktatásának története
19. Balogh Vince, Farkas Mihály, Paróczai Gergely, Szmola József és Vaszkó Irén elbeszélései

ISKOLAPAD ÉS KATEDRA

*Hálás tisztelettel és szeretettel első tanító nénimnek,
Galambosné Dinya Ilonának*

Márton Gábor

Amire legmesszebb visszaemlékezni képes vagyok: édesanyám dala. Dalolt, mikor hajnalban a kemencéből kihúzta a hamut, meg akkor is, mikor fűtött. Dalolt, ha a kertben dolgozott, ha a sok gyerek elvásott ruháját foltozta vagy mosta, ha guzsalyon font, ha a szövőszéken vásznat vagy rongypokrócot szőtt. Sokszor szomorúra fordult a hangja, sokszor kesergett száján népballada, hisz apám akkor már súlyos tüdőbeteg volt. Tíz gyerek gondja, s a beteg férj ápolása bánat szavait keserítette ajkára.

Arra is emlékszem, hogy nagyapámnál kukoricafosztás meg morzsolás közben mesét hallgattam földre kuporodva.

Meg arra is emlékszem, hogy édesapám is szeretett mesélni, pedig nagyon gyenge volt a tüdeje: sípolt, sokszor fojtó köhögés fogta el. Arról sokszor vallattuk, hogy is volt az, mikor a Retyezáton málnázott Szurovecz Elek bácsival - aki szembe-szomszédunk volt Endrődön -, és a bokor másik oldalán egy nagy medve szedegette brummogva az ízes erdei gyümölcsöt.

Legtöbbször Rákóczi úrról, meg Kossuth apánkról, vagy a világháborúról mondott hol fájdalmas, hol szemünket büszkeségtől könnybe borító történetet.

Meg a betyárvilágról! Az volt aztán hallgatni való, mikor Rózsa Sándor, Savanya Jóska, Kőtörő Béni, Félzemű Milfajd, meg Bogár Imre került a szájára!

Volt egy hatalmas könyvünk. Mi csak úgy hívtuk: *Ezeroldalas história*, ma is bánt a lelkiismeret, hogy széttrimboltuk. Tele volt képpel. Száz meg száz estét körülszorongtunk a gyertya vagy hármas petróleumlámpa gyér fényénél. Néztük leventéit, a világverő hun királyt: Atti-

lát, a bizánci ércikaput szétszapó Botondot, az elefántcsontkürtös Lehel vezért, a pusztító tatárokat, a rabló törököket, Hunyadit, Kinizsit...

Úgy irigyeltem nagyobb testvéreimet, akik már nemcsak a képekre és képzeletükre voltak kényszerítve, hanem a sok-sok ákombákomot is olvasták. Mennyire vártam, hogy iskolás legyek, hogy a világ hétköznapi titkai megnyíljanak előttem!

Előbb azonban nagyon besötétült az életem. 1931. január 17-én eltemettük édesapánkat. Akkor nyáron nagyapánkat is kikísértük a Központi temetőbe. Ott vannak a temetőcsősz háza előtt. Olyan közel egymáshoz, hogy ha nagyot sóhajtana valamelyikük, a másik meghallaná.

Újházi Miklós, az egész megyében ismert kántor bácsi, gyönyörűen elbúcsúztatta őket. Nemcsak mi sírtunk, de a temetésen megjelent a fél falu is. Csak most már az a gyanúm, hogy az emberek nem a halottat siratták, hanem minket, akik itt maradtunk.

Eldugultak a mesezilipek. Elnémult édesanyám dalt termő ajka is. Ha ránk nézett, könnyei csorogtak.

Hogy megfogadtam akkor: minden másképp lesz itt, csak nőjek meg!

Még akkor nyáron egy újabb bánat szakadt rám. A gyomai vásárban 72 pengőért eladta édesanyám a Szegfűt. Jámbor, 15 éves tehénke volt. Petrosényből hozta édesapám, mikor kitoloncolták Erdélyből. Egy vagonban utazott a családdal. Öreg is volt, meg a takarmány is sokba került volna. Nem mert nekimenni a télnek özvegyen édesanyám akkora jószággal. Meg is sirattam, mikor a kötelét átadtam a mezőberényi sváb embernek, aki megvette. Egész úton, míg hazaértünk, azt hajtogattam anyámnak, hogy majd szedtem volna én levélalmot neki egész évre.

Szülém egyetlen szót nem szólt rá. Bizonyára a sírás fojtogatta, azért nem nyitotta szóra a száját.

1931 ősze beiktatott a tudományos szerzők sokaságába. A házunktól alig száz méterre lévő Mirhói elemi iskola tanulója lettem. A nagyobb, iskolahagyott suhancok tanítgattak, hogy kiabáljam hangosan: *Tanító, gatyamadzag szorító!* Dehogyan mertem még gondolatban is megismételni, nehogy a számon kiejteni!

Nyugdíj előtt álló csupa csont ember volt Orbók János tanító. Ő is Erdélyből menekült Trianon után. Édesapámmal sokszor beszélgetett románul. Én már a harmadik fiúgyermek voltam a családból, aki a keze alá került. Mikor elvitt beírni édesanyám, tanítóm barackot nyomott a fejemre, és tréfásan anyaszomorítónak nevezett. Aztán egy darabig elbeszélgettek édesapámról. Milyen büszke is voltam rá, hogy a tanító úr is jó ismerőse volt!

Egyébként nem nagyon kényeztetett bennünket a tanítónk. Sok kis társam nem is akart iskolába járni. Néhányat úgy hozott be az anyja erőszakkal, és sokáig ordítva ültek vagy álltak a padnál. Haza akartak menni. Sehogy sem tudtam megérteni, miért kell félni az iskolától.

Mondtuk a betűket kórusban. Palatáblára karcoltuk őket. Aztán kezdtünk kapcsolni: ír, ár, őr, orr, rí, rá, ró.

Nekem szent volt, amit a tanítóm mondott. Azt mondta, tízszer olvassuk el a könyvből a leckét, hát én még kettőt rátettem. Ma is emlékszem:

ó, ó, ó, esik már a hó,

ő, ő, ő, havas a tető.

Akkor még nemcsak ejtettük a hangokat, hanem mozgással (fonomimikai jellel) is kísértük. Kevés türelme volt hozzánk. Hamarosan előkerült a pálca. Csak azt nem tudtam megérteni, hogy némelyik társam miért nem tudta összeolvasni a betűket, meg miképp mert eljönni az iskolába úgy, hogy nem írta meg a leckét.

Tanítónk késő ősszel lábát törte. Így lett tanítóm Dinya Ilona. Az a csodálatos fiatal *kisasszony* vezetett bennünket év végéig. Napok alatt megszerette mindenki. Vége volt a félelemnek. Angyali türelme volt. Mi, a sok kis borjú (ahogy előző tanítónk becézett bennünket) okosan kezdtünk bőgni. Neki volt kedve játszani velünk, volt gusztusa megsimogatni borzos, buta fejünket. Megfogta kis maszatos ujjunkat a betűk kanyarításánál. Napfény, mosolygás lett az iskolában. Szünetben közénk állt játszani. Tornáztatott is bennünket. Kedves kis dalokra tanított. Mindent átrendezett, még az ülésrendet is megváltoztatta.

A hosszú, masszív, nehéz deszkapad öt gyereknek volt rendszeresítve kényelmes férőhelyül, de mi nyolcan is szorongtunk benne. A Gyomavég, akkor a szegénység volt, s ott nemcsak gond, meg nyomorúság termett, hanem gyermek is volt bőven minden háznál.

Bátyáimtól, nénéimtől örököltém az ábécéskönyvet. Én már ötödik gazdája voltam a családban. Újra megkezdte velem szolgálatát a palatábla is. Ezzel teljes is lett a tudománytár. A vászonzacskó (paszulyos tarisznya) előlépett iskolai bakónak. Kiegészítésül kaptam egy vadonatúj palavesszőt, meg egy szivacsdarabkát. Mindkettőt kenderfonál pányvázta a palatáblához. Egyik oldalon lógott az írószerkezet, balról meg a spongya. A tábla egyik oldala kisvonalas volt a betűk írására, másik

pedig kockás a számok részére. A szivacsot legtöbbször a nyálazott ujjunk helyettesítette, az mindig kéznél volt, soha nem veszett el.

Szeptember meg október a mezítlábas iskolába járás ideje volt. Az egész osztályban csak egy lúdtalpú volt: Szattyán Matyi, a kéményseprő fia, aki akkor már harmadszor veselkedett neki a kezdésnek. Ő volt a legbutább, de a legerősebb köztünk. Félelmetes bőrbakója volt. Ha megforgatta, akkorát tudott vele sújtani, hogy még a negyedikest is lecsapta.

Az iskola két tantermű építmény volt. Egyikbe az első-második járt; ez volt a kisterem - tizenkétszer hét méteres alapterületű. A nagyterem is hasonló méretű volt, de egy méterrel több volt a belső magassága. Ott a harmadik-negyedik osztály tanult. Persze mindkettőben csak fiúk. Mi, kicsik száz körül is kényelmesen befértünk a termünkbe. A padok két oszlopban álltak. Egyik az elsősök, másik a másodikosok helye volt. Volt két cigány osztálytársam is: Dógi Feri meg Gyszi. Sokkal több is lett volna, de azok egyáltalán nem jártak. Nem volt ruhájuk.

A kicsik ott is voltak teljes számmal, de a nagyobbak közül az igazi ősz beálltáig sokan hiányoztak. Igencsak a fél osztály. Amíg jó volt az idő, kondásként, kanászként szolgáltak a módos tanyai gazdáknál. A szarvasi határban, a túri tanyákon, vagy Kondorosra álltak be. Így emelkedett a szegények ranglétrája: libapásztor - pulykapásztor - kiskanász - kondás - harmadik cseléd, második cseléd vagy kisbéres - béres - öregbéres - harmados - tanyás - feles - vénségére csősz.

Rendkívül jól éreztem magam az iskolában. Ica néninek pálcája sem volt. Az öreg tanító hamar kiosztotta a tenyerest, körmöst, fenekest; de a tanító néni csak halk szóval pirongatott bennünket, ha hiba csúszott a munkába vagy a szorgalomba.

Volt ugyan, mégis volt neki egy díszes fafaragású fűzfa pálcája, amivel az ívet húzta egyik betűtől a másikig az összeolvasás tempójának biztosítására.

Minden betűhöz mesét mondott. S milyen kecsesen végezte a fonomimikai jeleket! Igyekeztünk utánozni. Most hatvanéves fejjel is tisztán látom mozdulatait, s valóságos kis művészi tornagyakorlatnak érzem azt. Az „ő”-nél jobb kezünk mutatóujjával előre szúrtunk, az „r” hangoztatásakor kabátunk elejét rángatva mutattuk, hogy ingerelte a kis szurtos suszterinas a kerítésen belül haragvó kutyát, az „s” képzésekor nyitott kezünket felfelé fordított tenyérrel babaaltatást utánozva mozgattuk mellünk előtt, vagy a „t” mondásakor kézmozgatással az óra sétálójának lengését utánoztuk. Ezek külön-külön kissé groteszk mozdulatok, de az olvasási tempó gyorsulásakor lágy ritmusú kéztornává finomultak.

Ha behunyam a szemem, ma is látom és hallom a „j” jajgatását, amikor a hazug bojtár hiába kért segítséget a juhait rabló farkas ellen a felnőttektől, mert előbb már sokszor rászedte őket. Érzem azt a melegséget, amit a „h” ejtésekor meggémberedett tartású tenyerünkbe fújunk, vagy a méhecske zümmögését a „z” ejtésekor, melyet jobb mutató és középső ujjunk ritmikus ollózó mozgásával kísértünk.

Kínlódunk, izzadtunk az olvasással, de karácsonyra már tűrhetően silabizáltunk. S közben kifogyhatatlan csodazsák lett Ica néni zsebe, melyből a szép olvasásért egy szem cukor volt a járandóság. Nagyon megkedveltette velem az olvasást. Év végén mesekönyvet adott jutalmul. Nem volt nálam büszkébb gyerek az egész faluban! Ha évközben baja volt velünk, azzal rémített bennünket, hogy visszaad János bácsinak. E veszélytől kezessé lett a legszilajabb gyerek is.

Már első osztályosan mondtuk kórusban a szorzótáblát a másodikosokkal együtt. Év végén hibátlanul tudtam.

Arra is emlékszem, hogy november végére elkészült az első csizmám. Bella Jóska bácsi, a falu csizmadiaművésze készítette. Még sarkantyúja is volt, meg a sarkán vastag patkó. Decemberben, hajnali misére menet szikrát vertem vele a nagyutca száraz betonjárdáján. A tél beálltával pedig megtanultam hatost kanyarítani a mirhói nagyödör jegén.

Nagyon szerettem a versikéket. Nemcsak az elsősökét tanultam meg, hanem közös versmondás során a másodikosoké is mind a szívembe meg a fülembé lopta magát.

1931 karácsonya életem legszomorúbb ünnepe volt. Először ünnepeltünk apa nélkül. Szegényes volt a karácsonyfa. Hiányoztak a játékok is alóla, melyeket addig minden évben ezermester édesapám készített. Mégis elbűvölten álltam az angyal- hozta mesefa alatt, s elmondtam egy kis versikét. Már csak az jut eszembe, hogy ez is benne volt:

... szeretném, ha király
lehetne belőlem.
Ha nem is sokáig,
karácsonyestétől
karácsony napjáig.
Karácsony csillagnak
mikor fénye támad,
kinyitnám aranyos,
gyöngyös palotámat.
Minden elhagyottat
odagyűjtögetnék,
görnyedező árvát
szárnyam alá vennék...

Nagy bánatomra a helyettesként működő tanító néninket megválasztották egy távoli iskolához rendes tanítónak. Akkor sírtam életemben először nő miatt. Ma már tudom, hogy a kinevezéssel 40 pengő helyett 100 pengős havi fizetéshez jutott, biztos megélhetése lett a nagy gazdasági válság idején. Akkor mindezt nem értettem, és azt sem, miért hagyott ott bennünket, mikor olyan jók voltunk. Ő elment. De itt maradt az emléke, melyet rá gondolva ma is kellemes gyenge illat kísér, mely üdeséget jelentett számomra a sok kis, izzadtságú magamfajta gyerek közt.

Milyen sokáig éreztem, hogy fogja a kezem, mikor nehéz feladatot kellett megoldanom!

S mikor a siker jóleső érzése öntötte el a szívem, az ő simogató kezét éreztem a fejemem. Mikor 1944-ben kihirdette a képesítő vizsga elnöke jeles oklevelemet, legelőször az ő képe tűnt fel emlékezetemben.

Visszatérve az időben, nyári szünidőben mindig kivittem magammal az első jutalom mesekönyvemet a libaórzéshez. Megtelt a Körös-part füzeze képzeletemben törpékkel, óriásokkal, tündérekkel, boszorkányokkal. Az öreg Deutsch fuvaros szürke gebéje, a Virgonc - melynek kiálló csípőcsontjára rá lehetett akasztani az abrakos tarisznyát - képzeletemben táltos csikóvá változott.

A félkegyelmű, rongyokba öltözött Kecskés Lajos Gu névre hallgató hatalmas bakkecskéje szememben maga az ördög volt. Nagyon félttem tőle. Szerettem volna elpusztítani. Többször vittem is magammal a magam készítette fakardot, de ha leszegett fejjel megjelent a szemem előtt, mindig felmenekültem a fűzfára.

Akkor költöttem az első verset is, mellyel varázsolni kívántam:

Kecske, kecske, gonosz Gu.
Lábad ördögpatájú.

Azért beszél mekegve,
Mert ördög lakik benne.
Rohanj tüzes pokolba,
Ki ne szabadulj soha!

Fakardomat krepp-papírral pirosra festettem annak jeléül, hogy a kecske vérében fogom megfürdetni.

Második osztályban már állandó vigyázó voltam. Sokszor rám bízta új tanítónk, Klári néni a lecke kikérdezését és az elsősökkel való olvasmánygyakorlást, míg ő a másik osztállyal foglalkozott. Máskor meg a saját osztályommal gyakoroltam, mikor ő az elsősökkel bajolt. Szegény édesanyám nagyon büszke volt rám. Akkor lobbant fel bennem a tanítói hivatás első szikrája.

Nagyobb testvéreim a János vitézt is elolvasták kérésemre. Nagyon mozgásba hozta a fantáziámat. Máskülönben igazán szerencsés ember voltam. Minden könyv megvolt a testvéreimtől. Azok lettek a legkedvesebb olvasmányaim. A számolást is ellesegettem a nagyobbaktól, így aztán az iskolában minden új anyag ismerős volt számomra. A különös bibliai történetek nagyon lekötötték a figyelmemet, érdeklődésem középpontjába kerültek.

Édesapám halála miatt nagyon haragudtam Évára, aki Ádámot a tiltott fáról szakított almával bűnre csábította, s emiatt az emberek halálát okozta. Őt okoltam keserű sorsomért. Talán teljesen nőgyűlölő lettem volna, ha első tanító nénim emléke oly kedvességgel nem él bennem. Imponált csinos öltözete. Egyre erősebb lett az elhatározás, hogyha tanító leszek, akkor én is olyan lehetek.

Mikor virágos réten jártam, vagy a kert bomló fái alatt, akkor éreztem olyan kellemes illatot, amit ő hozott a terembe. Mert bizony akkor

még nálunk, a Gyomavégben ismeretlen volt a pipereszappan. Nálunk a házi főzött szappan járta, s annak inkább kellemetlen, avas szaga volt. A mi fertályunkon élők ruhájába beitta magát a tehénganéval mázolt szoba érdekes, savanykás szaga. A tisztaságra ugyan sokat adtak a mirhói emberek is, a foltos ruhát viszont nem szégyelltek.

Mi gyerekek valamennyien nullásra nyírt frizurát hordtunk, meg az idősebb emberek is. Csak a legényeknek és a felnőtteknek járt a félre vagy hátra fésült haj. A fogmosás ugyan ismeretlen volt, fürdőkádul a nagylavór szolgált, nagyobb ünnepek közeledtekor meg a mosóteknő. A szappant sokszor habkő - megkopott sima tégladarab - helyettesítette, de az is levitte a kézről, lábról, nyakról a szennyet. A jó érdes háziszóttos törülköző pedig a legkülső hámréteget is letakarította rólunk, ha erősebben megnyomta édesanyánk.

Az idősebb parasztok még bőgatyában jártak, sokan pipáztak, sőt nem volt ritka a bagózó öreg sem. Tavasztól őszig ők is mezítláb jártak a faluszéli járványkórházba.

Második tanítóm, Klári néni gyakran nekem adta uzsonnáját. Hittem: ez a fizetség kistanítóskodásomért. A legjobb komáimnak engedtem harapni belőle, meg haza is vittem egy részét, hogy híreskedhessem. Nagyobb testvéreim kanászokdtek, cselédkedtek. Én lettem a malacok gondozója, meg a minden évben elmaradhatatlan libanyáj őrzője. Így kerültem el a kanász sorsot. Igazán gyöngyéletem volt. Nem cseréltem volna én a kínai császárral se. Hajnalban keltem. Kihajtottam a papatyimat a kacsafürdőbe, a Cigányváros melletti Körös ártérre. Azok legelték a dús füvet, én meg társaimmal szedtem a szedret a fűzfák közt, sulymot húztunk a Holt-Körös vizéből és parázson sütöttük. A gát tövé-

ben nőtt vadalmafa fanyar gyümölcséből lakmározunk. Az öreg Ficzek gátórtól kukoricát csentünk és nyárson sütöttük. A közeli cigánytemető fáról szedett murujkaszilvát csemegéztük. Sokszor órákig elbámészkodunk a vályogvető emberek munkáján.

Minden nap szedtem egy ölnyi folyófüvet vagy muhart a malacoknak. Ördögbordát vágtam a kubikgödörökben, az estig megfonnyadt a napon, s hazaindulás előtt tragacsra pakoltam, tetejére tettem a malac étkét, s úgy kísértem a gúnár után libasorban hazahúzó állatokat. Otthon szétterítettem az ördögbordát száradni az udvaron. Abból lett a legjobb téli fűtő. Őszig egész boglya összekerült belőle. Főleg kenyérsütéskor használta édesanyám, mert fás szára és magvas gubója ropogott, mint a száraz puskapor. Ősszel avarlevelet gyűjtöttem zsákszámra a hízó alá alomnak.

Egyébként másodikban már irka, ceruza, radi (radír), tinta meg toll is a felszereléshez tartozott. Ha nem volt pénz tintára (ugyanis gyakran kiömlött), az édesanyám öblítéshez használt kékítőjéből töltöttem az üvegbe.

A gazdasági válság ideje nagyon nehéz volt. Lekváros kenyér, birsalma, sült krumpli, málé, görhe volt a kedvenc, de a csicsóka sem volt megvetendő uzsonna.

A viseletünk is igen egyszerű volt: vállas trikó, klottgatya, mezítláb. Templomba párosával mentünk a tanítónk vezetésével. Minden szembe jövőnek kórusban köszöntük a *Dicsértessék*-et.

Néha sikerült feljutni a kórusra orgonát fújtatni. Olyankor fejenként 1-1 fillér fizetést kaptunk a kántor bácsitól. Máskor, ha szerét tehattük, a toronyba osontunk, és segítettünk az öreg Rojik Imre bácsinak haran-

gozni. Jót hintáztunk a nagyharang kötelén, mely felénk billenéskor felrántott maga után.

A famászások ideje is a nyári szünidőre esett. Veréb, varjú, szarka fészke nem maradt átkutatlanul. Emlékszem, avas szalonnát tepertőnek kisütöttük Duki bográcsában és 264 verébtojásból készített rántottával cefetül kikenedtünk. A folyómeder oldalán lyukat fúrtunk, és az előbuggyanó forrásvizet lehúzott fűzfakéreg csövön vezettük, hogy tiszta ivóvizünk legyen. Ott tanultam meg a tapogatózást, ami a halfogás legeredményesebb módja volt. A gátfejeléskor ásott kubikgödrökben visszamaradt vízben jókora csukákat fogtunk feneketlen kassal. Nehéz Gyula komámék a gát tövében laktak. Kilopta a fűzfából font csirkeborítójukat. Vesszővel befűztük a hézagos részeket, bőséges zsákmány volt az eredmény. A gátőr kukoricásából tököt loptunk, és annak segítségével tanultunk úszni a folyóban. Az úszás fontos segédeszköze volt a vizeskanta is. Üresen, szájával lefelé vízbe nyomtuk, fülébe két kézzel belekapaszzkodtunk, fenntartott, így tökéletesen elsajátíthattuk a láb munkát. Néhányan minden évben vízbe fulladtak közülünk. Olyankor pár napra megszeppentünk, aztán folytatódott tovább minden a maga módján.

A lányokat soha nem fogadtuk be a bandánkba. Csak tőlünk tisztas távolságba legeltethettek. Láttuk, hogy táncolnak, virágkoszorút kötnek a fejükre, hallottuk, hogy dalolnak. Csak akkor kerültünk velük kapcsolatba, ha a libájuk átúszott a Körös túlsó partjára, a csordajárásra. Sírtak utánuk, mert a csordások nem túrték a libát. Lepiszkolta meg teleszórta tollal a legelőt. Ezért, ha észrevették, beleusztították a kuttyájukat, s azok nem egyszer széttépték vagy súlyosan megsebeztek az állatokat. Olyan-

kor valamelyikünk megsajnálta őket: átúszott, hogy visszaterelje az elbitangolókat. Egyszer vihar közeledtek a kis Déri Margit libái nem akartak visszajönni a túlsó partról. Annyira sírt, hogy megsajnáltam, és visszatereltem őket. Kaptam is érte egy nagy piros almát. A társaim csúfoltak: hogy ő a szeretőm, meg hogy lányok ceperkája vagyok.

Mikor ráértünk, lapos kaviccsal szóttünk a Körös vizén. Úgy dobunk, hogy többször megpattanjon az eldobott kavics a víz tetején. Az volt a győztes, akié legtöbbször megpattant. Néha azon versenyeztünk, ki tudja átgörni a folyót. Csúszdát csináltunk iszapból a meder oldalába, vízzel meglocsoltuk, így tízméternyit is csúsztunk a folyóvízig. Sokszor nemcsak a klottgatya, de a bőrünk is kirepedt a csúszda alján rejtőző éles kavicsból vagy kagylóhéjtól. Annyi bizonyos, hogy soha nem unatkoztunk. Hintát kötöttünk a fűzfák lehajtott gallyaiból, fűzfa- sípót, nád-sípót, meg tökszár dudát készítettünk, a hajlékony kosárfűz vesszőjéből korbácsot fontunk.

Legnagyobb kincsünk mégis a rongylabda volt. Édesanyánk elhasznált patentharisnyaiból ronggyal kitömve, gömbölyűvé formálva, elkötvé vagy megcsavarva, visszahajtva, végül körülvarrva készült. Micsoda csatákat vívtunk! Mirhó válogatottja mérkőzött a Cigányvárossal.

Időnként megjelent Deutsch Sanyi, a fuvaros fia. Neki igazi bőrfocija volt. Így ő mondta meg, ki focizhat, ki nem. Meg azt is ő szabta meg, ki a kapus, ki a bekk, ki a half, ki a center. Az utóbbi leginkább ő volt, pedig nem tudott futni a lúdtalpától. A tizenegyest is mindig ő rúgta. De mit bántuk mi, milyen beosztást kaptunk, csak valódi fociba rúghassunk. Hányszor lerúgtuk a körmünket! A vérző sebre nyálat tettünk, szórtunk rá egy kis port, és el volt intézve a sebellátás, úztuk a laptát megszállott-

ként. Belőlünk került ki 1945 után Endrőd egyetlen NB III-as labdarúgócsapata, a Barátság.

Kellemes szórakozás volt a karikázás is. Kerék- vagy hordóabroncs 20 centi körüli vaskarikáját vastag drótból hajlított tolóval - melynek fogója morzsolt csutka volt - üztünk magunk előtt, s ordítottuk torkunk szakadtából: *Hajrá, ETK!*

Az eperfák alatt meg-megálltunk és lakmározottunk a fakó, fehér vagy fekete érett gyümölcsből. Az eperfa egyébként is jó barát volt, hisz a minden szegény háznál elmaradhatatlan, tisztos bevételt jelentő selyemhernyónak mi gyerekek szedtük az élelmet, a levelet.

Vidáman éltünk akácvirágzás idején is. Hosszú bot végét bugylibicskával behasítottuk, beletettünk 10 centnyi ágacskát, hogy szétfe-szítse. Ez lett a sodrófa, vele a magasban csüngő virágfüzéreket is lesodortuk. Lehúztuk a virágfürtöt a kocsányról, és tele szájjal habzsoltuk a méztől édes szirmokat. Olykor megesett, hogy darazsat, dongót, méhecskét is bekaptunk, s a fullánkja a nyelvünkbe vagy a szájpadrólásunkba szúródott.

Esténként *Topelyec bácsi, fogjon meg!*-et játszottunk. A játék szerint a topelyec az utcaárokban tanyázott, a többiek szaladtak vagy ugrottak át az árkon. Akit a topelyec megfogott, megérintett, az lehetett azután a fogó.

Akkoriban a harmadik elemi már a nagyok közé számított, sok volt közte a 11-12 éves is. Mire a harmadikba jutottunk, egyre több lett az iskolahagyó. A 9-10 éves gyerekek már komoly feladata volt a család ellátásában.

A római katolikus iskolaszék jegyzőkönyvében a következő sorok tanúskodnak az iskoláztatási helyzetről:

„... Az új beiskolázási törvény minden dacára is, a tankötelesek nagy része (30-40 %) csak november végén kezdi a tanulást, és már áprilisban cselédnek, pásztornak szegődnek el. Tantestületünk óriási erőfeszítéssel alig bír eredményt elérni velük...”

Harmadik osztályban a „Nagytanító” - így hívták az egész községben Hunya Lajost - tanítványa lettem. Együtt tanultunk a negyedikesekkel. Termünk fala tele képekkel. Számomra lenyűgözően izgalmas felfedezések lehetősége volt ez az évek óta változatlan dekoráció. Nehéz volt hozzájutni, hogy közelről is alaposan megismerhessük, mert az volt a törvény: ha már ketten voltunk a teremben, kórusban kellett mondani az előző nap kiszabott breviáriumot, ahogy tanítónk a magolnivalót nevezte. Szorzó és osztó tábla, vers, bibliai, vagy katekizmusi lecke volt váltogatva. Aztán belépett a könyvnelküliek közé Endrőd története is. Hogy kíváncsiságom kielégítsem, a falak titkait meglessem, igyekeztem jóval a tanítás előtt megérkezni. Sokszor olyan korán értem oda, hogy a takarító néni ajtónyitására várni kellett.

A Trianon előtti Magyarország térképei (hegy- és vízrajz, politikai) kimeríthetetlen titkok és új ismeretek forrása volt számomra. Negyedikben tudni kellett a 63 megyét székhelyével, nagyobb városaival. Nevezetes helyeit kapásból megmutatni, sőt a térképnek háttal fordulva is megközelítő pontossággal megmutatni az ország tájegységeit, folyóit, tavait, hegyeit, bányáit, fürdőhelyeket, városokat, csatahelyeket. Talán nevetségesnek tűnik, de annyira ismertem a földrajzi dolgokat, hogy képzős koromban is ebből éltem. Ötödikes képzős koromban is úgy

mondtam el a Vihorlát-Gutin hegysort, ahogy a Mirhói iskolában megtanultam negyedik elemiben: Vihorlát, Szinyák, Borló, Gyil, Avas, Kőhát, Gutin, Lápos. Fújtuk és mutattuk a Duna jobb és bal parti mellékfolyóit, ugyanígy a Tiszáét, a történelmi Magyarország csatornáit, lápjait.

Ötven év múltán is meg tudnám mutatni: a terem melyik pontján volt Dugonics Titusz, Az egri hősök, Hunyadi László siratása, a Vér szerződés, Árpád pajzsra emelése, Az ónodi országgyűlés, Zrínyi Péter és Frangepán fogsága, a piski csata... és ki győzné felsorolni valamenyinyi képet. Annyi bizonyos, hogy mindez a hazafias nevelésnek igen jó szolgálatot tett. Tanítónk hogy be tudott zsongatni bennünket a tatár, a török és a labanc gyűlöletére! Pedig eléggé elavult pedagógiai módszerei voltak: hosszúpálca, nádpálca, rövid nyélre húzott vékony gumicső. Sűrűn volt dolga tudner-mesternek, ami a nádpálca neve volt.

Tanítás elején volt a *zúgás*. Ez a közös hangos tanulás elnevezése. Aztán következett a számonkérés. Akinek nem volt kész a leckéje, az megkapta a porciót: tenyerest, körmöst, ülepest - a vétség súlyának arányában. Pofont soha nem adott. A huncutkahúzás, hajhúzás vagy csípés gyakori kisebb büntetés volt. Mire ez megtörtént, megnyugodott a száz körüli népség-katonaság - bírtuk türelemmel és félelemmel tíz óráig. Akkor csak az az egy szünet volt tanítás közben. Olyankor uzsonnázunk, meg játszottunk, gyorsan bekaptuk a kis menázsit.

Bevonulás után újabb raport következett; akik az udvaron rosszak voltak, azoknak tanítónk - öt-hatnak is - kiosztotta a „porciót”. Újból lehiggadtak a kedélyek.

Hazatérés előtt is ráncba szedett bennünket. Csoportonként hagytuk el az iskolát. Minden utcának volt kapitánya, vezénylete: Indul Bela

kapitány a Torony utcával! - Árdán sorakoztatja a CT-t (Cigányváros és környéke!) - Fekete Jani vezesse a Forgács utcát. Általában 6-8 csoportra oszlott a tanulócsoporthoz.

Számokban szorzó-, osztótábla, mértékváltás, alpműveletek – ez volt az alap: ezekben nem mertünk hibázni. Persze ennek is megvolt a maga nagyon is sebezhető Achilles-sarka. Képzős voltam, mire megértettem, hogy a szorzás részszorzatait miért úgy kell írni, ahogy írtuk. A Nagytanító egyszerűen megmagyarázta: *Előre vagy hátra mész, arra építsd a lépcsőt!* Vagy a számláló és nevező helyét így értette meg: *Számláló - sz - szveter - felül van; nevező – n - nadrág - ezt alul találjuk.* Soha nem tévedtem el.

A mechanikus műveletvégzéshez remek anyagot szolgáltatott a hosszúpélda. Az ilyen felépítésű volt:

27	15	49	68...	57...	73...	x	13
351	195	637					246
597	441	883					-197
400	240	686					:15
26/10	16/4	45/11					

(A feladat első sorában x a szorzás jele volt, az alsó sorában 26/10 értelmezése: $400 : 15 = 26$ és marad 10.)

Viszont gondolkoztató, szöveges feladatot aránylag keveset kaptunk. Ami volt is, kivétel nélkül a vásárlás köréből származott.

Minden gyenge olvasónak volt egy gazdája. Mikor olvasásgyakorlás volt, a gazdák a gyengék háta mögé ültek, a mögöttük lévő padra, hogy a gyenge társuk a két lábuk közt volt, állandóan biztatták az olvasásra, egy pillanatnyi időt sem engedve kihagyásra. A balkéz mutatta a sort.

Tanítónk csattogóval vagy pálcakoppanással diktálta a ritmust. Nem lehetett elkalomolni, elmaradni, mert aki nem tudta folytatni, azt megcincogtatta a Mester.

A helyesírás is kemény dió volt. Tanítónk a harmadikban is, de különösen negyedikben válogatott példatárral traktált bennünket. Előbb csak ilyesmivel: *„Egy mulya moly kirágott egy hülye hólyagot és aztán az új kabátom bolyhos ujját... Gergelyből cseréptetőfedő segéd lett. A juhhús legfinomabb része a báránynyelv. Negyedikben már ilyesmik voltak: A darázszsongás lehallatszott a kéménynyílásból... A fénynyaláb még a molylyukon is áthatol... Ronggyűjtéskor egy rügygyűjteményes csomag ráesett a kulcscsontomra... Meg ilyen szótagolási gyakorlat: A vas-út mel-lett el-vesz-tet-te zseb-ó-rá-ját egy tűz-ol-tó... A csend-őr mág me-gint meg-in-tet-te a to-rony-őrt...*

A tollbamondások gyengéjét tanítónk javította. Minden hibáért egy csípés járt a comb belső felületére. A fogalmazástanítás nem volt kedvelt területe a Mesternek. Benti irkába úgy írtunk fogalmazást, hogy mindenkinek kezébe adott egy-egy régebbi fogalmazási irkát a gyűjteményéből, s abból kellett átmásolni. Csak a nagyon ügyesek írhattak önálló fogalmazást.

Hadd meséljek el egy érdekes esetet, amit az évekig velem együtt tanító Paróczai Gergely kartársam, kedves barátom mondott el:

Szünetre engedtem ki tanítványaimat, az első és második osztályt. Olyankor az Öreggel egy cigaretta elszívása mellett beszélgettünk az iskola nyitott tornácán. Már percek óta vártam rá, de nem jött. Kíváncsi lettem, mi az a fontos dolog, ami miatt nem jön. Bementem hozzá. A tanulók csendben ültek, írtak. Megnéztem az egyik gyerek füzetét. Lát-

tam, fogalmazás folyik. Felvettem a pad szélén ülő Gelb Dezső füzetét. Ismertem apját, anyját. Olvasni kezdtem a munkáját:

Májusi litánián ... Kertünkben leszedtem a legszebb rózsákat. Szépbokrétát kötöttem belőle. Édesanyámmal elmentünk a templomba. Letérdelve buzgón imádkoztam a magyarok nagyasszonyához, Máriához, hogy segítse meg édesapánkat, aki kórházban van. Esedeztem a Szűzanyához, hogy adja vissza apám egészségét, hogy mielőbb itthon legyen közöttünk. Nagy megnyugvással álltam fel a hosszú ájtataskodásból. Éreztem, hogy apám lábtörése hamarosan rendbe jön.

Elcsodálkoztam, mert tudtam, hogy izraeliták. Csendben megkérdeztem:

- *Hol van kórházban édesapád?*
- *Sehol, válaszolta őszintén.*
- *Ti jártok litániára?*
- *Nem, hisz mi izraeliták vagyunk.*
- *Akkor miért írtad ezt a fogalmazást?*
- *Tanító úr adta, hogy másoljam le.*

Elmosolyodtam az Öreg turpisságán. Legkeményebb pedagógiai sikere az volt, hogy minden tanítványa betéve tudta Endrőd történetét. Ezt minden héten két-három alkalommal elzúgtuk. Volt, hogy többször is. Mivel rajz, kézimunka, tornaóra soha nem volt, bőven maradt idő a gyakorlásra. Tanúskodni idehívhatok minden Mirhón végzett gyereket. Szólt pedig imigyen a história:

„Endrőd hazánk legrégebbi községei közé tartozik, melyet a török háborúk alatt teljesen leromboltak. A régi Endrőd a Templomzug mellett volt, mai községünket 1730-ban kezdték újraépíteni, mégpedig

palócmagyar és tót nyelvű telepések, kiknek utódai teljesen megmagyarosodtunk.

A visszatelepülők még megtalálták a régi templom és falu romjait, s azt szorgalmas munkával újra építették. Elődeink főleg állattenyésztéssel: tehén, birka, ló legeltetéssel foglalkoztak. A disznót csak később kezdték tenyészteni. Eleinte kevés volt a szántó, mert a Körös és Berettyó áradása szinte minden évben előntötte a határt, hogy csak a magasabb területek voltak ki a vízből, mint tengerből a szigetek. A községet körgáttal védték az árvíz pusztításától.

A lakosság szaporodásával a vetett-szántott terület egyre nőtt. Búzát, árpat, kölest, zabot termeltek. A gabona őrlését, darálását régebben a Körösön és a Berettyón lévő vízimalmok végezték. Ezek munkáját a szárazmalmok vették át, ezeket pedig a szélmalmok. Az utóbbiak közül egy még most is áll, s lassan száz éve őrl kiváló lisztet. Most négy gőzmalma, egy darálómalma és a régi emlékü Szabó-szélmalma van Endrődnek. A kukorica termelése csak 1900 táján lett jelentős.

Régebben fejlett szőlőtermelés folyt a község határában. Ennek emlékét őrzi Öregszöllő (akkori helyesírással / a szerk.) neve. A tőkétet 1890 után pusztította ki az Amerikából behozott filoxera.

Nélkülözhetetlen volt a kendertermelés. Elődeink ebből készítették maguknak a felső és alsó ruhát, ágyneműt, asztalneműt, törülközőt, pokrócot, zsákot, ponyvát. A guzsalyozás, rokkázás, szövés-fonás a nők egyik legfontosabb foglalkozása volt. Messze földön híresek voltak a szép endrődi szövésminták. Ugyancsak az ő munkájuk volt a baromfiak gondozása. Sok tyúkot, pulykát, gyöngytyúkot, kacsát, libát neveltek. Egy részét étkezésre használták, de sokat elárusítottak a szarvasi, túri,

gyomai és helyi piacon. Fontos haszna volt a baromfinak a tojás és a toll is.

Most legfontosabb állatok a tehén, disznó, ló és a birka. Eléggye gyakori a kecske is, melyet felénk szegény ember tehenének hívnak. Keves számban még található szamár, bivaly és ökör is.

A mezőn nagy számban él nyúl, fácán, fogoly, fűrj. Ritkább a vadkacsa, vadliba. Nem ritka vendég a tanyák körül a tyúktolvaj róka sem. Valamikor a körösmenti nádasokban nagy számban tanyázott a vérengző farkas.

A község étkezésében a múlt század végén még nagy szerepet játszott a hal, mely nagy mennyiségben élt a Körös és Berettyó kacskaringós, gyakran kiöntő vizében. Főleg ponty, keszeg, harcsa, csuka és valamikor a halcsik volt gyakori.

Az 1884-ben befejezett Körös szabályozás után a hal megritkult. Szabályozás előtt a folyó Körös 30 km hosszan járt a falu határában. Az új, ásott meder 7 km hosszan szeli át területünket. Tizenegy holtágat vágta le a szabályozó kubikosok, akik fáradságos munkával - talicskával, kordéllyal, ásó-lapát-csákánnyal - vágta 80 méter széles és 10 méter mély medret, és építettek 10 méter magas erős védőgátat.

Az utolsó nagy árvíz 1881-ben volt, mikor sok ház és tanya összedőlt, s csaknem az egész község az árvíz áldozata lett.

Szép vashidunkat 1914-ben adták át a forgalomnak. Építése előtt rév, majd komp szolgált átkelőül a vízen.

Az endrődi határ egy részét a Körös áradásai hordták össze. Azok nagyon jó minőségű talajok, bőven termőek. Ezeken terem az acélos búza. A község északi részén nagy területet foglal el a rosszul termő

szikes talaj. A kertekben sok gyümölcsöt termelnek: szilvát, meggyet, cseresznyét, almát, körtét meg diót. A veteményeskertek legfontosabb növényei: a bab, borsó, lencse, bagóca, krumpli, saláta, uborka, káposzta, petrezselyem és sárgarépa mellett a hagymák.

A Holt-Körösök által körülvevett zugokban ügyes bolgárkertészek öntözéses gazdálkodást folytatnak. Sok paprikát, paradicsomot, karalábét, kelkáposztát, sárga- és görögdinnyét termelnek.

A község lakossága 28 boltban vásárolhat. Közülük legfontosabb a Kereskedelmi Részvénytársaság és a Hangya Szövetkezet. Három faterlepiünk, három szikvízgyárunk és szép új vágóhidunk is van.

Évenként háromszor kirakodó és állatvásárt tartunk, melyek az egész Alföldön ismertek és látogatottak. Piac minden csütörtökön van.

A község 14 ezer lakosának több mint fele tanyákon él. Közülük legnépszerűbbek: Öregszőlő, Kocsorhegy, Nagylapos, Csejt, Ugar, Décspaskom, valamint a községi kirendeltséggel és saját templommal rendelkező Kondorostanya, vagy mai néven: Endrődszentlászló.

A szomszédos települések közül Mezőúrral, Gyomával, Szarvassal és Kondorossal kövesút köti össze szülőfalunkat.

A lakosság főfoglalkozása földművelés. Azonban fele földdel nem rendelkezik, azok kubikosok, cselédek, summások, béresek, napszámósok. Kubikosaink az egész országban ismertek. Csatorna, út, vasút építésén keresik kenyerüket. Valamikor az országot és Európa nagy részét bevándorolták munka után járva. Közülük került ki a legtöbb Amerikás, kiknek száma mintegy ezer lélekre tehető.

A község egyetlen gyára a bacsalaposi részen dolgozó téglagyár.

Az iparosok száma mintegy 250 körüli. Közülük legtöbb a suszter, szabó és kovács.

A lakosság egészségére négy orvos ügyel: Dr. Cseh József, Dr. Tímár Sándor, Dr. Ugrin Nándor és Dr. Weisz Aladár. Jelentős intézmény a járványkórház, a Vida-féle szegényház és a Szent Antal szeretetház. Az anyák a Stefánia Szövetség védelme alatt állnak.

A lakosság egészségének legfőbb veszedelme a népbetegség, a tüdőbaj. Valamikor pestis, kolera, fertőző májgyulladás okozott sok áldozatot szedő járványokat. A gyerekek legfőbb veszedelme a torokgyík, számarköhögés.

Egészséges ivóvíz biztosítására 9 ártézikutat fúrattak a község belterületén. Valamikor a Körös vizét csepegőn megsűrve fogyasztották, majd ásott kutak vizét használták ivásra. A tanyán lakók ma is azt isszák.

A művelődést a községben 5 iskola 12 terme biztosítja, ahol mintegy 700-800 gyerek tanul. Ezen felül négyosztályos polgári iskola 120 tanulóját tanítja 7 tanár. A szétszórt tanyavilág 800-900 tanulójának oktatását 14 tanyai iskola látja el. A község tanítóinak száma 30. A Nagyóvodában és Kisóvodában 1882 óta folyik a legkisebbek nevelése. Ezeken felül működik inasiskola, valamint ismétlőiskola.

Az endrődi mozi 1918 óta vetít filmeket. Gyakori a műkedvelő színelőadás. Az Iparos Dalárda a környéken ismert. Tűzoltóink sok ember vagyonát mentik meg lelkes szakértelmükkel. A község szórakoztatását végzi az ETK futballcsapata.

Művelődésünk központja az 1930-ban épült Katolikus Népház, mely nagy bálteremmel, mozi és színházteremmel is rendelkezik. Rajta kívül

belterületen és tanyán 14 olvasókör, kaszinó segíti a felnőtt lakosság szórakozását és művelődését. Télen szabadművelődési estéken hazánk dicső történetét, népünk múltját, életét ismertetik a felnőttekkel.

A község 14 ezer lakosa csaknem színtiszta katolikus. A csejti részen élnek jelentősebb számban reformátusok. A községben él mintegy 40 család zsidó, kik iparral és kereskedelemmel foglalkoznak, és saját imaházuk is van.

A katolikus lakosság lelki vezetését apátplébános urunk, Csernus Mihály kormányfőtanácsos, volt nemzetgyűlési képviselő és 4 káplán úr látja el. Templomunk 1804-ben épült. Előtte két kisebb temploma volt Endrődnek. A toronyban 5 harang van és a messzire ellátzó óra. Ezek a hívek adományából vétettek. A templom búcsúja november 5-én, Szent Imre herceg napján van.

A hívő lakosok Szentkútra, Máriaremetére és Trianon előtt Máriaradnára jártak búcsúra.

A piactéren áll a Hősök szobra, melyet a község lakossága állíttatott 1925-ben a világháborúban hazánkért hősi halált halt háromszáz endrődi katona emlékére.

A község lakosai magyarok. Közülük mintegy 150 cigány és 10 bolgár.

Endrőd vasútállomása Nagylaposton van.

Öt utcánk betonjárdával fedett, a többi téglával burkolt.

A község szülöttei közül megérdemli a megemlékezést Rózsahegyi-Uhrin Kálmán színész, aki a Nemzeti Színház örökös tagja, községünk szülötte és díszpolgára.

Endrőd lakói egyszerű, szorgos, becsületes, vallásos emberek, vacerok, akik a környező falvak megbecsülését és tiszteletét kiérdemlik.

Isten segítsen, Szent Imre védjen, Mária oltalmazzon bennünket!

(Hunya Lajos tanító összeállítása)

Ezt folytatásokban írtuk le egy külön füzetbe, szó szerint kellett tudni, akár a Bibliát. Minden mirhói tanuló kívülről tudta. Bárhol belekezdett tanítónk, folytatnunk kellett megakadás nélkül. Úgy érzem, hogy ez fordította szülőfalum múltja felé érdeklődésemet.

Akkor már harmadik osztálytól volt természetrajz. Legkézenfekvőbbnek mutatkozott csaknem szó szerint megtanulni a sárgarépat, káposztát, paprikát, gyümölcsöket, macskát, kutyát, sertést, birkát, az állatokat. Olyan soha nem volt, hogy ne lett volna tanulnivalónk. Kényszerített részben a félelem, részben a megismerés öröme a tanulásra.

Mikor negyedik elemi után vasutas árvajaként a Szegedi MÁV Fiúnevelő Intézet és Árvaház lakója lettem, polgári iskolába írtak be. Az első természetrajz órán Mészáros (Szajkó) tanár úr feladta a vadrepcét. Én pedig mirhói módszerrel láttam hozzá. A legelső felelő voltam. Most is büszkeség önt el, ha eszembe jut: tekintélyt szereztem tanítómnak és magamnak. Megközelítően szóról szóra mondtam el a szűk oldalnyi leckét: „Utak szélén, szántóföldek barázdái közt gyakran láthatjuk a térdünkig sem érő vadrepcét. Senki sem veti, és mégis olyan mennyiségben terem, hogy természetett növényeink elől elszívja a táplálékot...” Mikor levegő után kapkodva, egyszuszra elfújtam, tanárom megkérdezte, hol jártam iskolába, ki volt a tanítóm. Aztán tréfásan barackot nyomott a fejemre és megállapította:

- Derék gyerek vagy, Bakter (az intézeti egyenruhám után járt ez a titulus)! No, Szeged híres város iskolásai, kössétek fel alaposan a fehéreneműt, ha ezt az endródi legényt le akarjátok gyűrni! Adok egy akkora egyest, hogy a lába kilóg a naplóból (akkor még az egyes volt a jó jegy, a négyessel buktak).

Megijedtem. Tudtam, hogy ezután nekem ennél gyengébbet semmi-ből sem szabad produkálnom.

De e kis kitérő után időzzünk még a Mirhói elemi iskolánál, melynek dűledezeni kezdő falán ma is márványtábla hirdeti:

„A vallásos nevelés emelésére állította Schiefner Ede plébános. 1881.”

A beszéd- és értelemgyakorlat órák érdekességek tanulásával teltek. Például megtanultuk egyházi és világi elöljáróink nevét. Így:

„Egyházi elöljáróink: Fölföldy Béla káplán úr, Csernus Mihály apátplébános úr, kormányfőtanácsos Fetzner Gyula esperes úr, Dr. Lindenberger János apostoli kormányzó úr, Dr. móri Glattfelder Gyula csanádi püspök úr, Serédi Jusztinián esztergomi érsek úr, Magyarország hercegprímása, őszentsége X. Piusz pápa, Jézus Krisztus földi helytartója.

Községi elöljáróink: Kalmár Imre bíró úr, Finta Albert főjegyző úr, Dr. Pálka Pál főszolgabíró úr, Dr. Sorbán Jenő alispán úr, Dr. Márky Barna főispán úr, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, Jákfalvi vitéz Gömbös Gyula miniszterelnök úr, Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr, őfőméltósága.”

Egyébként ma már egy szemet sem csodálkozom, hogy a koros Nagytanítónknak időnként lefogyott a zsineg a türelemgombolyagjáról, és közénk vert, mint cigány az egy lovának.

Mikor kiporolta foltos nadrágunkat, megcsókoltuk a felénk nyújtott pálcát, és sírástól akadozva mondtuk: *Köszönöm szépen tanító úr, tudom, nem haragból tette, hanem, hogy becsületes ember legyen belőlem.*

Az utcánkban lakott Juli néni. Drága jó asszony, csak nagyszájú. Rendetlenkedő Jóska fiát gyűrűsujjal megojszlizta a mester. Nyomán, a homlokán hajszálvékony repedés keletkezett. Jóska hazafutott, ordított az úton, mint akit megnyúztak, besóztak, megpaprikáztak. Öt perc sem telt bele, jött pulykaméreggel Juli néni, azon sárosan, ahogy épp abba-hagyta a tapasztást. Kiáltása behallatszott az utcáról a nyitott ablakon. Addigra a Nagytanító kisütött egy új góbéságot: a teremajtónál toporgott nagypálcával a kezében, mint akinek sürgős dolga van.

- Hallja, tanító úr! - kezdett mondanivalójába a belépő, de folytatni nem tudta, mert a Mester kezébe nyomta a hosszúpalcát:

- Jól van, édes lelkem! Majd rögtön elmondhatja, csak vigyázzon kis ideig erre a 84 eleven kis ördögre, míg visszajövök - s már ment is ki a teremből, mielőtt Juli néni szóhoz jutott volna.

A gyereksereg pillanatig meglepődött. Nézték a mennyezetig érő hosszúpalcás asszonyt, hamar rájöttek, hogy szabad a vásár. Elkezdődött a ricsaj: padon ugráltak, birkóztak, tolakodtak, szaladgáltak.

Az asszony megpróbálta túlharsogni a gyerekeket, de gyorsan belátta, hogy értelmetlen vállalkozás. Tanácstalanul figyelte hol a gubanccá alakult gyerekeket, hol a csukott iskolaajtót. Várta, hogy jöjjön vissza a

tanító, mert lassan felfordítják az iskolát. Már attól tartott, hogy őt is elsodorja a fékevesztett rakoncátlan áradat.

Kínosan hosszú öt perc után visszajött a mester. Pillanat alatt visszaállt a felbomlott nyugalom. Lábujjhegyen rohant mindenki a helyére az ajtó nyílásakor. Volt, aki négykézláb vagy hason csúszott a pad alatt a helyére, hogy feketelistára ne kerüljön.

- Jöjjön már, tanító úr! Az isten áldja meg! Megbolondítanak ezek a kölykök - és visszaadta a hosszúpalcát a gazdájának.

- No, látja, édes lelkem. Én harminchatodik éve bajlok velük. Nekem mindent bírni kell. Magának öt perc is sok. Oszt jön, hogy lenyeljen, mert a gyerekek telekürtölik minden semmiségért a falut: „szülém, verekedik nagy Hunya, üti a szegényt!

- Nem azért jöttem tanító úr! Csak mérges voltam, amért munkámban zavart meg ez a kölyök. Itt mondom, azt kérem, tanítsa emberiségre a fiamat, csak azt kérem, az ülepét üsse, ne a fejét! Még palcát is küldök, ha kell. Ne sajnálja! Nem török annak csontja. Csak a bőrével számoljon!

A távozó anyát felállva kórusban köszöntöttük: *Köszönjük szépen a látogatást! Isten áldja!*

Egy másik alkalommal megnadrágolta Piska Fidél fiát, mert valami gyalázatot tett. A gyerek hazaszaladt panaszkodni. Az apa igen indulatos, jókezű mesterember volt. Gyakran lábszíjjal verte meg a fiát, úgy, hogy annak lába szárán, combján, hátán kék hurkák tanúskodtak az atyai intelemről. Azonban azt nem szerette, ha más is beleavatkozik a gyermeke fegyelmezésébe.

Tanítónk ennek leszerelésére újabb huncutságot eszelt ki. A legcín-
gárabb tanulót jókora baltával nekiállította az iskolaudvaron lévő fűzfa-
tönk vágásának.

A panaszra érkezőt így fogadta elébe menve:

- Rendben van, édes barátom, elismerem, hogy hibáztam, de mie-
lőtt megbeszelnénk, segítsen rajtunk. Maga erős ember, ért a munkához.
Nézze, az az ártatlan gyerek vágja azt a nagy tönköt, hogy tüzelni tud-
junk. Előbb üsse már szét, hogy ne fázzanak ezek az ártatlan kis gyere-
kek!

A panaszos indulatosan átvette a fejszét, és dühösen aprítani kezdte
a tönköt. Csakhogy, aki valaha vágott fát, az tudja, hogy a fűzfa nem
reped, sőt a szerszám képes beleragadni. Hosszan tartozott a birkózás a
tönkkel, mire szétverte. Az apa a szűkre nyitott ajtórésen beköszönt
búcsúzóul engesztelődött hangon:

- Felaprítottam, tanító úr! Hordassa be a fát! Isten áldja! Szigorú-
an fogja Antit!

Mire a terem hátuljából az ajtóhoz ért tanítónk, már hallottuk az ut-
caajtó csapódását.

Megtanította velünk a növénynevelés módját: oltások közül az
özláboltást, ékoltást, sima párosítást, angolnyelves párosítást, héj alá
oltást. A növények leggyakoribb kártevőit, ellenségeit: vértetű, pajzste-
tű, almamoly, pókhálómoly, araszolófélek, ormányos bimbólukasztó,
monília vagy gyümölcspenész, lisztharmat, peronoszpóra, körtevaraso-
dás, szilvafa vöröspettyessége, diófa fekete foltossága, manna, filoxeria.
Vágtuk gondolkodás nélkül a permetező, védekező szereket: almola,
enda, szulfarol, tutokin, rézgalic, kénpor, dohánylúgvonatot. A kékkő-

részgálicos oldat készítésének módját is elmondtuk két év alatt legalább százötven-kétszázszor: „Kékkő-részgálic készítéséhez vésd eszedbe: a rezes banda belemegy a meszes gödörbe.” Tehát a részgálicoldatot kell a meszes vízhez keverni. Ma is mindig eszembe jut, mikor szőlőt permetezek, s elmosolyodom rajta.

Énekórán is remek segédeszközünk volt a szolmizáláshoz az öt ujjunk. Bal kezünket szétnyitott ujjakkal magunk elé tartottuk, hogy tenyerünk a mellünk felé nézett. Ez volt az öt vonal, ujjaink köze a vonalköz. Jobb mutatóujjunkkal jelöltük a hangjegyek helyét. Ha mutatóujjunkat a bal kisujj alatt vízszintesen mozgattuk, az volt a bizga vagyis az alsó c vagy dó. Ha alulról megérintettük kisujjunkat, az volt a dé vagy ré. A kisujjunk végéhez érve az é vagy mi helyét mutattuk. Kis- és gyűrűsujjunk közt volt az f vagy fá. Gyűrűsujjunk végén a g vagy szó. Gyűrűs és középsőujjunk köze az á vagy lá. A középsőujj végén ült a h vagy ti. A középső és hüvelykujj köze a felső c vagy felső dó. Így végeztük a szolmizációs gyakorlatokat. A táblára írt rangsort mutattuk és énekeltük. Minden óra fő ének anyaga a

|| : *Mikor masírozunk, kapitány uram?* : ||

Holnapután meg azután,

Csütörtökön ebéd után, kedves katonám.

|| : *Mit viszünk az útra, kapitány uram?* : ||

Rántott csirkét, sült malacot,

Egy kulacs bort, egy kalácsot, kedves katonám – dalocska volt.

Ilyenkor az öreg kopott hegedűjét is cincogtatta. Ha valaki hamisan énekelt, a vonóval kapott a feje búbjára.

A rajzot is praktikusán megoldotta. Minden csoportban volt néhány ügyes kezű. A terem végében két pad háttal volt fordítva – a fal mellé a többinek. Ott volt csomóra rakva a rajzirka, s miénkbe belerajzolta az anyagot a néhány kijelölt piktor.

Annyi bizonyos, hogy kemény ember volt. Rendet tartott, és megtanított bennünket emberségre, tisztességre, illedelmes viselkedésre. Soha semmi az osztályban el nem vezett. Pénz nem is vesztetett volna, hiszen még szüleinknek sem volt, hogy lett volna nekünk.

Egy furcsa esetre azonban visszaemlékezem. Nagy divat volt a gombozás. Régi pénzekből vetőt domborítottunk csavaranyán vaslyukasztó és kalapács segítségével. A vetőt kerítéshez vágva vetettünk. Ha vetőnk valakinek a vetőjéhez ujjal (arasz) elérhető, megmérhető közelbe került, nyertünk. Ha hüvelyk- és gyűrűsujjunk segítségével értük el, akkor egy gombot, ha hüvelyk- és mutatóujjal, akkor két gombot, ha a mutató- és középsőujjal, akkor négyet, ha hüvelykujjunk vastagságával mérhető volt, akkor öt gombot nyertünk. Ha megkoccintotta pattanó vetőnk a társ földön lévő vetőjét, akkor hat gombot kaptunk az illetőtől. Ha véletlenül ráborult a másikéra, betakarta azt, akkor 12 gombot nyertünk. A pontos meghatározás így szólt: arasz egy, bak kettő, félbak négy, piszli öt, muzi hat, rajta maradt tizenkettő.

Pettyes Gerzsony, aki már tizenkét éves volt, és még mindig harmadikba járt, mindig a fáskamrában aprította a gyújtóst. Mikor indultunk volna haza észrevettük, az előszobában felakasztott nagykabátokról eltűntek a gombok.

Sok hiábavaló, eredménytelen vallatás után következett a nyomozás. Mesterünk a motozás különös módját választotta. Végig tapintotta az

orrunk hegyét, s Gerzsonyt bűnösnek, tettesnek találta. Nagyon megijedtünk, mikor tagadó társunk csizmájából 149 gomb előkerült. Nem is mertem soha hazudni tanítómnak, mert félttem, hogy úgylis megtudja az orromról.

Mikor a negyedik osztály elvégzése után utamra bocsátott a kiváló bizonyítvánnyal, azt mondta:

- Ne ijedj meg semmitől! Ne feledd, hogy Mirhó a világ közepe!
1935 szeptemberében kerültem Szegedre. A MÁV intézet növendékeként az

Állami Szent Imre herceg Polgári Fiúiskola tanulója lettem.

Minőségi változást jelentett. Minden időmet a tanulásra, sportra, olvasásra fordítottam. Kitérult előttem a világ. Igaz, eleinte nagyon esetlen és félszeg voltam, sokszor megesezt, hogy villanyoltás után a magamra húzott takaró alatt sírtam álomba magam. Pedig senki sem bántott, csak elmaradt a megszokott világ.

Ott lett a krumpliból burgonya, a lavórból fürdőkád, a bakóból táska, a klottgatyából egyenruhás viselet, a mezítlábos világból állandó cipős élet, az utcai csavargásokból, csatangolásokból irányított séták, kirándulások, játéktermi foglalkozások. Fogkefe, hálóing, rádió...

Rendszeresség, regula lett az életem. A magam vetette ágyba feküdtem le kilenc órai központi villanyoltáskor. Hosszú évekig nem volt egyetlen este sem, mikor gondolatban ne kalandoztam volna végig a Körös-partot, a Mirhót, a ligetet, valamelyik Hol-Köröst a tizenegy közül.

Reggel hatkor ébresztett a csengő. Torna hálóingben a nagy hosszú folyosón, mosakodás, ágyalás, kéz-fül-nyak-ruha-cipő vizsgálat, lecke-

ismétlés, reggeli és indulás az iskolába. Mindig szabályos, zárt sorokban, még az iskola folyosóján is étkezésre, hálóba, tanterembe vonuláskor is. Nyugtalanságom lassan feloldódott, és életformává vált az új. Minden reggel csöngetés előtt felébredtem, mikor az első villamos végigzakatolt a Boldogasszony sugárúton. Tudtam, hogy van még idő az ébresztő berregésig, gondolatban átfutottam a leckét.

Erre egy keserű eset vitt rá. Németet nehezen tanultam. Nem nagyon akart engedelmeskedni nyelvem az idegen szónak. Az első verstanuláskor majdnem vért izzadtam. Minél többször olvastam a Die Kapelle című versikét, annál nagyobb zűrzavar támadt nyomában.

*„Dróben stét die Kapelle,
schauen still ins Tál heráb.
Drunten singt bei Wis und Qelle
Froh und hell der Hirtenknáb...”*

(Elnézést kérek az avatottaktól, mert máig sem lettem perfekt benne!)

Még három strófa volt az egész, de az isten szerelméért sem ragadt meg a koponyámban. Vészesen közelgett a leckefelmondás ideje. Sírva mentem Draskovits tanár úrhoz, hogy fáj a fejem, annyiszor elolvastam a német verset, de egy szót sem tudok belőle.

- Mennyi volt az az annyi? Harminc is? – kérdezte.
- Ötven, vagy száz is – keseregtem.
- Gyere, halljam!
- Olvastam, mint a vízfolyás, de megpróbáltam becsukni a könyvet, azonnal belebicsaklott az eszem.

- Tedd éjszakára fejed alá a könyvet! Meglásd, belemászik párnán át! – vigasztalt mosolyogva tanárom.

Szipogva mentem a helyemre, arra gondoltam, hogy ostoba, hülye falusi kölyök vagyok. Reggelre csoda történt. Hibátlanul tudtam végig. Másnap mindössze öten tudtuk az osztályban. Mindnyájan megkaptuk a jelest. A többi lapult a padban. Halálos csend volt utánunk. Még próbálkozó sem akadt. A szörnyű végítélet helyett a félelmetes Krompaszky tanár úr általános közkegyelmet gyakorolt:

- Sok is volt ez nektek! Az öt megkapta a fizetést, a többinek egy hét haladékot adok, hogy gyepes agyába valahogy beletuszkolja ezt a kedves versikét.

Aztán elmondta, hogy este tanuljuk. Sokszor, nagyon sokszor mondjuk el. *Reggelre letisztul a moslék a fejetekben.*

A MÁV intézetnek gazdag diákkönyvtára volt. Az lett az én csodálatos birodalmam. Legelőször a meséknek estem neki, aztán Gárdonyira kaptam rá. Megtaláltam az én ezeregy éjszakám varázsát: az Egri csillagok, a Láthatatlan ember! Attila! Micsoda világ tárult fel előttem! Az isten kardjáról már tudtam. Hanem a többi rész! Valósággal elbűvölt. S mindezt Szegeden éltem át. Az alvó hun király közelében. Draskovits tanár úrral tavasszal kirándultunk a Boszorkány-szigetre. Még a foci sem érdekelt ott, pedig éltem-haltam érte. Még ma is tudom egy sereg akkori NB I-es csapat felállítását. Társaim hívtak, mert elég jó játékos voltam. Nem mentem. Elindultam barangolni. Kerestem a régi Tisza medret, ahol az Isten ostora nyugszik hármaskoporsóban. Úgy képzeltem, ha felnyitnám a koporsófedelet, bizonyára felülne hosszú álmából a legfélelmetesebb hun király, a királyok királya. Talán meg is jutalmaz-

na, hogy kiségtetem hármás börtönéből. Akkor lakolna a tatár, a török, a német. Megfizetnék a kurucok meg Kossuth apánk katonáinak szenvedéséért.

Olyan badarságon kezdtem gondolkozni, hogy fel kell találnom egy olyan röntgent, ami legalább 25 méterig átvilágítja a föld mélyét. Akkor biztos megtalálom. Sőt fantáziám tovább vitt. Tanárom egyszer arról beszélt, hogy az Ipari Vásáron látott egy csodás szerkezetet, amivel távolba lehet látni. Száz kilométerekről meg lehet tudni, hogy máshol mi történik. Meg arról, hogy a földrétegekben évmilliók nyomait, emlékeit megtalálják a kutatók.

Csodás ötletem támadt. Szerkesztek egy olyan szerkezetet, amivel évszázadok előtt elhangzott beszélgetéseket is letapogatom. Akkor majd igazságot teszek én Hunyadi László meg Rákóczi fejedelem ügyében is.

Összeszedtem mindent, amit Attiláról meg a hunjairól lehetett. Az éjjel a Tiszánt, Arany verseket, Juhász Gyula költeményeket - ezek egy külön füzetbe kerültek. Megtanultam őket azzal a szándékkal, hogy majd azokkal köszöntöm a világ urát. Azt is eldöntöttem, hogy majd testőre leszek. Kerestem hun szótárt meg nyelvkönyvet, hogy megtanuljak hunul, hogy tudjak majd beszélni a gazdammal. Nagyon elkeserített, hogy olyanra nem találtam rá a könyvtárban. Sőt volt tanárom még el is mosolyodott, mikor meggyóntam neki féltve őrzött titkomat.

No, meg az Egri csillagok! Az volt aztán az igazi. Micsoda mámor volt! Még Tutka, a spirituszt ivó cigány is becsületessé nemesedett Sárközi vitézségének dicsfényénél. Az alagút! Társult mellé a szegedi várromhoz fűződő monda. Kormos tanár úr - ő tanította a magyart - elmesélte, hogy Rózsa Sándort a Tisza-parton álló, akkor még ép várba zár-

ták. Mire vérpadra vitték volna, a bakó csak hült helyét lelte, mert alagutat fúrt a cellából, mely átvezetett a Tisza alatt, így sikeresen kereket oldott.

Milyen szegényesnek, kicsinek éreztem már akkor a mirhói iskolát. Pedig annak köszönhettem minden vágyamat, álmomat, felszabadult képzeletemet.

Magyartanárom iránti hálámat úgy fejeztem ki, hogy száz versszakot könyv nélkül megtanultam a János vitézből.

Év végén jeles lettem. Egyenruhám gallérjára két arany sáv került mindkét oldalon. Ha Lulai tanár úr megadta volna kézimunkából is a jelest, két-két arany gomb is lett volna a sávok mögött.

Második polgárista voltam, mikor szeptember végén háromnapos iskolai kirándulást kaptam jutalmul az intézettől Pécsre. Százan utaztunk. Akkor jártam először a Dunántúlon. Akkor láttam először élő szarvast. Őzet már láttam, mert az újszegedi liget állatkertecskéjében volt. A vadállatokat csak képről ismertem. Kivéve a majmot meg a medvét. Azokat láttam Endrődön a szabadtéri cirkuszban. Jeges Pali, a falu molnárségéde meg is birkózott a mackóval. Nagyon készült a falu legénye, de a nagy barnamedve hamar szőnyegre tette. Majmot is láttam. Ellopta a bohóc keménykalapját, és felmászott vele Nepomuki Szent János szobra melletti akácfára. Rengeteget nevettünk, mert a bohóc is utána akart mászni, de a nagy cipője miatt nem tudott. Végül két banánnal sikerült lecsalogatni, s cserében az visszaadta a kalapot.

Pécsen a szénbányába is levittek bennünket.

1936 őszén, egy esős délután, nevelőtanáraink kíséretében közös sétán voltunk. Megszokott útvonalunk volt a Hősök kapujánál a Tisza felé

kanyarodva a Rudolf térre menni, ahol a halpiac is volt. A lánygimnázium iránt a téglavéd falnak támaszkodva állt egy szakállas furcsa ember. Mindhárom nevelőtanárnk kalaplevéve, mély főhajtással köszöntötte a számomra ijesztő külsejű embert. Az utolsó vacsora festményen láttam ilyen szenvedő arcot a tanítványok egyikénél. Azon gondolkoztam, hogy otthon a falunkban is van egy ilyenféle ember, Rácz Pál, aki remete volt, télen-nyáron mezítlábas saruban járt, talpig érő vörösesbarna csuhát viselt, kötéllel övezte derekát. Mikor a hídtól visszafordultunk, még akkor is ott volt a véd falnál, és nézte a Tisza csúnya zavaros vizét az a furcsa alak.

Nem is tudtam megállni, hogy otthon meg ne kérdezzen Draskovits tanár urat:

- Tanár úr! Tisztelettel kérdzem, ki volt az a nagyon érdekes ember a Tisza-parton, akit köszöntött?

Felelet helyett egy könyvet vett fel az asztaláról. Felém tartotta, kínálta:

- Aki ezeket a csodálatos verseket írta. Juhász Gyula, Szeged nagy költője.

Az elém tartott verseskönyvről felolvastam. Juhász Gyula: Hárfá. Ideadta tanárom a könyvet, hogy nézegessem. Egy-két versét már ismerem. Néhányat még leírtam a titkos füzetembe. Másnap már újabb verseket tudtam.

Akkor rájöttem, hogy élő szentet láttam. Petőfi meg Arany mellé állítottam szívemben és agyamban. Attól kezdve nagyon szerettem a közös sétát. Mindig Juhász Gyulát kerestem a Tisza-parton, de többé nem láttam. Pedig már annyi bátorságot vettem, hogy elhatároztam, ha

megint látom, én is köszönök neki. 1937 tavaszán hallottam, hogy meghalt. Későbbi években Paku Imre volt a nevelőtanárom. Ő Juhász Gyula megszállottja volt. A nagy költő verseit gyűjtötte, s az első teljes verseskötet összeállítója volt. Nagyon megragadott a költő élete. Mikor versét olvastam, úgy éreztem, én is tudnék ilyen egyszerű sorokat írni. Még 1936-ban Juhász Gyula hatására írtam meg az első versem Endrőd címmel.

Hármas-Körös partja mellett
terpeszkedik el széleset.

Ha ráborul az alkonyat,
Csak egy sötét pontot mutat.

Szép karcsú híd nyúlik által
A folyón, tán azt csodálja.

Vagy a folyó víztükrében
Elmereng az önképében.

Nem messze a folyó mellett
Szép templom áll nagy mereven.

A távol-kékes alkonyatba
Belekondul estharangja.

Holt-Körösök langy vizéből
Esténként békadal csendül.

Piactéren kő-mereven
Hősök szobra áll keményen.

Ő áll őrt felettünk este.
Világháború emléke.

Nádfedelű kicsiny házak
Jámborul, elszórtan állnak.

Szentjánosbogár ablakok
Rég elhomályosultatok.

Tizenkét éves voltam, s nagyon büszke lettem a versemre. Tanárom csak annyit mondott rá, mikor megmutattam neki:

- Szeresd Endrődöt, mint Juhász Gyula szerette Szegedet!

Másodikos polgárista évemhez még egy megrázó emlék kapcsolódik. Húsvéti szünet előtt háromnapos lelkigyakorlat volt iskolánkban. Annak lezárására a Fogadalmi templomba mentünk húsvéti gyónásra. Osztályfőnököm, a kemény tanár megtestesítője, a számtant tanító Klacsó Győző állt mellettünk, összeroskadt, és mire a mentők jöttek, meghalt. Borzasztóan megrázott, mert hihetetlenül kemény ember volt. Mindig azt hittem róla, hogy acélból van a teste. Akkor olyan gondolat fordult meg bennem, hogy mégsem tanító leszek, hanem pap. Édesanyám, mikor első iskolai sikereimet arattam a Mirhón, többször mondta: *pap legyél kisfiam, nem lesz semmi gondod az életben*. Benne még élt annak a kornak az emléke, hogyha a családból, a sok gyerekből egy pap lett, az segítette a többi testvérét.

Azonban hamar lemondtam az újabb tervről. Elolvastam Gárdonyi-tól Az isten rabjait: nagyon nehéz, szomorú sorsnak találtam magamnak Jancsi fráter életét. Egyébként is, a Toldi hihetetlen erővel hatott rám. El is határoztam, hogy katona leszek. Mégiscsak az a legnagyobb dolog, hisz az tehet legtöbbet a hazáért, vélekedtem. Most visszapillantva közel fél évszázad messzeségéből megállapítom, hogy eszme ide, eszme oda, alapos hazafias nevelést adott az a kor. A nemzeti múlttal alaposan felfűtötték szívünket, lelkünket, eszünket.

Persze, egy szemet sem csodálkozom, mert tudom, hogy Arany Toldijának a legnagyobb érdeme az, hogy szinte nincs diák, akit ne hozna tűzbe, ne formálna, ne készítetne világrengető nagy tettekre. S ha csak

álmok maradnak is az elhatározások, magáért az álomért érdemes tizenévesnek lenni. Mennyire szerencsés Toldi találkozója János vitézzel és az Egri csillagokkal! Emberformáló bűvös ereje van ezeknek.

Hálából megtanultam az előhangot, az első éneket, a malomköves bosszút, az egész farkaskalandot, a bika megfékezését, a Bencével való találkozást a temetőnél, a csapszéki részt és a bajvívást. És most nevetésesnek tűnik, de akkor szívből szakadtak a könnyek, amelyek a sírjátásó öreg Toldi miatt pottyantak ki szememből, s szinte elfulladt a lélegzetem, mikor az ifjú Bence eltemette gazdáját.

Belehabarodtam a magyar múltba. Milyen nagyoknak éreztem az elmúltakat, s milyen kicsinek magam! Nem bántam volna, ha nem élnék, csak a múltnak részese lehettem volna!

A nyári szünidő még a régi volt a második év elvégzése után. A Körös-part romantikája két hónapra feledtetni tudta velem Szegedet. Viszszavedtettem klottgatyás libapásztorrá, de a könyv nem maradt el többé tőlem. Egy-egy szép, hatásos részt ötször is képes voltam elolvasni egymás után. Ért lelkemben a romantika.

Tovább érlelte harmadikban Koczás Sándor igazgató, aki történelmet tanított. Év elején elvitte az osztályt a múzeumba. Mostani elképzelesem szerint csak sétának szánta, étvágygerjesztőnek a történelem iránt. Egy nagy agyagedénynél maga köré gyűjtött bennünket. Mielőtt hozzákezdett volna a beszédhez, szédítő élességgel csapott szemembe az edény melletti felirat:

Gabonátároló edény. I. e. 2000 körül. Lelőhely: Endrőd, lyukashalom.

Úgy dobogott a szívem, hogy szinte beleszédültem. Eszembe jutott, amit a Nagytanító bebifláztatott velünk a mirhói iskolában:

Endrőd határát már a magyarok bejövetele előtt évezredekkel lakták. Erről tanúskodnak a lyukashalomban talált leletek, melyek közül legbecsesebb a Móra Ferenc által végzett ásatás görnyesztett csontvázai és a mellettük elhelyezett agyagedények, melyeket körömkarcolással díszítettek.

Úgy szerettem volna elmondani, de nem mertem, meg annyira szorította valami a torkom, hogy tán meg se tudtam volna szólalni. Hanem a következő történelemórán, mikor számba vette, mit jegyeztünk meg, egyszerre elmondtam a létániát. Láttam, hogy érdeklődéssel hallgatja igazgatóm. Hát még, mikor megtudtam, hogy ő volt akkor az endrődi polgári iskola igazgatója, s hogy együtt kutatott Mórával. Olyan büszke voltam rá, mintha Mátyás királyt mondhattam volna földimnek. Még egy okkal több volt, hogy igyekezzem a tanulásban. Csak nem hozhatok szégyent az igazgatómra, aki hét évig endrődi volt. Egyik sikeres szereplésem után megkérdezte:

- Mért nem a gimnáziumba iratkoztál?
- Igazgató úr, tisztelettel jelentem, azért, mert tanító akarok lenni - gyóntam meg az egész osztály előtt titkomat. Ezt én, a vasúti bakter nyolcadik gyereke akkora vakmerőségnek éreztem, mintha trónkövetelőként léptem volna fel az elárvult magyar királyi korona megszerzéséért.

Az iskola nagyon remek volt. Hatalmas tornateremmel, modern rajzteremmel, olyan természetrajzi szertárral, hogy az nekem állatkertnek tűnt, külön fizikai és vegytani előadóteremmel. Az utóbbiban ijesz-

tett meg rettenetesen Dr. Kőváry Ferenc tanár úr, aki orvosi diplomával fizikát, vegytant és egészségtant tanított. Bizonyára a világgazdasági válság következtében tett szert tanári katedrára.

A levegő nyomását tanultuk. Volt egy remek légritkító készülék. A burát rátette, s azután kiszóltott, mivel egyik legkisebb voltam az osztályban, és felemeltette velem a burát, ami könnyedén sikerült. Helyre küldött. Észrevétlen bekapcsolta a légritkító készüléket. Tett-vett az asztalon, majd, mint aki elfelejtette, hol maradt abba a munka, megkérdezte:

- Mit is csináltunk utoljára?

Kórusban válaszoltunk.

- És felbírta emelni a kisember a burát?

Az igenlő választ hallva az osztály legerősebbje után érdeklődött.

- Korom Pál - szólt egyhangúlag a vélemény.
- Gyere, Korom fiam, vedd le a burát!

S az osztály kiemelkedően legerősebbje, könnyedén hozzányúlt, majd látszott az arcán, hogy meglepődött, és komolyan nekiveselkedett. Nem moccan a bura. Közben tanárunk olyan arcot vágott, mint aki meghökken a látottakon. Korom Pali arca akkor már vörös lett az erőlködéstől. Ezután a második legerősebb, Tébai Laci próbálkozott. Neki sem sikerült.

- Nahát, szégyen, hogy nincs az osztályban egy erős vitéz - állapította meg lesújtóan, és közben észrevétlenül megnyitotta a csapot. - Azt mondtátok, hogy a Bakter felbírta emelni?

- Igen - hebegték meglepve és kételkedve.

- Gyere még egyszer kis Bakter! Hátha neked újra sikerül - biztatott.

Szégyenkezve indultam a bura felé. Az osztály kuncogott. Minden erőmmel belekapaszkodtam, s csodák csodája, úgy felemeltem a burát, hogy majd a mennyezetig repült. Tanár úr résen volt. A levegőbe emelkedő csuklómat megfogta egyik kezével, másik kezével kivette markomból az üveget, s kezem a magasba tartva, mint a birkózás győztesét szokás bejelenteni, bemutatott:

- Íme, az osztály legerősebb embere!

Szédelegve mentem a helyemre. Persze aztán mindennek megmagyarázta a titkát tanár úr. Mindenesetre rövid ideig Toldi Miklós erejét éreztem vézna karomban.

Abban az évben volt az első színpadi sikerem. Mikulás-ünnepre készültünk a MÁV intézetben, s az egyik Krampusznak engem választottak. Társam volt a Paprikaorrú, én a Kormosorrú. Az intézet szabómesztere ötletes ördögfejet és ruhát készített számunkra. Volt takaros szarvacskánk, hosszú, piros nyelvünk, piros szemünk, bozontos végű farkunk, kifordított szőrös kesztyű volt a kezünkön. Vicsorogtunk, virgáccsal hadonásztunk, láncot csörgettünk. Mi húztuk be szánkókon a teleputtonyokat. Annyira belejöttünk a szerepbe, hogy Mikulás bácsi a püspökbottal vert végig rajtunk, hogy elcsendesedjünk. Minden gyerekről volt valami írva a rolniba hajtott lajstromíven. Aki a nevét hallotta, jött a csomagjáért; a jókat ráadásként megsimogattuk, akire pedig panasz volt, játékosan megfenyítettük, ijesztgettük. Néhány rész még most is a fülembe cseng a kellemes verssorokból:

Ősi boncok sarja Balatoni Imi.
Bicskáját élesre éppen mostan feni.
Fehérlovam nincsen. Mit csináljak? – mondja,
Jó lesz a számár is, gyere Huszti Jóska!

A dolog alapja az volt, hogy fafaragás közben véletlenül megszúrta a társát.

Se szeri, se száma, oly sok itt a sávon.
Mért nem vagy közöttük? – Mondd, Tokodi János!
Zöldi Jóska sem lel bánatára vigaszt:
Mért is találták fel a csúfos „der, die, dast?”

Szép őszi délután a szél csak néha fú,
Újszegedi kis padon ül Mátyás Samu.
Ámulva nézi a hulló leveleket,
Úgy feledte ott az összes tankönyveket.

Az internátus igazgatójának volt egy tündéri kislánya: Zsuzsika. Tízéves lehetett. Csupa ritmus volt minden mozdulata, szemében mindig vidámság és huncutság ragyogott. A csomag átadásáért puszit adott sátán arcomra. Hahotától kísérve kitört a taps. Hálából majomjárásban kísértem vissza a szüleihez. Igazgatóm barackot nyomott szarvval díszített fejemre. Este párnacsatát, papucsívást, törülköző-ütközetet vívtunk más hálókkal. Éjszaka fogkrémmel (cipőkrém használata szigorúan tilos volt) bohóccá maszkíroztuk az alvókat. Soknak kezére húztuk harisnyáját. Reggelre – örök titok ma is számomra, ki és honnan szerezte – csutkababa feküdt a fejemnél. Hosszú ideig hálás voltam az első csókért, pedig csak tréfából adta Zsuzsika. Egyébként csak néha láttam a rövidszoknyás kis fruskát. Hanem a zongoraszó sokszor kihallatszott az igazgatói lakásból a bakteráj széles folyosójára. Olyankor, ha éppen szabadidő volt, háromszor is elmentem a portára, hogy megnézzem, mennyi a

pontos idő, vagy nem írták-e ki a nevem a levelet kapottak közé, vagy megtudni, ki az ügyeletes tanár indokokkal.

Akkor teljesen átformálódott bennem Csáth úr lányának, Emőkének képe.

Az iskolában a legpotyább tantárgy a mezőgazdaságtan volt: mert mindent csak elméletben tanultunk, nem volt gyakorlókertünk. Mészáros tanár úr elszórakoztatott bennünket. Bármilyen volt is az óra anyaga, neki mindene volt már abból. Mikor körülnyalta a szája szélét, tudtuk, hogy következik a rege. Olyankor mindkét térdünket felhúztuk a padlapnak támasztva, szomszédunkat könyökkel gyengén oldalba löktük figyelmeztetőül, hogy következik a gurítás.

- Tudjátok gyerekek, nekem volt olyan körtefám, amin másfélkilós körték termettek. Sajnos nem a kiállítás idején, így nem tudtam bemutatni, hogy elámuljon rajta ország-világ... Deák koromban édesanyám olyan gúnárt adott el a félegyházi piacon, amelyik kitömve 37 kilós volt. Pedig csak három hétig hizlalta. Egy-egy töméskor egy tele veder kukorica ment bele...

- Festetich báró is elküldte hozzám a gazdatisztjét, szerezzen magot az általam kitenyésztett paradicsomból, mert egy tövön 20-25 kiló is termett. 1928-ban a domaszéki földemen 25-30 kilós görögdinnyét termeltem. Olyan édes volt a leve, hogy ragadt tőle a kéz, mint a méztől. Egyszer megpróbáltam, hogy mennyi krumpli teremhet egy fészek alatt. Tudjátok 50 cm mélyre raktam le 14 tyúktojásnyi gumót. Ahogy nőtt, fokozatosan húztam rá a talajt. Három egymás fölötti rétegben fejlődött, s mikor szeptember 4-én felbontottam, 69 kilót szedtem ki. Pedig az apróját bele se számítottam. Úgy nevezte az újság: bunker-krumpli.

Negyedikes polgárista koromban már segédnevelői megbízást kaptam. Az igazi nevelők a gimnázium felső osztályaiból, a kereskedelmi középiskolába járók közül és a tanítóképzősök soraiból kerültek ki. Ketten lettünk segédnevelők Fábry Lajcsival. Az első polgárba járók leckéit néztük át. Ő a számtant, én a magyart és németet. Este pedig felkérdeztük tőlük a felhagyott leckét. Persze mi is beszámoltunk tanulásunkról az igazi nevelőknek.

Ekkor kaptam másodszer jutalomkirándulást. Életem első fővárosi látogatása volt. Végre 13 éves koromban láthattam az állatkertet, eljutottam a Vurstliba (Vidámpark), megnézhettem a királyi várat, sétáltam a Margitszigeten, megmászta a Gellérthegyet, hajóval keltünk át a Dunán, és megnéztük a Ferencváros – Újpest labdarúgó mérkőzést. A háromnapos kirándulás legmaradandóbb élménye mégis az volt, hogy moziban megnéztük „Az új földesúr”-t. Láttam Endröd büszkeségét, a magyar filmezés egyik csillagát, Rózsahegyi Kálmánt. Hazafelé utazva úgy dicsekedtem vele, mintha legalább keresztapám lett volna. Pedig csak annyit tudtam róla, hogy a festett arcképe ott büszkélkedik a község háza dísztermének falán, meg amit a Nagytanító összeállításában megtanultam.

Mikor negyedikes voltam, dr. Csefkó Gyula tanította a történelmet, akiről hallottuk, hogy a tanárképzőn professzor. Ő volt az első, akinek az 1935-ös endrödi sortűzről beszéltem. Mikor megtudta, hogy hol lakom, érdeklődött, mit tudok.

- Azt beszélük, hogy a csendőröktől el akarták venni a puskát. Egyiknek a tolokodásban elsült a töltött fegyvere. A többi azt hitte, löni kell. Kilencen meghaltak, és negyvennél többen megsebesültek.

- Igazad van: *..azt beszélük, mint a mesében: hogy hol volt, hol nem volt...*

Mikor magyarázott, lehunyta bozontos szemöldökű szemét. Halkan, lassan beszélt. Soha rendetlenkedés nem volt az óráján.

Polgári iskolai emlékeimet lezárva még hadd emlékezzem Janzsó Mihály tanár úrra, aki a rajzra oktató bennünket. Igencsak hetven felé járhatott. Azt beszélték, hogy művész. Harmadikba jártam, mikor a rajzbakos szomszédom nem volt megelégedve a munkájával, és az egészet összepingálta szürkés-feketés-kékes színűre. Ráírta: London köd-ben. Tanár úr, mivel eléggé hangos volt a kaptár, ellenőrző körútra indult. Felfedezte társam ultramodernista alkotását, és repedt nádpálcájával alaposan kidekorálta Börcsök András hátát.

Téli szünetben otthon szorgalmi rajzokat készítettem, mert nem álltam tiszta egyesre, s a kalkulus javítására beadott szorgalmi munkát teljes értékű jeggyel honorálta. Nagyanyám tulipános ládjának, faragott festett támlás székének, meg egy endrődi mintájú háziszóttos abrosz képének papírra vetésével próbálkoztam.

Beadás után tanár úr hosszan nézegette, s az utolsó minta eredetéről érdeklődött.

- Nagyanyám stafírungjáról néztem le.

- Rózsahegy Kálmán színész barátomnál találkoztam ilyen abrosszal.

- Tisztelettel jelentem, én is endrődi vagyok.

Szép, eredeti motívumoknak tartotta, mindháromra jelest kaptam, és kikerültek a rajzterem falára. Nagyra nőtt szememben öreg tanárom, kinek álkapcsát Piavénál roncsolta meg valami olasz golyó.

A világháborúval indultam neki a tanítóképzőnek. Akkor alakították át a régi ötéves képzőket líceummá, melynek négy osztálya elvégzése után érettségivel végződött volna a tanulás. A háborús helyzet hozta tanítóihiány miatt visszaállították az eredeti ötéves tanítóképző intézményt.

Szokatlan volt, hogy akkora ötödikesekkel találkoztam össze a képzőben, akikről eleinte nem tudtam eldönteni, hogy tanárok vagy diákok. Énekes Árpád (Fütytös), a későbbi országos nevű ökölvívó szakember, meg Petró, a fődoktor inkább tanárnak látszott, mint prepának. Szerencsére volt egy ötödikes képzős is a MÁV intézetben, Ferkó Sándor. Ő volt a Nagybakter, én meg a Kisbakter. S valójában szép szára nőtt, közel kétméteresre. Az én búbom meg nem sokkal nyúlt másfél méter fölé. Iskolába menet, a közel két kilométeres úton mindig kettőt léptem, míg ő egyet.

Mindig az első osztály volt a legnépesebb, miénk lett a legnagyobb terem. Bö létszámmal vettek fel, hisz jelentős volt a lemorzsolódás, komoly volt a szelektálás. Nagyon figyeltem az adatok bediktálásakor. Két volt polgári iskolai társam volt ott: Máté László meg Tóth Miska. Az előbbi parasztyerek volt, az utóbbi gátőr fia Deszkről.

Nagyot néztem, mikor egy fiú lakóhelyül Endrődöt diktálta be, az egyik tanyai iskolában tanított az édesapja. Huszonötödik voltam az ötvenkét elsősből. Jó hangosan mondtam a lakcímemet, hogy földim is felfigyeljen rá. Árpád cédulát küldött előre: *Szervusz, Marci! Bele a sűrűjébe! Aki vacer, nem ijed be! Szünetben várj meg! Árpád.*

Hátrafordultam. Szemlecsukással jeleztem, minden rendben.

- Ha forogni tudsz, bizonyára a vallást is tudod – csukta be Pártos atya a naplót. Előbb katekizmusból tett fel kérdéseket, majd a Biblia következett. Vágtam mindent.

- Szerencséd! – és olyan súllyal ejtette koponyámra súlyos csontos öklét, hogy összekocódtak a fogaim. Annyi bizonyos, hogy mosolyogni nem láttam három évig az osztályfőnökömet, míg Szeged diákja voltam.

Hanem a padszomszédom, a kis-Taki egy alkalommal – mert nem jó választ adott egyik kérdésre – olyan bunyót kapott fejére, hogy becsúszott a pad alá. Úgy kellett feléleszteni. Mikor az atya megropogtatta a szavakat, akkor vihar előtti csend lett az osztályban.

Egyébként az említett levél utáni összeismerkedés derékropogtatás kíséretében folyt le. Mégis csak csodálatos, hogy két vacer elmegy otthonról száz kilométernél távolabb, hogy megismerkedjék. Összekötött bennünket a lakóhely varázsa. Így lettem egy életre Marci.

(Már többször találkozhattak a „Vacer” szóval, ne legyen kétség iránta. A gyomaiak karórágók, a túriak bicskások, a békésiek madzagosok, az endrődieket meg vacernak hívják. A szó onnan ered, hogy a falut újratelepítő magyarok, a szomszédos német telepeseket utánozva, a vizet nem vasszernak, hanem vacernak ejtették, nem tökéletes német kiejtéssel.)

S Marci bácsi maradtam negyvenéves tanítóskodásom során, és legalább annyira örültem neki, mintha második keresztnévnek, annak idején odabiggyesztette volna édesapám az Áront is. Az már csak a fiamnak jutott hagyatékul.

A politikai helyzet idegesítő, az ősz csodálatosan szép volt. Milyen gyönyörű lányok jártak akkor a Tisza-part cifratéglás Erzsébet Gimnáziumába!

Hányszor áldottam a Nagytanító emlékét célravezető módszeréért, mellyel rákényszerített a tanulásra: mert tanáraink közt olyanok voltak, mint dr. Bálint Sándor, Horváth B Kristóf, dr. Katona Miklós, Kövesi Jenő, Kapossy Gyula, dr. Szörényi József, Straub F József, dr. Gyepes János. Ma is valóságos pedagógus-óriásoknak vallom őket.

Birkóztam elkeseredetten. Tudtam, hogy akik ide kerültek, zömmel szegény emberek tehetséges gyerekei, kik között a legmagasabb társadalmi fokon tanító vagy kántorszülők állnak. Mire elérkezett a negyedévi intő-rovó konferencia, az osztályban is kialakult a rangsor. Figyeltük egymást. Ismertük egymás erősségét és Achilles-sarkát.

Nekem az ének-zene lett a gyengém. A zongorázás mellett még hegedülést is kellett tanulni. A zongorával még csak megbirkóztam valahogy, hisz ott készen voltak a hangok. Hanem a hegedűn egy kicsi melléfogás után is kisült, hogy nem vagyok „muzikális”. Pedig a Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet neves kántorképző iskola volt. Szerencsére Árpád nagyszerű volt barátnak és tanácsadónak egyaránt:

- Marcikám! Az elméletet vágd be énekből! Hisz az matematika.

Igaza lett. Úgy építettem a hármashangzatot, a dúr és moll skálákat, úgy olvastam a kottát, mint egy zeneszerző. A gyakorlati muzsikával meg kínlódtam. Félévkor mindenből jeles lettem, de ének-zenéből az elégséges is ajándék volt. Növénytanból még a latin nevét is vágtam a növényeknek. Straub tanár úr – Straub Brúnó világhírű tudósunk apja -

nagyon igényes volt, de igazi példát mutatott. Súlyos asztmával bajlódott, sokszor a fulladás határán volt, de nem hagyta el magát.

A képzőben nem lehetett lazítani, nem lehetett számítani. Egy-egy tanuló félévenként kettőnél többször csak elvétele felelt, így egy rossz jegy szinte végzetes lehetett. Hiszen a tandíj a tanulmányi eredménytől függött. Megtanított a lelkiismeretességre a lélektan és pedagógia tanár, harmadik órán kiszólitott. Nála egy órán legfeljebb ketten feleltünk.

- Mátyás mester! – mutatott rám. Előző évben volt egy Mátyás Samu nevű *bakter* az osztályában, így én is az lettem – míg Szegeden tanultam – számára.

Szerencsére annyira tudtam az anyagot, hogy felhúztam magam és lejártamig egy tempóban mentem, mint a gramofon. Óra után körülkaptak a fiúk:

- Marha szerencséd van, Marci! – így Árpád. Meg hogy megszabadultam fél évre az izgulástól. S mi történt? A következő lélektan órán újra engem szólított a tanár úr. Az osztály jobban megijedt, mint én. Olyan csend lett, mint a siralomházban. Sajnálta, azt hitték, oda minden. Pedig felkészültem. Megint jelest kaptam. Óra után az egész osztály hozzám rohant, és felemeltek a levegőbe. Ők még akkor is sápadtabbak voltak, összedőlt minden elképzelésük a feleltetési rendszerről. Ilyet eddig még nem jegyzett fel a diákkronika Teszemazt tanár úrról. A harmadik próbatételre már mosolyogva mentem. Megszoktam a veszélyt. Tanárom lejött a katedráról és kezét nyújtott:

- Köszönöm, Mátyás mester! Szép munka volt.

Egész tanévben nem feleltem többször, de soha nem mertem megtenni, hogy ne készüljek az órájára.

Milyen fegyelem volt ott! Ha rossz időben, szünetben a folyosón voltunk, s ha bármikor tanár közeledett felénk, már három méter távolságban vigyázzba meredtünk és tiszteletet adtunk. Ha meg az igazgatói irodába hívtak valamiért bennünket, az egész osztály az illető köré csoportosult, mint a vést érző juhok, és segítettünk még a ruháját is rendbe igazítani a hívottnak. Aztán nyugtalanul vártuk, mikor jön ki. S hogy a visszatérő mosolygós arcát megláttuk, elszállt fölülünk a ború.

Másodiktól én lettem Kövesi tanár úr dolgozat szállítója. Ezt a tisztelet előttem a Nagybakter töltötte be. Fő oka az volt, hogy a tanár úr bakteráj közelében lakott. Így útba esett a megbízatás teljesítése. Minden osztály számtan dolgozatát én szállítottam javításra oda-vissza.

Míg élek, nem felejttem el: az első dolgozat írásának idején a hatodik óránk torna volt. Az Újszegedi AC pályáján fociztunk. Ott volt az iskolatáskám, meg a dolgozatokat tartalmazó is. Óra végén fogtam a két táskát, és indultam haza. Otthon volt már tanárom. Átvette a táskát, kinyitotta, és azt kérdezte:

- Ki nyúlt bele a táskába?
- Utolsó órán az UAC pályán fociztunk. Ott volt az egyik padon.

Az én táskám pedig rajta.

- Rendben van. Nem úgy vannak a füzetek, ahogy én tettem őket. Majd meglátjuk.

Nagyon nyugtalan voltam. Az volt az érzésem, hogy gyanúsított vagyok, pedig igazán semmi közöm nem volt a dologhoz. Négy nap múlva egy ötödévest azonnali hatállyal eltanácsoltak a képzőből. Csak akkor nyugodtam meg, mikor a következő osztály dolgozatát is rám bízta, s megint nem zárta be kulccsal a táskát Kövesi tanár úr.

Mikor magyaróra következett, mindig csodálatos nyugalom lepte el az osztályt. Dr. Bálint Sándor rendkívüli tanár volt. Ízesebb szögedi beszédet soha nem hallottam. Két kezét keresztbe tette az asztalon, és mondta, mondta. Mi meg bámultuk. Csak olyankor emelte fel kezét, ha szemébe hullott haját simította vissza. Soha nem türelmetlenkedett. Nem bizonygatta, hogy milyen fontos az anyanyelv számunkra. Sokszor beszélgetett velünk úgy, mintha nem is tanítási órán lennénk, hanem valami csoportos társalgás folyna olyan témáról, ami mindenkit érdekel, amiről mindenkinek van mondanivalója. Sokszor kötött ki a népszokásoknál. Megszállottja volt a néprajznak, a gyűjtésnek, már több könyve meg is jelent. Hányszor elmondta:

Nyitott szömmel mög füllel járjanak! A tanya mög a falu a népköltészet, a népművészet kincsöstára. Ezök ápolása a tanítónak épp olyan kötelessége, mint az írás, olvasás, számolás mög tanítása a gyerekekkel.

Az ország szinte minden területéről verbuválódott össze osztályunk. Nemigen akadt olyan község, ahonnan anyagot ne gyűjtött volna. Név szerint említette azonnal azokat, akiktől értékes néprajzi anyagot szerzett.

Hihetetlen egyszerűség, rendkívüli választékos beszéd, észhez-szívhez szóló magyarázat: ez jellemezte Bálint tanár urat. Tanártársai elegánsan jártak. Ő kényelmes bakancsot viselt, legtöbbször nyakkendőt sem kötött, néha a nadrágja ki volt térdelve. Télikabátja kissé kopott volt. Tudtuk, hogy Alsóvároson él, paprikatermelő parasztok közt, egyszerű, paraszti típusú házban.

- Mindent jegyezzönek föl. Az se baj, ha mögmosolyogni valónak látszik. A legfurcsább dolgok mögött is valóság, régi műveltség, ősi

történelmi motívum húzódik mög. A gyerekek játékos, értelmetlen mondókájától az öregök tapasztalatáig mindön fontos. Abban népünk hite, élete, történelmének ögy darabja rejtőzik, húzódik mög. Minél ögyszerűbb, mög öregebb embörtől hallanak valamit, annál többet érő.

Nagyon szívembe-eszembe véstem, mikor arról beszélt, hogy a szü-lőfalunk nyelvét, tájszavait, nyelvjárását, szólásait soha ne szégyelljük. Ha megakadtunk a felelésben, keresve az odaillő irodalmi értékű kifeje-zést, arra biztatott:

- Mondja csak nyugodtan úgy, ahogy otthon mondaná ögyszörű, falusi emberöknek!

Harmadikos voltam, mikor elmondta, hogy Móricz Zsigmond el-küldte neki a Rózsa Sándor regényét, hogy *szögedi ízzel fűszörözze mög*. Elmondta, hogy egyik helyen a következő kifejezésre lelt:

„*A hét szűz fájdalmára kérlek.*”

- Hét szűz! Honnan is tudhatta vóna egy protestáns embör, hogy a Szűzanya sok fájdalmáról van szó ebben a kifejezésben? Mert ma is mondjuk: hét rossz lösz nekünk, mikor sok rossz várható.

Akkor már tartott a háború, megtudtuk, mi az: *hét rossz lőtt neköm*.

Csodálkozva hallottuk a húszéves találkozáon, hogy a személyi kul-tusz bosszúja még a legszögedibb szögedit is elérte. Bűne lett, hogy országgyűlési képviselőnek küldte Szeged. Kényszernyugdíjba a küld-ték nevetséges járadékkal. A harmincöt éves találkozáon hihetetlen lelke-sedéssel beszélt munkájáról, tennivalóiról, terveiről. Látszott, hogy mákszemnyi szálka sem maradt *A szegedi nemzet szerzőjében*. Azt is megígérte, hogy az endrődi tájház megnyitására eljön, mert, ahogy ak-kor mondta: *A sok adósságom közt ott van Endrőd is. Mög köll néznöm*

azt a községet, ahol tanítványaim mögtöszik, amit kértem, mögtartják adott szavukat...

Hogy hozzákezdtem szülőfalum hagyományainak, emlékeinek, szokásainak, babonáinak összegyűjtéséhez, neki köszönhetem.

A szakítópróba idejét a mezőgazdaságtan órák hézagolták. Első évben hetesedtünk. Ez azt jelentette, hogy a képző gazdasági udvarán disznóólak voltak, s heteléskor, hajnali ötkor kevertük a moslékot, etettük a hízókat, tisztítottuk az ólat. Így biztosították a súlyosbodó gazdasági helyzetben a menza kalóriáját.

Az intézet igazgatója: Dr. Becker Vendel címzetes főigazgató, pápai prelátus, kormányfőtanácsos, tanítóképző intézeti igazgató sűrűn ellenőrizte személyesen szolgálatunkat. A sertések beterelésekor maga is segített. Reverendája két oldalát rázta, és morgó mély hangján mondogatta: *Kuss be, kedves barátocskám* (ez a kedves hang a disznóknak szólt)!

Mezőgazdasági gyakorlókertünk szűk kilométerre volt a képzőtől. Ott termeltünk konyhakerti növényeket: krumplit, zöldségféléket, káposztaféléket, borsót, babot, mindent, amire a konyhának szüksége volt. „Füredi úr” fegyverezett fel bennünket ásó, lapát, gereblye, kapa meg más szerszámokkal, mikor mi kellett a soron lévő munka elvégzéséhez. Bialovszkurszky tanár úr pedig az irányítást végezte. Nem adta könnyen a jó jegyet. Sok tréfás emlék fűződik az öreg Puch motorjához, mely egyik alkalommal azért nem ment, mert valaki kicsavarta az izzó gyertyát, és egy sárgarépát tett be helyette. Máskor benzinhez vizet öntöttek, sőt egyszer valaki tejjel hígította az üzemanyagot.

Volt egy ló is, Coki, az öreg gebe, melyet egyszer hasmenésig beab-
rakoltattak. Hányszor toltuk be a Puch motort, melynek kipufogóját
krumplival tömtük el, meg a stráfkocsit a Gokival együtt, mikor a mély
sárban elakadt a versenyparipa.

- Fiúk, az istenért, ne hullassák szét a lútrágyát, mert kell a me-
legágyba!

Persze mi nem gondoltuk akkor, hogy valaha még olyan idők is jö-
hetnek, mikor egy falat kenyér, vagy egy szelet sült tök mindennél be-
csesebb lesz.

Néha a társszerzőként általam alkotott induló refrénjét énekeltük:

Ó te drága gazdaságtan
Süllyednél a pokolba!
Mert mi unjuk bizony
Ezt a melót nagyon;

Szabó főigazgató úr pedellus volt a képző legsúlyosabb embere.
Nem semmiért énekeltük átköltött szöveggel:

Újszegedi képző tetejében
Ül Szabó bácsi gyász-feketében
Látod babám, látod,
Az is engem gyászol,

El akarnak vágni fizikából.
Mikor a képzőbe iratkoztam,
Alig, hogy a földből kilátszottam,
A sok káposztától
Úgy felcseperedtem,
Hogy már harmadéves prepa lettem.

Szabó bácsit kellett elsőnek lekenyerezni, ha az igazgatónál valamit
el akartunk intézni. Rendszerint ez volt kérésünkre a válasza: Én és a
Becker igazgató úr úgy döntöttünk...

Az iskolaudvar leghátuljában volt egy deszka klozet. Valami első világháborús barakkhoz hasonlított. Oda zarándokoltunk óráközi szünetekben és délutáni szilenciumban a sürgős ügyintézés ürügyével slukkolni. Néha olyan köd gomolygott körülötte, mintha kolbászfüstölő bódéként üzemelt volna. Akkor a dohány kellett a katonáknak a frontra, nagy úr volt, akinek néhány Honvéd cigaretta volt a tulajdonában. A vékony torokkaparóan erős bagót koporsószegnek becéztük. Ha együtt szívunk el egy cigit, egy őrt állt közülünk, nem jön-e az igazgató úr. A bentiek rágyújtottak. Aki szippantott – hogy kellően értékesítsük a dohányfüstöt – átfújta a szomszédja szájába, majd az is hasonlóan továbbadta. Öt szívás után őrségváltás és sorrendcsere következett. Akit az ellenőrzés rajtakapott, a szilencium után a hálósobák folyosóján írhatta százszor, visszatérő esetben két- vagy háromszázszor: „Az *intézet szabálya tiltja a diákok számára a dohányzást az udvari illemhelyen is.*”

A lépcsőn csak fokról-fokra lépve haladhattunk föl is, le is. Ha észrevette a direktor, hogy ritkázuk a lépcsők számát tízszer, hússzor végigléptette velünk, egyesével a garádicsot, s hihetetlen nyugalommal számolta végig vándorlásunkat:

- Barátom, a tanítónak példát kell mutatni. Hogy fognak a gyerekek rohangászni, ha a tanítótól is ezt látják?

Állítólag egyszer a siető Dr. Szörényi József tanár urat is megsétáltatta. Ennek valóságáért persze felelősséget nem vállalok.

Az első év után nyolccal fogyott a létszámunk.

Legkellemetlenebb dolog a leventezés volt. Azt senki nem szerette. Csinálnunk kellett, hiszen a leventeoktatói oklevelet is meg kellett sze-

reznünk. Hetenként háromórás elfoglaltságot jelentett. Kisebb részben elmélettel, nagyobb részt gyakorlattal öltük az időt.

Második évben kezdtünk hospitálni az elemi iskolában. Első időben csak egy órát figyeltünk és jegyzeteltünk a gyakorlóiskolában. Óra után, ha volt kérdésünk, arra a tanító választ adott. Később már egész délelőtt hospitáltunk. Rengeteget jegyzeteltünk. Később hasznát vehettük tanítási terv írásánál. Ma is mesteremnek tekintem Majzik Sándort. Csodálatosan vezette az órákat. Másodikban mindenki számára kijelöltek egy elsős elemistát, akit rendszeres, mindenre kiterjedő megfigyelés alá kellett venni. S róla a képesítő előtt részletes, alapos gyermektanulmányt kellett készíteni, amiben fizikai, szellemi, egészségtani, lélektani tapasztalatainkat kellett összegezni. Megfigyeltük az udvaron, iskolában, társai között, később a családban is. A gyerekek nyomozgatták, ki a kis tanító bácsijuk.

Mivel képzőnk királyi katolikus intézet volt, a vallási dolgok hangsúlyozottan kerültek elő: vasárnapi misehallgatás, lelki gyakorlatok, ének-zenetanulás. A gregorián ének fontos része volt a képző anyagának. Harmadikban harmóniumon kellett játszani, negyedikben és ötödikben az orgonálásra került sor. A zongoragyakorló zenepavilon külön épület volt. Állandóan szólt a zene. Mindenkinek pontosan beosztották a gyakorló idejét. Ének- zeneórákon volt néhány, aki messze a többi előtt járt. Egyikük dzsesszt játszott. Vakmerőségéért azonban meglakolt. Kétszázszor íratta le vele az igazgató úr: *Művelt képezdész nem játszik jazzt az intézet drága zongoráján gyakorló időben, sem azon kívül.*

A vasárnapi misén az ötödikesek orgonáltak, s mindig önként jelentkezők közül került ki a ministráló.

Harmadikban kezdtünk írni tanítási tervezetet, egy-egy óraterv több oldalas gondos munka volt, ketten dolgoztuk ki mindig az anyagot. Egyik tanított, másik volt a tanítás főbírálója. Hihetetlen izgalommal és műgonddal készültünk egy-egy tanításra. A nagyobb iskolások tudták kényes helyzetünket. Sokat tudtak segíteni vagy rontani munkánkon.

Harmadik év elvégzése után átiratkoztam Újvidékre. Akkor a Bácska Magyarországhoz tartozott. Az ottani képző állami volt, így nem volt kántorképzés, s így én is jobban boldogultam. Ott is volt MÁV intézet. Újvidéki osztálytársaim az első két évet Belgrádban végezték, mivel ott volt magyar tagozatú tanítóképző. Harmadik osztályra kerültek Újvidékre, ahol egyik belgrádi tanáruk, Marschall János szervezte meg a képzőt, s ő volt annak első igazgatója.

Tanáraink szinte kivétel nélkül fiatalok voltak. Legtöbbjét ismertem Szegedről. Ott tanultak az Apponyi Kollégiumban, és tanítási gyakorlatukat nálunk, a képzőben végezték. Sokkal szabadabb szellemű volt az állami képző az egyházinál. Szabad volt délután eltávozni a kollégiumból. Lánnyal való sétálás nem volt kicsapási ok. A dohányzás hivatalosan tilos volt, de nem csináltak belőle fegyelmi ügyet. Ott soha nem is gyújtottam rá, mert ami nem tilos, nem is érdekes – vélekedtem.

Szűcs Vilmos gyakorlóiskolai tanító nagy hatással volt rám. Tudományos szinten foglalkozott lélektannal. A gyermekek tanulmányozásához igen sok érdekes tesztet adott. Érdekelni kezdett. Több osztálytársam megfigyeltjén is elvégeztem a munkát. Odaérkezésemkor egy harmadikos kislányt, Molnár Sárát kaptam megfigyelési alanynak. Kedves kis dundi teremtmény volt. Megegyeztünk, hogy szombaton, tanítás után elvezet hozzájuk.

Másnap reggel az iskolaajtóban várt rám Sára. Egy levelet hozott:

- Kis tanító bácsinak küldték szüleim. Csak nem tudták megcímezni, mert elfelejtettem tanító bácsi nevét.
- Márton Gábor vagyok. Szólíts Marci bácsinak!
- Miért úgy szólítsam? Miért nem Gábor bácsinak?
- Mert akik szeretnek, mind Marcinak hívnak.

Megtudtam, hogy van egy ötéves öccse, az apja kereskedő. Édesanyja is az üzletben dolgozik. Hogy a szomszédban mérges kutya van. Elmondta, hogy a fekete cicájukat Kleopátrának hívják. Hogy hét babája van. A házuk földszintes. Szukits nagymama is ott lakik velük egy udvarban, különálló épületben.

Szombaton a teremajtónál várt és elindultunk, s megkezdtük hosszú, közös munkánkat. Ötödikben félévkor nyújtottam be a hatvan oldalas tanulmányomat.

Még egy másik terjedelmes feladatot kellett készíteni Lakóhelyem címmel. Képekkel, rajzzal, grafikonokkal tettem szemléletesebbé.

- Nagyon szeretheted Endrődöt, ha ennyi szépet, melegséget összegyűjtöttél róla- állapította meg többek közt értékelésében dr. Biczók Ferenc.

A képzőnek igen neves zenekara volt. Igazgatóhelyettesünk, Tóth Antal (az öreg Potya) az Újvidéki Vonósnégyes tagja volt. Remek zenészek voltak osztálytársaim között.

Kiváló labdarúgó csapatot hoztunk össze. 1942-ben a KISOK Bajnokságban az országos döntő részesei és vesztesei voltunk. A szombathelyi Felső Kereskedelmi Iskola ellen játszottunk.

Legkedvesebb tanárom a matematika-fizika szakos osztályfőnököm, Domokos Géza volt. De valamennyit szerettem: Huszka Lászlót, Luczák Lászlót, Biczók Ferencet, Bolemányi Károlyt, Gajári Mihályt, Nagy Lídiát, Diószegi Balázst...

Váratlanul jött a hír, hogy áprilisban képesítőzünk. Egyik osztálytársam, Papp László megkapta behívóját. Soron kívül levizsgáztatták. Soha többé nem hallottunk róla, egyetlen találkozónkra sem jött. Vizsgálója előtti napon behívott a Trombitába, akkor ittam életemben először pálinkát: egy stampedlivel. Úgy megrázott, hogy valósággal kivert a verejték.

Tizennyolcan végeztünk, öten az „anyaországból”, de volt köztünk szerb, német, szlovén, örmény, ruszin és egy székely is. Soha nem halottam szerbellenességet vagy hőzöngő magyarkodást.

A háború javában tartott. Nem is tudom, honnan vettem a kedvet a gondolathoz, hogy Polgári Iskolai Tanárképzőbe iratkozzam. Jelentkeztem Szegeden a MÁV intézet igazgatójánál nevelőtanári állásra. Június elején álltam munkába. Az igazgató mellett láttam el irodai tennivalót, és az intézetben nyáron is ott lakó ipari tanulók felügyeletében vettem részt.

Másnap, június másodikán hatalmas szőnyegbombázást kapott Szeged - Rendező pályaudvar környéke. Úgy ringott velünk az óvóhely, mint a bölcső. Napokig égett a Tisza-parti malom, melyben rengeteg gabona volt raktáron. Az Újszegedre vivő vasúti híd vízbe hullt, azóta sem épült fel. Az intézet igazgatója kiköltözött egy Szeged melletti faluba. Sűrűsödtek a légiriadók. A rádió lépten-nyomon megszakította adását, és riasztó hangon közölte:

Légiveszély! Légiveszély! ... Lichtspiele... Toni-Gusztó ovó, krokodil gorsz...

Akkor többször megfordult a fejemben:

- Mit akarok én itt a nagyvárosban? Itt közlekedési, raktári, katonai célpontok vannak. Tanítóra otthon is szükség van. Minek kockáztatom az életem?

Végül mégis maradtam. Pedig volt néhány olyan éjszakai riadó, amikor a pincébe rohanva bukdácsoltam a sötétben, megfogadtam: hazamegyek! Szégyelltem a gondolatot, hogy feletteseim, a tanítványaim gyávának gondolnak. Aztán megszoktam. A sziréna vinnyogása jobban idegesített, mint az esetleges pusztulás réme.

Nevelőtársam egy szuhakállói bányász fia, Végh Joachim már akkor sokat beszélt a németek veresége utáni helyzetről, a szovjet seregek győzelméről, a kommunizmusról. Könyvei is voltak. Adott olvasni nekem is füzetecskéket, azzal a feltétellel, hogy meg kellett esküdnöm, senkinek el nem mondom, oda nem adom, és csak zárt ajtók mögött olvasom. Nagyon megbízhatott bennem, hogy ilyet mert tenni. Az intézet főépületébe német katonákat szállásoltak.

A mi szobánkban volt rádió. Onnan adtunk műsort az inasoknak. Aztán takarodó után kikapcsolta a hangszórókat, ilyenkor Moszkvát meg Londont hallgatta. Igaz nagyon halkra fogta, szinte belebújtunk a rádióba, úgy hallgattuk, figyeltük feszülten, idegesen a front eseményeit. Milyen mást mondtak, mint a hivatalos jelentés. Tőle hallottam a magyar hadsereg doni katasztrófáját. Hihetetlenül szörnyűnek találtam.

Délelőttönként, ha időnk és elfoglaltságunk engedte, bejártunk a tanárképzőbe, és Eperjessy professzor jegyzeteit szortíroztuk. Készültünk a tanévre.

Aztán társam minden előzetes bejelentés nélkül eltűnt az intézetből. Veszélyben volt a civil élete. Néha láttam, de feltűnően került.

Távozása után egyedül maradtam huszonhét tanonccal. Délelőttönként be-benéztem a mesterekhez, hogy érdeklődjem a tanulókról. Egyedül már nem mertem Moszkva meg London hangját hallgatni.

Két kárpitos tanuló egyik szombat délután engedélyt kért, hogy bemehessen a műhelybe, mert a mester kéri őket, ugyanis sürgős, határidős munkában kell segíteni. Valami rossz előérzet miatt felhívtam a munkahelyüket. A főnökük igazolta, hogy rövid egy-két órára kéri őket. Estefelé a rendőrség jött és közölték, hogy két egyenruhás fiú felrobbant és meghalt a vasúti töltés mellett. A fiúk nem jöttek egyenesen haza a mestertől, hanem elkószáltak a júniusi bombázás színhelyére. Találtak valami robbanószerkezetet. Minden bizonnyal piszkálni kezdték, s az okozta a tragédiát. Engem vittek el azonosításra. Borzasztó látvány volt. Valóssággal összetört. El is határoztam, hogy a következő hónap elsején felmondok.

Azonban hamarosan jött a költöztetési parancs. Az intézetet Kaposvárra irányították. Megkezdődött a csomagolás. Állandó légiriadók közt cammogott velünk a mozdony. Lépten-nyomon vakvágányra löktek bennünket, fontosabb szállítmányok voltak nálunk. Egy egész hétig tartott az út, nem egyszer kukoricásban húzódtunk meg, a bombázás miatt messze szaladva az álló vonattól. Megérkezés után a Mezőgazda-

sági Szakiskolába rakodtunk be. Már ott volt az Újvidéki MÁV Fiúnevelő Intézet is.

Olvastam a felhívást a plakáton, hogy minden tizennyolc évet betöltött férfi jelentkezzen katonai szolgálatra. Megborzongtam, milyen büntetés terhe mellett tették kötelességgé. Mégsem tettem eleget a felhívásnak. Pedig Vajna Gábor nyilas belügyminiszter beszédét is hallgattam. Azonban annyira fásult voltam, hogy az ő ijesztgetése sem volt rám hatással. Igazgatóm utasított, hogy ne mutakozzam az utcán. Az átvitt felszerelés rendezése, raktározása, leltározása volt a munkám. Azután újabb parancs: költözés Kőszegre, ahol MÁV leánynevelő intézet működött. Akkor már december felé járt. Igazgatómnak szóltam, hogy nem megyek tovább. Így írásbeli megbízást adott, hogy az ott maradó felszerelés őrzését végezzem. Persze az nem jelentett mentesítést. Hiába volt az ő szabályos, pecsétes írása, probléma esetén semmit sem ér. Arra számítottam, mégis ezt használom fel védelmemre, ha bajba kerülök. Szerencsém volt. December elején a németek végleg kivonultak Kaposvárról, elmúlt a katonaszökevényesség veszélye. Már 12-én Balczó Lajossal, az újvidéki MÁV intézet nevelőtanárával átadtuk a felszerelést egy vasúti bizottságnak, és gyalogosan nekivágtunk a hazavezető útnak. Társam jól beszélt szlovákul, így az útközben igazoló szovjet katonákkal megértettük magunkat. Bajánál éppen átkeltünk a pontonhídon, azután este a németek lebombázták. Nappal gyalogoltunk, este bekéredzkedtünk házakhoz. Két éjszaka plébánián aludtunk, máskor parasztházak nyújtottak menedéket a hideg és a hó ellen. Szolnoktól már szabadságra induló szovjet katonák vonatán utaztunk.

Éppen szentestére értem haza. Szőrös, rongyos voltam, ijesztő csavargónak nézett szülőanyám, megijedt tőlem, mikor beléptem a házukba. Falunkon október hatodika körül átment a front, ekkor már folyt a tanítás. Néhány nap múltán felkeresett Dr. Csókási Béla polgári iskolaigazgató, és meghívott iskolájába tanítani. Szívesen tettem. Húszéves voltam. Igaz, magyar – történelem szakra iratkoztam, ő meg számtan és fizika tanításával bízott meg. Sőt mivel a német helyett be kellett indítani az orosz nyelv tanítását, rám bízta az alábbi indoklással:

- Kedves Kolléga! Ön úgyis Újvidéken járt képzőbe. Tudom, hogy némileg beszél szerbül, az meg rokon az oroszsal, egyik is szláv, másik is. Így könnyebb lesz.

Sikerült szereznem egy latin betűs magyar-orosz, orosz-magyar szótárt, az írásukat pedig a község fiatal kommandója útján megismertem. Vagy kétszáz szó előnyt szereztem, meg gyorsan megtanultam a cirill betűket. Mi köze volt annak az irodalmi orosz nyelvhez, Tolsztoj és Dosztojevszkij nyelvéhez!?

A testnevelést is én tartottam a fiúknál. Nagy szorgalommal, pontossággal készültem az órákra. Húszéves voltam, velem szemben a tizennégy-tizenöt éves fiúk, akik a környékünkön laktak, most egyszerre tanáruk lettem. Meg tizennégy-tizenöt éves lányok. Azok előtt kellett csak igazán biztos lábon állni a tudásban! Szerencsére a tantestület tagja volt a Gyergyószentmiklósról hazatért Iványi Gergely és a Siófokról itthon rekedt Ugrin Eszter gimnáziumi tanár, s tőlük rengeteget tanultam.

Sportkörön szánkóztunk, korcsolyáztunk, hokiztunk, hógolyóztunk. Most hatvanévesen egy szemet sem csodálkozom, hogy a fiatal kartár-

sak olyan népszerűek a nagyobb gyerekek közt. Annyi bizonyos, hogy egy fiatal nevelő sokoldalúan megismerheti tanítványait.

Nagyon sok kedves emlék, sok pedagógiai tapasztalat fűződik a januártól júniusig tartott tanári munkámhoz. Mennyire más volt, mint a gyakorlóiskolában! Későbbi tanítóskodásomhoz stílust próbáltam kialakítani, és megállapítottam magam számára a mércét.

A tanév eltelte után visszamentem Szegedre folytatni tanulmányaimat a tanárképzőn. Albérletben laktam. Szalonnával, kolbásszal, zsírral, liszttel, tojással fizettem. Az órák egy részét az egyetemen hallgattuk, remek előadások egész sorát. Újra találkoztam Csefkó Gyula professzorral, aki nyelvész volt a tanárképzőn és dr. Bálint Sándorral, aki irodalmat adott elő, nagyon értékesek voltak dr. Eperjessy Kálmán történelmi előadásai.

Elégé sokat koplaltam. Szobatársammal, az endrődi Vak-Tímár Lászlóval – ő az orvosin volt kezdő - sokszor főztünk gancát, hogy éhségünket elverjük. Nem nagy szakácstudományt igényelt. A forrásban lévő sós vízbe állandó kavarással lisztet csurgattunk, s az péppé sűrűsödött. Kevés lekvárt kevertünk hozzá, s így ehető volt a pancs. December 21-én hazaindultunk. Biztonságosabbnak láttuk a Szeged-Kecskemét-Cegléd-Szolnok-Gyoma útvonalat. Tíz kilométerrel végcélunk előtt fegyveres rablók minden csomagunkat elvettek, ingegatyára vetkőztettek bennünket. Egyik társam – Gellai Béla a szegedi képzőből jött velünk haza – a vonatról minden csomagját magával rántva levetette magát. Nem volt nehéz, hisz alacsony oldalú tehervagonon utaztunk. Azt hittük, meghalt. Szerencsés esése lett, mert néhány zúzódással megúsza, s megmentette mindenét. Rajtunk - a három férfin és két nőn -

ugyancsak elcsodálkoztak a gyomai állomáson, mikor lengemagyarban vacogva bekocogtunk a váróterembe. A támadók a megsérült Körös-híd előtt lassító vonatról leugráltak, miután egy-két lövéssel jól megijesztettek bennünket. Minden felszerelésem odaveszett, így nem gondolhattam tanulmányaim folytatására.

Januárban egy közeli tanyai iskolához kaptam megbízást, Öregszőlőbe. Onnan háromheti működés után egy távolabbi iskolához, Ugarra irányítottak, ahol a nevelő sárgaságban megbetegedett. A lakást azonban nem kaptam meg, így nap – nap után tizennyolc kilométert gyalogoltam. Minden reggel fél hatkor indultam, hogy időben odaérjek. Begyűjtöttem a terembe. Tanítottam kettőig első-hatodik osztályt. A tanulók távozása után kisalakoltam a kályhát, bekészítettem a másnapi begyűjtést, kispörtem a tantermet, s aztán hazaindultam. Mikor kustolt, vagy nagyon kemény idő ígérkezett, nem mentem haza, hanem padokat összetolva, nagykabáttal takarózva a tanteremben aludtam. Aludtam? – álmatlanul kínlódtam végig rettentően fázva az éjszakát. Hét végén mindig olyan fáradt voltam, alig álltam a lábamon. S mindezért az akkori devalváció mellett annyit sem kerestem, ami a mindennapi kenyérem árát kifutotta volna.

A községi iskolaszék meghirdette egyetlen községi iskolájának megüresedett állását Csejtpusztára. Ott nevelő lakás is volt. Igaz, bő tizenkét kilométerre volt Endrődtől. A rossz állapotban lévő makadám úttól is hat kilométerre volt egy nagy szikes közepén. Egyetlen pályázó voltam. Megválasztottak. Így lettem 1946 márciusától csejtpusztai községi tanító. Nyolc osztály járt hozzám, 82 tanuló. Nem tudtam, mire vállalkoztam.

A község előjárósága adott egy kerékpárt, amelyen nem volt gumi, meg egy pár csendőrcsizmát. Kiszállítottak az iskolába legénybútorommal, melynek legértékesebb része a háromszáz kötet könyv volt.

Bő órai kocsizás után felkapaszkodtunk a Holt-Berettyó északi partjára. Elszomorító látvány jelent meg szemünk előtt. Majdnem romos volt az iskola, mely 1944 májusában bezárta kapuit, mikor elődöm hadba vonult. A lehullott tapasztás nagy varak módjára dísztelenkedett egész falán. Ablakai mind kiverve, ajtajai felszaggatva, kemencéje oldalát valaki berúgta, a padok összetörve.

Mikor a község főjegyzőjével – aki egyben a községi iskolaszék elnöke is volt – végigjártuk, ugyancsak megfelhőzött mindkettőnk homloka. Az öreg kocsis is fejbűbját vakargatta a látványtól.

- Nem gondoltam, hogy ilyen állapotok uralkodnak – szakította meg a csendet dr. Borsi Vince. - Így nem alkalmas ez tanításra. - Haza vigyük, tanító úr?

Akkor már csak a dac szólalt meg bennem, keserűség formájában:

- Nem. Itt maradok. Ha elvállaltam, nem lépek vissza. Majd csinálok valamit.

- Várjanak csak! – mondta a kocsis. A padlásról egy hosszúnyelű nemzeti zászlót hozott le. Rákötötte a kútgémre, és azt feleresztette. – Így szokták itt összehívni az embereket, ha fontos dolgot kell sürgősen megtárgyalni – mondta az öreg pipája mellől beszélve.

Valóban. Nem telt el egy fél óra, és a szélrózsa minden irányából emberek jöttek csomóba verődve. Ki gyalog, ki kocsin, ki lóháton, ki kerékpáron igyekezett. Valami ötvenen gyűltek össze.

A főjegyző beszélt hozzájuk. Segítségüket kérte. Aztán én kértem, hogy másnap reggel minden iskoláskorú jöjjön. Dél felé már egy csomó szerszámos ember érkezett. Az asszonyok vedrekkel, mésszel, meszelővel, tapasztódeszkával, meggyúrt agyaggal; a férfiak fűrészsel, baltával, kalapáccsal, szegekkel, deszkával értek oda. Mire este lett, bepakolták a frissen meszelt szobába a betyárbútoromat.

Másnap korán reggel megjött a község kocsija mesterrel, üveggel, szerszámokkal. Négy nap múlva nem lehetett ráismerni a bagolyvárra. Csodát művelt az összefogás. Fával meg morzsolt-csutkával fűtöttünk. Reggeltől estig tanítottam. Délelőtt az alsósok, délután a felsősök jöttek.

A szülők beosztották egymás közt, mikor ki hoz ennem. Sorkosztra kerültem. Reggelire naponta 4-5 liter tej is összegyűlt. Az alsó osztályosoknak sikerült összeszedni olvasókönyvet. A többi én szerkesztettem elgondolásom szerint. Se tantervem, se tanmenetem nem volt.

A felsősöknek rengeteg munkával állítottam össze az anyagot: magyar, történelem, földrajz, természetrajz, számtan, fizika, vegytan súlypontozva került feldolgozásra. Rengeteget beszéltem, és amit csak lehetett, lerajzoltam. Soha olyan jó, hálás tanítványaim nem voltak negyvenéves működésem alatt, mint ők. Bő vázlat segítségével tanultunk. Első időkben azt a módszert alkalmaztam, ha az ötödikkel foglalkoztam, valamennyien velem dolgoztak. Minden osztály akkor dolgozott önállóan, ha magasabb osztállyal volt közvetlen foglalkozásom. Rengeteg ismétlési lehetőséget kellett teremtenem.

Június végén volt a vizsga. Négy hónapi istrángszakító munka árán jól sikerült vizsgával zártam a tanévet. A község vezetői is megtekintették. A szülők pedig, hogy frigyünket megerősítsék, népes birka-vacsorát

szerveztek. Így elejét vették annak a veszélynek, hogy tanév végével elmegyek más iskolához.

Szép ajándékokkal leptek meg. Ez pár süldőt adtak bőséges takarmánnyal. Az asszonyok két kotlóalj növendék csirkével kedveskedtek. Négy szülő a nyári munkám folyamatosságát is biztosította azzal, hogy megkért, foglalkozzam heti három alkalommal a gyermekeikkel, mert szeretnék majd magasabb iskolába küldeni őket.

Így akarva-akaratlan állandó otthonom lett az iskola. A barátság pedig egyre mélyült. Néhány legény komámnál még az aratásban is segítkeztem.

Az őszi érkezéssel iskolám létszáma 94-re nőtt. Visszahoztak több gyereket, kik az előző évben valamilyen környező községben tanultak.

Balogh Lajos barátom megkért, hogy az október közepén tartandó lakodalmára vállaljam el a vőfélységet. Elindított ezzel egy fél évtizedes folyamatot, melyben minden környéki legény engem hívott a násznép és a lakoma főirányítójának. Komolyan utána kellett nézni a rigmusnak. A 82 éves Tímár István bácsi (az Öreg szürke), Madarász Sándor bácsi, az öreg Zay Mihály és mások révén sikerült összeszednem ötven évvel ezelőtti köszöntőket, melyek a századforduló táján ismertek voltak. Kicsit megpofásítottam őket, és megvettem vele népszokás és hagyománygyűjtő munkám alapját.

Az őszi esők beálltával a Csejti Kaszinó és az iskola lett a legforgalmasabb hely a pusztában. Hozzám könyvkölcsönzésért jártak, a kaszinóba pedig szombatnap kártyázni, beszélgetni, komázni. A peszer, az ulti, a huszonegyes, meg a hatvanhatos csaták előtt előadáso-

kat tartottam. Igazán hálás hallgatóságra leltem bennük. Sokszor virradt, mire hazatértek pihenni, helyesebben etetni, itatni a jószágot.

Nagyon szerettek a régi idők szokásairól beszélgetni, nekem pedig szinte helybe szállították a gyűjtés anyagát. A történelmi, irodalmi, földrajzi előadásokat szerették leginkább, de nemegyszer még egészségügyi téma is terítékre került. Nem ártott felfrissíteni megkopott, sovány ismereteiket, vagy soha sem hallott dolgokat megtudni.

Volt a kaszinóban egy kisebb terem is. Azt mi, fiatalok vettük birtokba. Beszélgettünk, mesélgettünk, tréfákat mondtunk, műkedvelő előadásokra készültünk. Egy téli szezonban 2-3 előadást betanultunk. Főleg népszínművek szerepeltek a műsoron. Azokhoz kevés díszlet kellett. Könnyebben betanulhatók voltak. A tanyavilág műveltségi szintjéhez, életéhez legközelebb álltak. Közben műsoros estéket is rendeztünk, ahol rövid jelenetek, tréfák, versek, népdalok bemutatására került sor. A betyár kendőjét, A falu rosszát, a Cigányt, A piros bugyellárist, A bort, a Liliomfit meg a Sári bírót is sorra kerítettük.

Akkor még igen népes volt a tanyavilág. A 14 000 lakosú Endrőd kétharmada tanyán élt. Iskolámtól a jó kilométerre lévő Sűrűcsejten 36 tanya volt egymás mellett a dűlőút két oldalán. Az 1400-as években Csejt önálló község volt. Saját plébániával rendelkezett. A török hódoltság alatt pusztult el, vált pusztává és lett Endrőd külterületi része. A török utáni időben Wodiáner birtok volt. A Berettyó-part gazdag televényén Észak-Magyarországról érkezett kukásokat (dohánykertész) telepített le az uraság. 1836-ban már iskolát is kiköveteltek gyermekeik részére. Az 1848-as jobbágy-felszabadítás után (1853) földhöz jutottak, és

egy kis falut létesítettek, mely azonban nem volt önálló, hanem Endrőd tanyája.

Találkoztam még olyan 93 éves asszonnyal, akinek apja 1848-ban felszabadult jobbágy volt, aki az ő idejében még az élő Berettyóra járt ruhát sulykolni. Tőle hallottam a fiatal korában még nagyon közismert dalt:

Jaj, de szennyes a maga vászonyingje.
Talán nincsen igaz, hű szeretője?
Kisulykolom, kitisztázom fehérre,
Hótig leszek igaz, hű szeretője.

Leesett a rózsám gyöngyöspártája.
Ha leesett, nem búsulok utána.
Veszek neked párta helyett jegykendőt,
Farsang táján megtartjuk az esküvőt.

Magamkorú, húsz év körüli legények többen voltak harmincnál. Nagyon szívesen vettek részt minden kulturális megmozdulásban. Hetente 2-3 este összejöttünk. A lányokat is elhívtuk Szerepróbákat, olykor táncot is rendeztünk. Farsangfarkán következett a batyusbál, nyáron arató, ősszel szüreti bál is volt.

Egy-egy akkori tréfát jelenetté írtam, és az is bemutatásra került. Ezek voltak első írói próbálkozásaim. Volt zenekarunk is, paraszt embe-
rekből. Sőt olyan is akadt, aki tudott hegedűt faragni.

Rendezvényeinken nemegyszer száznál több befizető volt. Az előadások tánccal, bállal folytatódtak. A szomszédos tanyavilágokból: Csudaballa, Póhalom, Telek, Turkedd, Gabonás, Varjas, Sima, Felsőré-
szi nyomás, Zubereczug, Vízköz tanyáiból tódult a szórakozni vágyó lakosság. Időnként más tanyai olvasókörokből is vendégszerepeltünk előadásainkkal.

Soha verekedés, rendbontás nem volt. Iskolám rendőri pihenő is volt. Így azok hetente egy-két alkalommal megjelentek nálam. Ők is meg a kiirányított tűzoltók is mindig szívesen jöttek ki műsorainkra rendfenntartónak. Persze a kör olyankor kiváltotta az italmérési engedélyt. Nagyon barátságos, vendégszeretők voltak a csejtiiek.

Tanulóimmal is minden évben betanítottam egy-két előadást. Ezek főleg mesejátékok voltak, gyakran magam is írtam népmesékből, ismert írók alkotásaiból.

A tanya lakossága felkért, hogy vállaljam el a marhalevél kezelését. Így a tanya népének nem kellett malac, juh, marha eladás miatt Endrődre menni, hogy irányíttassa, átírassa, vagy új marhalevelet váltson. Volt, akinek ezért harminc kilométert is meg kellett tenni, hogy a jelentéktelen ügyet elintézzék. Egy teljes napja ráment.

A tanyai gyerek munkája szerves része volt a család életének. Jószágőrzés, kisebb testvérré való felügyelet, kapálás, csutkató szedésben való segítkezés. Ezek miatt voltak összetűzéseim a szülőkkel. Azonban zömmel megértették, hogy az iskolába nem azért kell járni, hogy a tanítónak legyen kivel foglalkozni, hanem mert a holnap más lesz, mint a tegnap volt. Akadt persze, aki csak egy kézlegyintésre értékelte az egészet, aki csak kommunista-blöffnek minősítette. Viszont én is beláttam, hogy a gazdasági alap az elsődleges. Ahol lehetett, kompromisszumot kötöttem. Még abba is belementem fontos esetekben, hogy a délutános délelőtt jöjjön, vagy fordítva. Magam gazdája voltam.

Minden bajukkal hozzám jöttek az emberek. Kérvények írása, eltűnt katona fiuk keresése a Vöröskereszt útján, adás-vételi szerződés megírása, és ki tudná felsorolni, mennyiféle dolog adódott. Volt, aki végrende-

let írásához hívtak. Volt egyszer olyan eset is, hogy szüléshez hívtak segíteni, de elhárítottam, mondván, hogy én még meztelen női testet nem láttam.

Sikerült a továbbtanulást is kicsíráztatni. Lipták Lajos úrgazda lánya középiskolai tanár lett. Földvári József, hatholdas parasztember fia szakérettségi után elektromérnöki diplomát szerzett. Hanyecz Katalin érettségiig, Tóth Imre tanárságig, Gonda Zoltán agrármérnökségig vitte.

Legény komáimmal az együtt töltött estéken sok mindenről beszélgettem. Valószínű az is hozzájárult, hogy Madarász László barátom gépészmérnök lett, Kurilla Lajos katonatiszt, Pálinkás József, Stranzki Mátyás, Szabó Benedek gépésztechnikus, Somogyi Imre, Varjú Vendel felnőtt fejjel levelező úton mezőgazdasági technikai végzettségig jutott el. Ők szinte kivétel nélkül öt-hat elemivel rendelkeztek húszévesen 1944-ben, és mind húszéves volt akkor. Persze eszem ágában sincs a sikereket magaménak vindikálni, csupán belesegítettem. Tudom, hogy sorsdöntő a társadalmi változás, barátaim egyéni képessége, rátermettsége, szorgalma, akaratereje, és elődöm, Lesniczky István tanítói érdemei dominálnak. Abban mindenesetre volt szerepem, hogy előttem nem szégyellték hiányos ismereteiket. Ekkor még nem volt nálunk dolgozók általános iskolája.

Megbízást kaptam Csejt és Varjas olvasóköri népművelő tanfolyamok szervezésére. Váltva hol egyik, hol másik helyen tartottam előadást.

Közben igen kellemes időtöltést találtam magamnak a labdarúgásban. 1945-ben a megyei másodosztályban indultunk és 1949-ben már az NB III-ban versenyeztünk. Ezen a területen lettem a község egyik leg-

népszerűbb fiatalja. Az iskolámat 1949-ben átadtam az öcsémnek, és párhetes gyulai kitérő után visszakerültem szülőfalumba, ahol újra az orosz nyelv tanítására kaptam megbízást. Lett tanulnivalóm. Persze anyagi helyzetem az új forint megjelenésével már előbb is függetlenített a szülőktől. Nem volt szükségem anyagi támogatásukra.

Az 1948. évi iskolák államosításával megszűnt pedagógus magányosságom is. Igen aktív, jó képességű nevelők közé kerültem, melynek magvát a volt polgári iskola tanári kara képezte.

Az általános iskola beindításával szükségessé vált a nevelők jelentős részének szakosodása. Magyar-történelem szakra jelentkeztem Szegedre két jó barátommal: Paróczai Gergellyel és Szabó Elekkel tantestületünkben. Mindvégig együtt készültünk a vizsgákra. Felvételt nyertem a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti Karának magyar-történelem szakára is. Így egyszerre tanultam mindkét felsőfokú oktatási intézményen kedvenc szakomat. Az általános iskolai tanárképzőn nagy meglepetés fogadott. A történelem tanszék vezetője a régi kedves barátom: dr. Végh Joachim, az MKP szegedi szervezetének egyik alapító tagja volt. Újra hallgathattam Csefkó professzor csodálatos nyelvészeti előadásait. Sokan úgy tartják, a nyelvten száraz tudomány, ő azonban annyi életet, érdekességet vitt bele, hogy ezt egy percig sem éreztük, hanem csak az eszünk, logikánk megdolgoztatását.

Akkor tudtuk meg tőle, hogy tanyai tanítóként kezdte az oktató munkáját, és nyelvészeti cikkei segítségével jutott el a professzorsáig. Előadás közben rengeteg szólás, közmondás, szállóige ismerőjévé váltunk. Az egyetemen pedig Dr. Bálint Sándor Népköltészet és néphagyomány című előadásait hallgathattam, azokból vizsgáztam.

Most, több mint harminc év távlatából azon csodálkozom, hogy bírtam mindezt eredményesen végezni. Pedig az ötvenes évek igen kemény követelmények elé állították a gyakorló pedagógust. Milyen vázlatokat kellett készíteni! Az írásbeli felkészülést többre becsülték és fontosabbnak tartották a felügyelők, mint az eredményes oktató-nevelő munkát. Mindent le kellett dokumentálni. Mennyi fölösleges írásbeli munkát végeztettek velünk!

S mellé a szocialistapedagógia gyermekbetegségei is jelentkeztek. Minden reggel közös sajtóolvasás és vita volt fél órán keresztül. Hetenként gyakran három gyűlés, melyek a türelem végső határáig feszítették az idegrendszert. Öt-hat órás értekezletek, gyűlések, termelési értekezlet. Szeminárium szemináriumot követett: az iskola, a párt, a szakszervezet, az úttörő keretein belül. Nőtt egyre a bizalmatlanság. Kerültük egymást. Már alig mertünk egymással szót váltani, mert teljesen kiforgatva, félremagyarázva jutott az új igazgató fülébe, s nem tudtuk, ki adja a jelentéseket. Időnként hangulatjelentést kellett tenni.

A tanulókat tömtük ismerettel. Év végén egyetemi vizsga módjára számoltattuk be őket. Valóságos kis érettségit kívántunk a nyolcadik osztály elvégzése után. Igazgatónk a tankönyvvel nem volt megelégedve. Hézagpótló anyagokat kellett feldolgozni. Valóságos második követelményrendszert kellett felállítanunk.

Az idealista világnézetet azonnali hatállyal kívánták megváltoztatni nevelőknél és tanítványoknál. A több évszázados vallásos nevelés nyomait akarták azonnal leromboltatni, és helyette meggyőződéses kommunistákat neveltetni velünk. Oda kellett citálni erőszakkal a nevelési célokat, mert azon át mérte felettes szervünk a pedagógiai munkánk értékét.

Ma már megmosolyogni valónak tekintünk olyan dolgokat, amelyek akkor halálosan komolyak voltak.

Minden hónapban volt tapasztalatsere óra. Azon a tantestület minden tagja részt vett szakra való tekintet nélkül. S főleg az óra nevelő jellegét kellett kidomborítani, s annak szempontjából értékelni. Nem tudom elfeledni egyik idősebb kartárs óráját, melynek során a gyümölcsrothadás és a rothadó kapitalizmus hasonlóságát, egyformán káros voltát bizonygatta. A fizikus az égést tanítva a háborús gyújtogatásról elmélkedett hosszasan.

Sokszor problémáztunk bizalmas barátok egymás közt, hogy milyen nevelési célt domborítsunk ki a kamatszámítás, a kör területének számítása, a föld éghajlati öveinek, éghajlat- és csapadékviszonyok stb. tárgyalásánál. Mert nem a dolog természetéből adódóak voltak a jók, hanem a sokatmondóak.

Volt felügyelő, aki első osztályban, mikor előfordult az erdő szó, azt kifogásolta a feleségemnél: nem magyarázta el, hogy kegyetlenkedtek Héjjas Ivánék az izsáki erdőben a kommunistákkal. Óra végén el is magyarázta az elsősöknek, hogy: *élve szétfűrészelték az embereket, megnyakig beásták az erdő tisztásán, és célba lőttek a megkínzottak fejére.*

Területi pedagógusgyűlésen többször megkaptuk a fenyegetést, hogy ha nem dolgozunk, majd megyünk a Duna-Tisza csatornát építeni.

Rákosi volt a legkiválóbb hadvezér, irodalomban a szónoki beszéd mesterpéldáját tőle vettük, énekórán róla szóló dalokat tanítottunk.

Egyszerre akartunk szakítani ezeréves múltunkkal. Le kellett cibálni a babért I. István, László, Könyves Kálmán, IV. Béla, meg még Mátyás király homlokáról is.

Soha nem felejttem el, szakosító tanfolyamon voltunk Egerben. Jó pár százunk előtt a „matematika szakos tanár” történelmet előadva Jókai Mórt a magyar irodalom legnagyobb gazemberének minősítette.

Olykor a szülőkkel is szembekerültünk. Közülük sokan úgy képzeltek, hogy gyermekeik semmi fizikai munkát, erőfeszítést ne végezzenek. Jártunk kalászt gyűjteni, mocskos pajort szedni, burgonyabogarat irtani, krumplit szedni, tengerit böngészni, rizst gyomlálni. Megegett, hogy a gyakorlókerti ásástól feltört tenyerű gyermekének orvosi látelleletet kért a szülő a tanító ellen. Új tantervet, új módszereket vezettek be. Elmaradt az elsősök olvasástanításából a még mi időnkben divatos „fonomimika”. Az eddigi 20-as számkörben végzett négy alapművelet a felére csökkent. Új tantárgyak léptek be mind magasabb követelményekkel (fizika, kémia). Ki kellett venni részünket a tsz fejlesztés, békekölcsönjegyzés és jegyeztetés munkájából. Sokszor értelmetlen adminisztrációval, felesleges papírmunkával terhelték őket.

Csapódtunk egyik vágányról a másikra olyan gyorsan, hogy majd kivágott bennünket a pályánkról a lendület. Szülői értekezleten elhangzott olyan vélemény, hogy az ő gyerekét ne próbáljuk ásatni a gyakorlat órán, mert nem azért neveli, hogy ásson. Az ő fia nem fog dolgozni, mert a szülők már éppen eleget dolgoztak. Egy másik szülő orvosi látelleletet kért, mert az ásó feltörte a fia tenyerét, s a nevelő ellen kívánta bizonyítékul felhasználni.

Igyekezett mindenki tanácsot adni az iskolai munkához. Úgy gondolták, hogy ehhez mindenki ért. Mi pedig kerestük lázas izgalommal a legcélravezetőbb, legeredményesebb módszert, eljárást.

Az úttörőszervezet gyorsan tért hódított az iskolában. 1946-ban iskolán kívül alakult meg, s akkor még párhuzamosan működött a cserkészettel. Államosítás után létjogosultságot nyert, és pár év alatt szinte minden 5-8. osztályos a tagja lett. Ha valakit nem vettek be - kulák csemetét, osztályidegent -, az szinte a kiközösítéssel jelentett egyet. És néhány kimondottan vallásos szülő nem engedte gyermekét. Az úttörőmozgalom az iskolai fegyelem, rend, tanulás fontos pillére lett. Katonás szervezettsége és formális élete nem mutatta az igazi gyermekvilágból, gyermeklélekből fakadó vonásokat. Túlsúlyban volt benne a reguláris vonás.

Abban az időben három-négy helyen volt elszórva a felső tagozati rész. Reggel fél nyolckor vonulni kezdtek a felső osztályok katonás sorokban, nótaszóval a központba (Nagylányiskola), ahol zászlófelvonással kezdődött a munka. Úttörő- induló, jelszó, napiparancs, hirdetések után visszavonulás. Tanítás befejeztével megismételve ugyanez zászlófelvonás formájában. Addigra a nevelők írásban beadták értékelésüket, melynek alapján dicséret és elmarasztalás hangzott el a csapat előtt, valamint szolgálat átadás-átvétel, induló hangjainál zászlófelvonás, elvonulás. Mindezen minden nevelőnek is részt kellett venni.

A mozgalom teremtette meg az úttörőzenekart, mely 100 tagú furulyakarból rövid idő alatt fúvós (rezes) zenekarrá alakult Kovács Imre fiatal zenetanár bűvös keze alatt. A furulyákat az iskola gyakorlati műhelyében Szabó Elek igazgatóhelyettes sorozatban esztergálta.

Központi elvárásként a mezőgazdaság segítésére tavasszal mocskospajort mentünk irtani. A kukorica vagy napraforgó tövét megkapartuk, majd megöltük a kártevőt. Később a kolorádóbogár (krumpli-

bogár) ellen vívtunk hadjáratot. Felkutattuk az amerikai szövölepkrét, összeszedtük és elégettük. Nyáron aratás után kalászt gyűjtöttünk, hogy minél kisebb legyen a szemvesztés. Ősszel a gyümölcszüretben, kukoricatörésben serénykedtünk, sőt a rizsaratásban is részt vettünk. Így szedtük össze a pénzt a nyári táborhoz, ami az úttörőélet kicsúcsosodását jelentette. Igazi izgalmas, túlfűtött időszak volt. A táborba vittünk magunkkal lisztet, tojást, élő baromfit, szalonnát, kolbászt, zsírt, krumpelit, lekvárt, szárzészét, meg más egyebet, amit főzésnél hasznosíthatott a szakácsnő. Ezek a táborok a tanulók pihenését, szórakozását, tanulását, ismeretbővítését is jól szolgálták, igazi hangulatos együttlétek voltak, s közben megismertük az ország más tájait.

Emlékezetes számomra az az eset, mikor tanítványainkkal, Budapest nevezetességeivel ismerkedve bejutottunk az Országházba, belépve a gyönyörű épületbe az egyik kislány letérdelt és keresztet vetett, hisz olyan szép helyen addig csak a templomban volt.

A későbbi években buszos országjárással, sőt vándortáborral is próbálkoztunk.

1944 után az iskolák gazdasági bázisa egyre gyengült. Mivel a közösségben egy kivétellel valamennyi kat. egyházi iskola volt, fenntartásáról az egyházközség gondoskodott. A földreform során az egyház földjét kiosztották, így még meszelésre vagy padlóolajozásra is szűkösen futotta. A szülőket kértük meg a munkák: meszelés, javítás, takarítás elvégzésére. Ez a mozgalom lett a Szülői Munkaközösség magja. Sokszor tüzelőért, szállítóeszközért is hozzájuk folyamodtunk. Hogy a tanítás kisebb zökkenőkkel folytatódott, a szülők áldozatkészségének is érdeme. Az iskolák államosítása teljesen új helyzetet jelentett.

A szülők a továbbtanulás és tanulók segélyezése ügyében jelentős munkát végeztek. Általában ügyesen szerelték le a nagyhangúakat. Bizony volt olyan eset, mikor kijelentette egy szülő: *a pedagógusnak nincs igaza, nem azt kell tanítani, amit most tanítanak.*

Legnehezebb próbatétel volt éveken át a vallásoktatásra való iratkozás ideje. Endrőd jelentős egyházi befolyás alatt állt. Úgy emlegették, mint a *nagyváradai egyházmegye gyöngyszemét*. Köröskörül protestáns községek terültek el. Az újratelepítés óta a község plébánosa nemcsak egyházi, de világi tekintély is volt. S el kell ismerni, több tehetséges papja volt, akik sokat tettek a község haladása, fejlődése ügyében. S most a szülőket minden eszközzel le kellett beszélünk beíratási szándékukról. Módszerünkben az ijesztgetés, fenyegetés sem maradt el. Sokszor a nagyszülő hozta beírni az unokát. Küldözgettük ide-oda, kértünk még ezt is, azt is a beíratáshoz, hogy ráunjon, és hazamenjen dolga végezetlenül. Igen sok ellenséget szereztünk magunknak. Később egyre érezhetőbb volt a kettős nevelés fonáksága. A családi ház régi lelkivilágában nevelt, mi modern, természettudományos világnézetet terjesztettünk, sokszor eléggé tapintatlanul. Gyermekünk megtanultak kétféle módon viselkedni: szüleiknek nem mondhattak ellent, velünk pedig nem kívántak szembe szegülni. Olykor családi probléma elindítója lett, kiélezte a generációs ellentétet.

Volt, hogy vasárnap ministrált a gyerek, hétfőn úttörőnyakkendőben jött. Az iskolavezetés pedig keményen bírálta a nevelőtestületet. Nőtt a szakadás a vezetők és a nevelők közt. Klikkeknek kiáltották ki a barátokat: „volt” papimádó, szesztestvér, kétkulacsos, sehonnai bitang ember köztünk. Állandó volt a stressz.

Idősebb kollégáim közül, akik jobb módúak voltak - kulákklistára kerültek. Egyiket ezek közül testi fenyítés vádjával elbocsátották. Tudta mindenki, hogy nincs komoly alapja a vádnak, mégis hallgatni kellett. Az idős ember megalázására összehívott „ítélőhirdetésen” egyedül szólaltam fel (tehettem: legényember voltam és fiatal) kb. a következőket mondva:

- Kedves Kartársak! Az új iskolában nem lehet alkalmazni embert megszegényítő verést. Azonban önkritikát gyakorolva megvallom, hogy részemről is, eddig több testi fenyítés történt. Ígérem, hogy igyekszem a következőkben ezt a megengedhetetlen módszert mellőzni. Úgy gondolom, ha valamennyien, akik itt vagyunk, szívünkre tennénk kezünket, önmagunknak bátran megvallhatnánk, hogy sokan vagyunk, akik nagyobb botlást követtünk el, mint az, mely Lesniczky József kartársunknak harmincéves nehéz tanyai szolgálat után állásába került.

Halálos csend fogadott. Olyan görögjósdaí íze volt mondandómnak, lehetett így is, meg úgy is érteni. Mindenki megértette a neki szólót. A nagy tantestület legproletárabb tagja voltam. Az elbocsátott kartársat csak hét évi krampácsolás után rehabilitálták és vették vissza állásába.

1951 júniusában katonai szolgálatra hívtak be. Szolgálatom harmadik napján már kaptam két bajtársat, két cigány honvédet, akiket meg kellett tanítanom írni, olvasni, számolni. Mikor körletrendezés vagy szabadidő volt, mi a parancsnoki sátorban tanultunk. A három hónapos katonaidő alatt mindkettő megtanult írni, olvasni. Kemény munka volt! A számolással volt legkevesebb baj. Azt fejben ismerték. Milyen nehezen indultak meg! Örökké el akartak másfelé kanyarodni. Két hét után csak betörtek. Látták, hogy nincs kiút. Századparancsnokom szinte min-

den foglalkozásra benézett. Mikor a betűk összeolvasására, kapcsolásra rájöttek, a kedvük is megjött. Az első leveleket még én írtam, a válaszokat is én olvastam el nekik. Két hónap múltán már önálló levélírókká lettek. Mindketten Szabolcsból valók voltak, hálából meg is hívtak hozzájuk. Szeptember vége volt, mire leszereltem. Aztán megagították, hogy vállaljam el a járási oktatási osztály vezetését. Nem nagy kedvet éreztem, de többszöri elbeszélgetés után rászántam magam. Tudtam, hogy nem vagyok vezetésre alkalmas. Nem illett soha az egyéniségemhez az utasítás, rendelkezés, parancsolgatás. A valóság az, hogy tanítani sokkal jobban szerettem, mint igazgatni. Arra gondoltam, megpróbálom elsimítani a megtörtént igazságtalanságokat. Milyen naiv voltam! Az ötvenes évek eleje nem volt erre alkalmas.

Egyik dévaványai kiszállásom alkalmával a nevelői szobában vára-koztam a hazaindulási idő érkezéére. Volt néhány órám. Olvasgattam. Egy rendkívül kedves, kiváló ötvenes tanárnő beszélgetőtársul szegődött. Azt hittem, csak azért marad mellettem, hogy ne legyek egyedül. Udvariasan tudtára adtam, nyugodtan magamra hagyhat. Az iskola udvarán lévő lakásába meghívott egy kávéra. Elfogadtam. Az előszobában megkért, hogy pillanatot várjak. Gyorsan visszajött, hellyel kínált. A falon lévő világos nyomról azonnal észrevettem, hogy a feszületet vette le. Rákérdeztem, hogy ezt miért tette. Sírni kezdett. Addig nem fogadtam el a kávé, míg a helyére nem akasztotta. Nem akartam én senkin lelki erőszakot elkövetni.

Ugyanabban az iskolában az iskola vezetője feljelentette egyik tanárt, hogy titokban kántorizál: temet. A fegyelmi tárgyalásra - a megye előre megmondta, el kell állásából bocsátanom - koronatanúnak, fővád-

lónak a feljelentő igazgatót idéztem meg. Ő tudta beosztotta vétkét, legyen övé az érdem. Az elbocsátott Bán Mihályt csak 1957-ben rehabilitálták, helyezték vissza állásába.

Az általános iskola megalkotásának az volt egyik célja, hogy minden gyerek számára egyenlő továbbtanulási lehetőséget biztosítson. A tanyai iskolák azonban zömmel egy tanerősek voltak zömükben. Ezek két tanerőssé szervezése fontos feladattá vált. Tanyára viszont nem tolongtak a nevelők. Sok helyre még egy sem akart kerülni, nemhogy kettő.

Egyik lehetőség volt képesítés nélküli nevelők beállítása. Nehezen fel is töltöttünk valamennyi állást. Azonban az lett ellenem a vád, hogy osztályidegenek kerültek az iskolákba. 1952-ben még nem volt bővében az ország az elvárt proletár származású érettségizetteknek. Akik voltak, azokat a felsőfokú oktatási intézmények kivétel nélkül felvették. Gyenge pénzt jelentett a képesítés nélküli nevelősködés, s mellé a szakképesítés megszerzésére is kötelezték magukat. Csak érettségizett taníthatott, s körzetben 28 tanyai iskola volt.

Másik lehetőség volt a kántorok meggyőzése. Így sikerült elcsábítani Szabó Imre evangélikus kántortanítót. Egy távoli tanyához ment állásba. Sok gonddal járt az elfogadtatása a felsőbb szerveknél! Harmincegy évvel alkalmazása után, nyugdíjasként 72 évesen is hűségesen szolgált a zenei oktatást.

Vezetői fizetésem alacsony volt, s egyébként sem szívesen végeztem a sok népszerűtlenséggel járó munkát. Például a járási tanácselnök-helyettes fegyelmet kívánt akasztani egyik legkiválóbb nevelő nyakába, mert a tanyai iskolánál járva tehéntrágyát talált az iskola mellett. A taní-

tónak nem volt tehene, és kerítése sem volt az iskolának. Mégis bűnöst akartak. Jöttek a szülők panasszal, hogy gyermeküket ok nélkül X-es (osztályidegen) kategóriába sorolták, így nem tanulhatnak tovább kiváló képességű tanulók. Mikor kivizsgáltam, kiderült, hogy a Beiskolázási Bizottság E (egyéb) kategóriásnak jelölte, és tévedésből írt az igazgató X-et. Ugyanis: *a tantestületben nincs más megbízható nevelő, mindent neki kell csinálni.*

Munkám legnehezebb, legkényesebb része a nevelők minősítése volt. Ez okozta szerencsés szabadulásomat a vezetéstől, ha nagy idegesség árán is. Akkor még nem tudtam, hogy mill-lapomon, a minősítésben a következő feljegyzés szerepel: „... *Iszákosnak nem iszákos. Bírálni nem szeret, s nem eléggé megfelelően fogadja a bírálatot sem. A beérkezett információ alátámaszta, hogy még mint tanító működött, becsületesen elvégezte a munkáját. Szakmai szempontból jó, politikai szempontból eléggé gyenge. És nem is képezi magát. Feladatát elvégzi, azonban sok esetben csak kényszerből. Vezetői állásra nem alkalmas. Kisebbségi funkcióba fogjuk helyezni 1953 első felében, vagy pedig ismét tanítónak tesszük...*”

Telefonhívást kaptam a megyei személyzetistől:

- Elvtárs! Nem érkezett be a jelentése. Tegnapelőtt volt határidős.
- Nem lehet! Négy napja feladtam.
- Melyiket?
- A térkép ellátottságra vonatkozót.
- Nem azt hiányolom, hanem a szigorúan bizalmas jelentést, melyben a templomba járó klerikális nevelők névsorát kértem.
- Azt valóban nem adtam be.

- Miért?

- Nincs rá pontos megbízható adatom, mert én oda nem járok. Ellenben, ha a kocsmázókat kéri, azokat már diktálom is, mert szégyen, de oda magam is sűrűn betérek.

- Úgy látszik, most is részeg az elvtárs - és azzal letette a kagylót.

Pár nap múlva megindult a leváltásom. Akkor meg azon problémáztak, hogy nincs igazgatói hely, ahová tehetnének, mert minden igazgató kiváló munkaező.

- Hová helyezünk? - kérdezte megyei főnököm.

- Csudaballára! - válaszoltam.

Az volt a járás legeldugottabb helye. Az iskolának 1 km-en belül nem volt szomszédja. Minden környező község 10 km-nél távolabb volt tőle. Csak földúton lehetett megközelíteni. Pedagógiai internálótábornak is megfelelt volna. Végül egy féléves endródi működés után tanyára kerültem, ahol 23 évet töltöttem el.

1952-ben nősültem. 1953-ban született ez első gyermekünk. Feleségem akkor végezte a dolgozók óvónőképzőjét. Nyári szabadságom alatt a Dózsa Tsz-ben dolgoztam Paróczai Gergely kartársammal. Minden este kaptunk 1-1 liter tejet, kéthetente kilónyi húst, szalonnát. Azon kívül búza, kukorica meg más természetbeni juttatás is összecsergott. Feleségem keltetett egy kotlóalj csibét, és a kukoricát literenként 10-12 Ft-ért vettük lopva, mert akkor volt a padlássöprés ideje. Méregdrága volt a takarmány.

1954 augusztusának végén költöztünk ki Nagylaposra tanyai iskolába. Volt egy másfél éves fiunk, egy 60 kilós süldőnk, 18 libánk. Az iskola kölcsönadott egy szolgálati vaságyat, egy üres szekrényt bevit-

tünk az iskolából, meg egy kiselejtezett asztalt két székkal. Csak a fiunk ketreckéje volt saját bútor.

Akkor feleségem már a tanítóképzőt végezte levelező úton. Így együtt tanítottunk a két tanerős iskolánál 84 tanulót. Ő az 1-4. osztállyal foglalkozott, nekem jutott az 5-8. Az ott töltött 23 év volt életem legboldogabb ideje. Kihelyezésünk előtt eléggé szétzilált állapotok uralkodtak ott. Az iskola előde a Nagylaposi Uradalmi Iskola volt. Oda azonban csak az uradalmi cselédek gyermekei járhattak. Az 1920-ban létesített település a Nagyatádi-földreform eredménye. Mintegy száz házhelyet, portát osztottak ki. Túlnyomó részét az uradalmi cselédség vásárolta meg, és épített rá anyagi lehetőségeinek megfelelő házacskát. Előbb a község próbálkozott iskolalétesítéssel, de nagyon vontatottan haladt a munka. Így három évig a telep lakói által épített „kaszinó” (olvasókör) épületében tanított az intézmény első nevelője: Kovács Imre (Stüsü). Aztán egyezés jött létre a község és az egyházközség között. Az egyház építési kölcsönt szerzett, azzal fejezte be a munkálatokat, de most már kápolna iskola létesült lakással, 6 x 9 méteres teremmel, melyhez 3 méter kápolna-rész is csatlakozott szétnyitható spanyolfallal.

1939 karácsonyán a vadászból hazatérő, karácsonyi játék próbáját rendező 29 éves tanító leesett a teherautóról, és koponyaalapi törésben tragikus hirtelenséggel elhunyt. Utána sűrűn váltották egymást a nevelők. Előbb Szabó Viktor, majd Kalmár Ákos töltött benne rövid időt. 1943-ban, mikor a bevonulások miatt nagy nevelőhiány volt a községben, Paróczai Gergely járt ki úgy, hogy egyik nap Csejten, másik nap Nagylaposon tanított. 1944-től Lesniczky József és felesége dolgozott az iskolánál, mivel a felszaporodott létszám a megosztást kívánta. Vált-

va tanítottak egy teremben. Lesniczky már említett 1949-ben történt elbocsátása után Lesniczkyné maradt az alsósokkal, és Orbók Judit helyettesként segített a felső osztályban. Lesniczkyné nyugdíjazása után két tanítónő: Hunya Irén és Cs. Szabó Erzsébet dolgozott. Mint járási oktatási vezető kettéválasztattam a termet. A kápolna megszűnésével a spanyolfal egyszerű áthelyezése segítségével két normál méretű termet alakítottam ki, azonban csak egymáson átjárva volt megoldható a használata.

Cs. Szabó Erzsébet férjhez menetele miatt Hunyára, Hunya Irén hosszú betegszabadságra került. Egy évig még Kissné és Vass András tanított, majd kiürült az iskola. Így lettünk 1954 szeptemberétől mi az iskola tanítói.

A nagyobb tanulókkal igen sok probléma volt Lesniczky eltávolítása óta. Nem csoda, hogy a szülők nagy várakozással tekintettek működésünk elé.

Legelső feladatként megalakítottuk az 5098. számú Kinizsi Pál Útőrőcsapatot. Ez nagyon tetszett a tanulóknak, és vele sikerült az iskolai fegyelmet varázsütésszerűen megteremteni. Ügyesen választottuk meg a vezetőket, tisztségviselőket, felelősöket. Nagy segítségünkre volt a csapat önkormányzata.

Beindítottam az irodalmi szakkört, mely főleg kisebb színdarabok betanulását és előadását tűzte célul. Első nagyszabású vállalkozásunk az Égig-érő fa című mesejáték volt. A bevételt kezdettől a nyári tábor segítésére fordítottuk. Aztán megtanultuk a Hány Jánost. Nagyon tetszett a szülőknek is, hisz mozgolódást, életet teremtett a csendes telepen. Később magam is vállalkoztam kisebb színdarabok írására. Ilyen vállalko-

zásom volt, hogy gyermekszínpadra megírtam Arany János munkája alapján Jóka ördögét és A bajuszt. Illyés Gyula meséje alapján, A csodafurulyás juhászt, Garai ismert verséből Az obsitost, Benedek Elek szép meséje felhasználásával az Az már nem igaz-t, szintén mese alapján a Bolond Jankót és népdalból a „Tizenkét lány”-t. Ezen felül még vagy tizenkét dologgal próbálkoztam.

Később munkáim javát összegyűjtve A tanyai iskolák színpada címmel megküldtem a Magyar Rádiónak, ahonnan a következő választ kaptam:

„... Sajnálattal küldöm vissza mesejátékait, melyek nagyon jók, de nem rádiószerűek. Ez természetes, miután Ön ezeket a darabokat színpadra írta. Próbálja elképzelni, hogy a darabot csak hallják, így a képeket szöveggel helyettesíteni. Ha van kedve hozzá, próbálja. Ha sikerül, szívesen leközzöljük.

Bp. 1959. aug. 13.

Tisztelettel:

Dereráné lektor”

A sok munkám miatt erre nem vállalkoztam. Inkább írtam újabbakat, amit magunk adtunk elő, s bevételével támogatást adott az úttörő táborhoz. Tanulóink nagy igyekezettel vettek részt a színjátszásban. Előadásaink igen látogatottak, népszerűek voltak. Sokszor száznál többen is megnézték előadásainkat, melyet a spanyolfal szétnyitása útján létesített tágas iskolateremben rendeztünk.

1959-ben vásároltam magunknak egy nagyképernyős Munkácsy televíziót. A tanyán élő szülők addig nem láttak olyat. Hetenként 3-4 este bevittem a terembe, mindig teltház lett. A Szülői Munkaközösség pénz-

tárosa és pénztári ellenőre összegyűjtötte a nézők 1 forintos önkéntes belépődíját, azzal is tovább nőtt a táborozási alap.

Iskolánk tanulói három mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgozó szülők gyermekeiből verbuválódtak. Az uradalom helyén működő Búzakalász, a Nagylapason létesült Új Barázda és a Varjason szervezett Szabad Föld MTSZ. A szövetkezetek a táborozó gyerekek részére, ha apjuk tag volt, száz-száz forint segélyt adtak tanulónként.

Nagy lendülettel vettünk részt minden évben az ócskavas, rongy- és papírgyűjtésben. Annak árával is a táborozási alapot növeltük. A táborozni készülőkkel még rizsaratót is vállaltunk. Minden nyárra együtt volt, csaknem hiánytalanul a táboroz szükséges összeg. Legtöbbször a szülők is eljöttek néhányan, s felvállalták az asszonyok a főzést. Sok olyan tanítványunk volt, aki velünk jutott el az ország más tájára, olyan is, aki életében először hagyta el szülőfaluját nagyobb távolságra. Táboroztunk Esztergomban, Ábrahámhegyen, Zircen, Komlón, Kazincbarcikán, Lillafüreden, Visegrádon, Aggteleken. Négy évben többnapos autóbusszos országjáró túrán vettünk részt: Debrecen – Miskolc – Sárospatak - Tokaj, Szeged - Kecskemét, Budapest, Dunaújváros, Balaton - Székesfehérvár. Ilyenkor a múzeumokat is végigjártuk.

Küldöttünk, Varga Erzsébet részt vett az Úttörők I. Országos Találkozóján. Egy alkalommal iskolánk tanulója eljutott az Országházban rendezett fenyőünnepre is.

Idős, támasz nélküli embereket támogattunk. Kertjét felástuk, kapáltuk, veteményét betakarítottuk, tűzifáját felváltuk, a szenét behordtuk, jószágainak élelmet szállítottunk, naponta ivóvizet vittünk, rendszeresen bevásároltak részükre a patronáló pajtások. Többen leveleztek a rádió-

beli „Miska bácsi”-val (Miska bácsi leveles ládája). Állandóan volt 5-6 tanuló, aki az orosz nyelv gyakorlására szovjet pionírokkal levelezett.

A két szomszédos tanyai iskolával - Csejt, Varjas - összefogva közösen szerveztünk programokat: akadályverseny, tornaünnepély, táborozás, sportversenyek.

Pelyva Miklós diákunk 1971-ben bajnok lett távolugrásban és második futásban a Békés megyei Úttörő Atlétikai Bajnokságon. Eljutott Kecskemétre, ahol második helyet szerzett (581cm-rel) a Területi Bajnokságon.

Négy alkalommal vettem részt a Csillebércen rendezett úttörővezető táborban, hasonló képzést kaptak: Rojik Mihály, Hunyáné Varjú Mariann és a feleségem. A lányok közt kedvelt volt a kézimunka szakkör, ahol batikolással is foglalkoztak. Az Új Barázda MTSZ gyönyörű csapatáslót adományozott az úttörőknek. Czibulka György kartárs még furulyazenekart is működtetett.

Télen, az iskola udvarán közös munkával jégpályát létesítettünk a korcsolyázók és hokizók részére. Minden évben közkedveltek voltak a közös ünnepek: Télapó, fenyőünnep, az álarcosbál. Ezeken túl a Szülői Munkaközösség rendezett hangulatos teaesteket és ízes birka-vacsorát a gyerekek támogatására. Rideg Jánosné nyolc évig volt SZMK elnök, s fáradhatatlan munkáján túl még saját tortáival is segítette a tombolázást. Az iskola függönyeit, színpadot, színpadi függönyt is előteremtettek. Minden alkalommal feldíszített fenyőt ajándékoztak az ünnepségre. Ők lettek az elindítói a nagylaposi dolgozók esti iskolájának is. 1964-1970 közt hetvennyolcan szerezték meg az általános iskola nyolc osztályáról a végzettséget.

Az iskolai oktatáshoz rengeteg szemléltetőképet készítettem. Magyar órán a tanítványok úgy vártak, hogy kezükben volt az íróeszköz és felírva: Tollbamondás. Jelentés után következett a diktálás. Míg én beírtam a naplót, ők leírták a mondatot a helyesírási problémák gyakorlására. A javítást eleinte én diktáltam, később a tanulók közül jelöltem ki valakit. Hetedikben, nyolcadikban már szótani, mondattani elemzés is járt vele. A tanulók a nem kötelező versek megtanulásáért kaptak egy ötöst. Ugyanígy jutalmaztam az önállóan vállalt regényekről való beszámolót. Hogy ezekkel az órából időt ne vegyünk el, óraközi szünetekben, tanítás előtt vagy után jelentkezhetek beszámolóra. Olvasmányaikról rajzos olvasónaplót vezettek.

Ha a tananyaggal kapcsolatos filmet vetítettek a közeli községekben: Gyomán, Endrődön vagy Mezőtúron, kerékpárral ötvenen-hatvanan is bementünk megnézni. Ilyen volt A kőszívű ember fiai, az Egri csillagok, A császár parancsára. Sokat sikerült pótolni ilyen módon azokból a hátrányokból, amelyek tanyai sorsunkból fakadtak.

Szintén nagy élményt, élethű ismeretet jelentettek azok az alkalmak, mikor vöröskatonával, első és második világháborút megjárt emberekkel beszélgethettek. Hiszem, hogy tanítványaim közül sokan nem feledik a Gyuricza Vince bácsi történeteit, aki az 1. világháború és katona emlékeiről mondott sok érdekességet. Egy alkalommal községünk neves írója, Tímár Máté is meglátogatott bennünket Kispista István ismert rádióriporter társaságában, s róla a rádióban műsor hangzott el. Mennyi izgalom volt az esemény körül! Az író felolvasta Toldival kapcsolatos élményét, mellyel valósággal lázba hozta a gyerekeket.

Milyen boldogan hozták el tanítványaim megmutatni a névnapra, születésnapra, karácsonyra vagy más ünnepre kapott könyveket! S milyen sokra vette, akitől elkértem könyvét olvasásra, mert én azt még nem ismerem. A hetvenes években az Új Barázda MTSZ Petőfi-brigádja (tehát a diákok szülei és felnőtt ismerősei) lebonyolította a „Ki tud többet Petőfiről?” c. vetélkedőt.

Az iskolánál működő általam vezetett fiók-könyvtár igen látogatott volt. Három-négy diák segéd-könyvtárosom lelkes buzgalommal akár önállóan képesek voltak a kölcsönzést lebonyolítani.

A havonta megjelenő vándor mozi és mozgókönyvtár is mozgalmas napokat hozott. Később az Új Barázda MTSZ vett filmvetítőt, így minden héten mozi volt.

Vidám nőnapi köszöntő műsorokat adtunk a dolgozók iskolájába járókkal. Néptáncot jártunk nőnek öltözve. Mosolyra derítő emlék maradt, amikor a tánc forgatagában Czikkely Miklósnak (községi tanácselnök volt Endrődön) lecsúszott a hosszú pargét gatyaszára, melyet a szoknya alá felgyűrt. A kopasz Szilágyi Pista bácsi pedig elvesztette a parókáját, melyhez még copfot is kapcsolt. Vörös Sándor barátom pamutgombolyag melle is kihullt. Igazán nagyszerű emlékek ezek. Csak olyan kis településen születhetnek ilyen el nem évülő, ki nem fakuló emlékek, ahol mindenki mindenkit ismert. Ilyen közösségben még abban sem volt semmi groteszk, hogy a gyermeknapi bolondságokba: köcsögtörés, zsákban futás, lepényevés... az apukák is beszálltak. Vagy az iskolások sportversenye végén a szülők is összemérték erejüket, s egyszer a hosszú nadrágban távölt ugró Gyuricza Lászlón végigszakadt a nadrágszár.

Ilyen környezetben valóban tanítónak éreztem magam, és eszembe se jutott, hogy tanári oklevelem is van, meg három évet az egyetemen is elvégeztem. Mi tanító bácsik meg tanító nénik maradtunk mindvégig Nagylaposon.

1954-ben „Az oktatásügy kiváló dolgozója” lettem. 1955-ben a megyei hírlap „Akikre büszkék vagyunk” címen mutatott be, értékelte addigi eredményes tanítói és népnevelői munkámat.

A megalakult Hazafias Népfront első titkára lettem Endrődön. Így kerültem be az 1956-os események sodrába. Az októberi mozgolódások nem voltak különösebb hatással a község életére. A mi tanyavilágunk pedig csaknem figyelmen kívül hagyta. Ősz volt, szántottak, vetettek. Az idő kellemes, kedvező volt a mezőgazdasági munkára. Huszonhatodikán bekértem Koloh Imre, a községi pártbizottság titkára. Közölte, hogy falugyűlést kell tartanunk. Hosszas beszélgetés után, miután alaposan meghánytuk-vetettük a dolgot, úgy határoztunk, hogy nem visszük ki a térre a gyűlést, ahogy eredetileg gondolták, hanem a tanácsháza nagytermébe hívtunk meg szervezetenként 20-20 embert. Ez mintegy 150-200 jelenlevőt jelentett. Koloh Imre engem, mint a népfront titkárát, kért fel a beszéd megtartására. A megbeszélte szempontok, irányelvek alapján nekiálltam, és órányi idő alatt összeállítottam a 25-30 perces mondanivalómat. A titkár átnézte. Egyetlen szót javított át. A „*magyar faj életrevalóságát*” németes, náci ízűnek érezte, és átjavította a „*magyar nép életrevalósága*” kifejezéssé.

Másnap a terv szerint folyt le a gyűlés. Az új irányító szerv a községben a többségében kommunista összetételű demokratikus jellegű tanács lett. Minden simának ígérkezett. A gyűlés bezárása előtt jelentős

hívatlan tömeg hatolt be, mely a gyűlés és választás megismétlését követelte. Kénytelenek voltunk engedni a nyomásnak. Idegesítő volt az elégedetlenkedők bekiabálása, éretlen, értelmetlen handabandázása. Válaszul a következő kijelentést tettem:

- Nem értek egyet az általánosításokkal. Én kommunista vagyok, az is maradok. Ki haragszik emiatt rám?

Az újraválasztott vezetőség már egészen más összetételű volt. Gyűlés után megintettek, figyelmeztetőleg: *Nem kellett volna olajat önteni a tűzre.*

A megalakult Nemzeti Tanács felhívására, az én indítványomra többen nemzetőrnek jelentkezünk a tantestületből. Igazgatóm is jelentkezett, de őt nem vették be, sőt leváltását határozta el a község új vezetősége. Két kollégám jelenlétében én közöltem vele a határozatot, amit ő elfogadott az alábbi nyilatkozat tanúsága szerint: *„Éppen gondoltam rá, hogy a megváltozott körülmények nem teszik kívánatossá további vezetőirányító munkámat. Csak az a kérésem, hogy taníthassak.”*

Az új iskolavezetés az általa választott tárgyak tanítására osztotta be. A fordulat után dühösen tört a nevelőtestület ellen. Fenyegetőzött, dühöngött, bosszút állt. Március közepén begyűjtöttek bennünket a rendőrségre. Ment a három proletár származású nevelő: Fülöp Imre, Márton Mihály - az öcsém - és én. Év végén Fülöp Imrét elbocsátották állásából, öcsémet áthelyezték Szeghalomra, ellenem fegyelmi eljárást folytattak, majd az alábbi határozatot hozták:

„Fegyelmi vizsgálat során megállapítottam, hogy Márton Gábor endrődi nevelő a M.T.112. § 2. bekezdésében foglalt fegyelmi vétséget az által követte el, hogy 1956. október 23-a után a községben alakult

nemzetőrség tagja lett. A fegyveres nemzetőrség tevékenysége és összetétele nem szolgálta a haladást. A nemzetőrség tehát a község forradalmi tanácsát támogatta és Márton Gábor, mint képzett ideológusnak tisztán kellett látnia, hogy ezen tevékenységével az ellenforradalmat támogatja. Ugyanakkor szervezte fiatal kartársait is, hogy azok is lépjenek a fegyveres nemzetőrség tagjai közé. Így megbontotta a nevelőtestület egységét, akadályozta az iskola belső rendjének megszilárdulását.”

A véghatározat „írásbeli megrovásban” részesített.

Az állásából elbocsátották Fülöp Imre tárgyalására nekem, a koronatanúnak elfelejtettek idézést küldeni. Szerencsére a telefonos keresés utolért, és megérkezésemig (fél óra) a tárgyalást felfüggesztették. Végül a Megyei Egyeztető Bizottság hatálytalanította az elbocsátást, s azonnali hatállyal visszahelyezte állásába. További ítéletek a tantestület tagjaira: Földvári Kálmánt és Dienes Izrát elbocsátották állásából, Földvárinét és Vaszkó Irént más közösségbe helyezték át. Mi lett volna, ha valami történt volna is?

Egy goromba vagy fenyegető szó el nem hangzott részünkről. Pedig de sok igazságtalanságot nyelt le a tantestület hat év alatt. Aztán hamarosan olyan idő következett, mikor a *szesztestvérek* mentették meg az igazgatónak a *bársonyszéket*. Fülöp Imre lett a szakszervezeti titkár. Több mint negyed évszázada tölti be tisztét közmegelegedésre. Engem pedig a Munkaügyi Döntő Bizottság elnökévé választottak immár két évtizede.

A politikai-társadalmi konszolidáció meghozta végre a régen várt nyugalmat. Békesség szállt a szívekbe. Igazgatóm úgy jellemezett, mint

élő lelkiismeretet. Az oktató munkából eltűntek a minden áron való megoldások.

A tantestületre nyugalmas időszak köszöntött. Az eredményes oktató-nevelő munka lett a legfontosabb, legfőbb tennivalónk. A százféle egyéb elfoglaltság, mi eddig fontosabb volt mindennél, fokozatosan lekopott. A tantestület színjátszó csoportja színre vitte a Fösvényt, az Úrhatnám polgárt, Mátyás király Debrecenben, Sári bírót, A kőszívű ember fiai, A szelistei asszonyok, a Csárdáskirálynő, Bástya sétány 77 darabokat. Helyzetünk segítésére a tiszta bevételből 5-5 q szemet kapott minden szereplő.

Még sok idő kellett, mire anyagi megbecsülésünk igazodott társadalmi fontosságunkhoz. Anyagi erősödésünk gyorsításához még a hatvanas évek első felében is pedagógus cséplőbrigádot alakítottunk. A nyári szünidő túlnyomó részét a termelészövetkezetben töltöttük. A nagylaposi Új Barázda MTSZ-ben megtisztító és szállító munkát végeztünk nyaranta több mint fél évtizedig. Tisztességes keresetünk volt. Fagyas Mátyás, Fülöp Imre, Gácsi László, Rojik Mihály, Varjú József pedagógusokkal voltam egy brigádban. Persze addigra már a tanyán való működés is jelentős többletbevételt biztosított: tanyai pótlék, öszszevont osztály tanítása, magas létszám díja, túlóra.

Magam állattartással is foglalkoztam, hiszen az ötvenes évek végén már három gyermekünk volt. Sertést tartottam. Ahhoz jelentős segítséget adott a falun és tanyán működő pedagógusoknak juttatott illetményföld. Igaz, a kapható 1 kh. soha nem jutott, de a 1200 négyszögölnyi terület is adott 25-35 q közti tengerit. Feleségem hajnalban és este tömte

a kéttucatnyi libát, hogy a szolgálati lakás bútorzata a kívánalmaknak megfelelővé váljon.

A három gyermek felnevelése csak látszólag okozott gondot. Mikor a gyerekeink már nem maradtak meg a ketreckében, vittük őket magunkkal a terembe. Ott írogattak, rajzolgattak, képet nézegettek. Semmi baj nem volt velük. Rájuk is ragadt az iskolai rend. Akkor még csak húszhetes szülési szabadság járt, nem volt gyés. Nagyszülő nem volt, aki segítsen. Alkalmazottat pedig nem tarthattunk. Miből is tarthattunk volna?

Az eredmény az lett: mindhárom gyermekünk úgy tanult meg írni, olvasni, hogy észre sem vettük. A két lányunk évnyeréssel végzett. Mindkettő novemberi születésű, s elkerülték az évvesztést.

A 4 tanulócsoporthos iskolatípust megszerettem, megszoktam: 1-3, 2-4, 5-6, 7-8 osztály volt összevonva egy csoportba. Ugyan kevesebb volt a gyakorló óra, kétszer annyi az új anyag feldolgozás, de érdekesebb, mozgalmasabb volt számomra. Ha pl. nyelvtan volt a 7. osztállyal, akkor a 8. osztályosok csak annyi önálló munkát kaptak, amit addigra megoldhattak, mire az új anyag feldolgozásához értünk a hetedikesekkel. Ennél a pontnál a nyolcadikosok is bekapcsolódtak a hetedik osztály munkájába. Ez nekik nagyon alapos „intenzív ismétlést” jelentett, másrészt számomra kellő segítséget biztosított az eredményességben. Viszont a hetedikeseknek is szabad volt figyelni a nyolcadikosok „közvetlen óráján”. Sok tehetséges és szorgalmas hetedikesem fölé nőtt az átlagos nyolcadikosoknak. Matematika, földrajz, történelem biológia tárgyaknál is hasznos volt ez az eljárás.

Orosz nyelvet is tanítottam 1954-től, pedig tanyai iskoláknál nem volt kötelező. Célom az volt, hogy a továbbtanulni szándékozók ne legyenek hátrányban a nagy iskolák tanulóival szemben. Az őszinteséghez az is hozzá tartozik, hogy saját gyermekeink is Nagylapason jártak, s nem engedte volna se lelkiismeretem, se büszkeségem, hogy az én gyerekeim valamiből kevesebbel induljanak a gimnáziumba, mint a másoké. Ebben gyengém a nyelvtani szerkezetek, vonzatok ismerete volt, viszont pótoltam azzal, hogy igen bő lexikai anyagot vettem velük. Kiejtésemre jellemző, hogy egyik felügyelőm megkérdezte:

- Kartárs, te melyik nyelvjárással beszéled az orosz nyelvet, mert ez nem a tiszta irodalmi orosz?

- Bajkálón túlival - mondtam nagy komolyan, hogy megnyugtassam.

Általában nem voltak magas létszámúak az összevont csoportok. Létszámuk csak ritkán emelkedett harminc fölé. Még egy, amit óriási pozitívumként említhetek: a tanyai gyerek tanult. Ezt harmincéves tanyai működésem alatt mindvégig tapasztaltam. A könyveket nem csak azért hordták, hogy ne legyen üres a táskájuk.

Magatartási probléma nagyon ritkán adódott. Rakoncátlan tanulók voltak, szemtelenek nem. Persze, hogy volt azokban savó, de nem volt táptalaj a vagánykodásra. Ebben is hátrányos helyzetűek voltak, de itt ez előny volt. Végig tapasztaltam, hogy hálásabbak, tisztelettudóbbak, szófogadóbbak a tanyai gyerekek. Talán ez a helyes kifejezés: természetesebbek. Óvodába nem jártak, csiszolatlanabb, faragatlanabb, nyersebb volt az elsős, de könnyebb volt őket formálni, hajlítani. Bizonyára sok-

kal több újat jelentett számukra az iskola közössége, mint aki már bölcsődében megkezdte az ilyen életet.

A felügyelet minden évben már az első tanítási napokban, iskolainduláskor végiglátogatta a tanyai iskolákat, hogy felmérje az elsősök indulási helyzetét. Egyik ilyen alkalommal feleségem „A róka meg a gólya” közismert meséjét beszélte meg a kis vadócokkal. Hogy a gyerekeket is megszólaltassa, kifejtendő kérdést tett fel:

- Mit gondoltok, miért hosszúnyakú edényben adott ételt a gólya a rókának?

Rövid gondolkozás után F. Feri, egy aranyos kisfiú felnyújtotta mutatóját.

- Tessék! - kapta a felhatalmazást véleménynyilvánításra.
- Hogy jól kib...n vele - summázta otthon hallott vaskos népies kifejezéssel az igazságot.

Fiatal nevelő társam volt Czibulka György. Nála is hasonló esemény játszódott le Reményik István felügyelő évelejei látogatásakor.

Kartársam beszélgetésre a „Cicát” szánta. Elmondott érdekes történeteket. Hivatkozott a sokak által ismert Csizmás Kandúrra is. Rengeteg élménye, ismerete, mondanivalója volt mindenkinek. Felszabadultan, gátlás nélkül hozták az élményeket. Tanító bácsi a pákosztosságra terelte a figyelmet.

V. Ildikó beszédes, tüneményes kis elsős volt.

- Tanító bácsi!- kezdte dallamos csicssergéssel. - Nekünk volt egy cicánk. Egyszer beszökött a kamrába és bef...tt, de én úgy p.....n rúgtam, hogy kirepült.

A következő kedves kis történet is feleségemnél esett meg. A halról beszélgettek a harmadikosokkal. A tanulók ismereteit puhatolta, hogy hasznosítsa az anyag feldolgozásánál. Megkérdezte:

- Ki tudja, mi borítja a ponty testét?

Csend volt a válasz. Hosszabb hallgatás után egyik gyenge tanuló jelentkezett.

- Mondd meg, Józsi!
- Pity-ke - mondta szótagolt vontatottan.
- Majdnem jó, de ki javítaná ki?

Egy kis barna fiú erővel lökte fel jelentkezéshez a kezét.

- No, Ignác!
- Szőr meg bőr - vágta ki a javítást.

Egy másik esetkor a negyedik osztályt tanította. Dózsáról olvastak. Az apátfalvi csatát beszéltek meg. Feladatuk kapták, hogy írásban sűrítsek pár mondatot az eseményt. F. Lajos a következőkben summázta:

Szörnyű háború volt. Nagyon sokan meghaltak. Őket közös sírba bemeszelték. A sebesülteket elvitték a mentők. A többiek hazamentek, és megünnepelték november hetedikét.

Egy-két vidám emléket a magam esetei közül is hadd említsek meg! Szép Ilonkáról egyik gyengébb tanulomat számoltattam be. Megelégedtem az esemény megközelítően pontos elmondásával. Több segítő kérdés után a végét így zárta le: „Ősszel Peterdi bácsi meghalt a korától. Ilonka nagy sírással tette sírba. De nemsokára meghalt Ilonka is bánatában a szeretője után. Őt a turisták temették el.”

Legmaradandóbb vidám élményem mégis az alábbi fogalmazás (iskolai dolgozat) volt huszonhárom évig tartó nagylaposi működésem alatt: „*A király és a bárdok*” *A király megnézte a legyőzött országot.*

Légyúgást hallott a csendességben. Senki sem fogott kezét a véreskezü gyilkossal. Az asztalra raktak potykát, keszeget, harcsát, amit a Temse-körösben fogtak, de volt ott fácán, vadliba meg fogoly is.

Itallal se fukarkodtak, pedig nem jókedvből hoztak neki. A király asztalhoz ült és enni kezdett egyedül. Az uraknak elment az étvágyuk, mikor látták, hogy fal a zsarnok éhes walesi eb módjára.

Mikor jóllakott, kiivott egy pinttel, megtörölte a bajszát, s mivel senki nem koccintott, megkérdezte:

- *Miért e csend?*

- *Ne törődjön maga vele! - morogta bajusza alatt egy nagyszakál-lú öreg várúr.*

- *Maga már nem úr, mert sok az ellenvetkőzője.*

- *Mi a franc? Hozzák ide az ellenvetkőzőimet, hogy nyomjam ki a szemét!*

- *Csak vigyázzon, nehogy a maga szeme legyen kinyomva!*

- *Persze, ti már leittátok magatokat, a Poncius Pilátját!*

- *De úr! Még csak most kezdjük.*

- *Hívjátok a bárdost, hogy móresre tanítson!*

Belépett a muzsikás, sok jót mondott a királyról. A másik bárdos sok rosszat mondott a király ellen, de az utolsó a királyt védte.

- *Ezek összebeszéltek, a Poncius Pilátusát! Máglyára kell vinni őket! - hőbörgött a koronával.*

Mennek. Elöl, szalad a király lovon. Utána viszik a bárdokat.

Ég a pora, isten velük.”

Írtam rá egy nagy egyest, meg a következő véleményt, megjegyzést:
„Katika, csodára megnevettél. Ezért egy külön ötöst adok magatartásból.”

Mikor a Varjason lévő iskola elnéptelenedett, lebontottuk társadalmi munkában, és belőle Nagylaposon két tantermet, nevelői szobát, szertárat ragasztottak a meglévő iskolához. Így mind a négy csoport egy helyre járt, mert eddig, hogy délutánórák ne legyen, az Új Barázda MTSZ spanyolfallal kettéválasztott tanácskozó termét használták az alsó osztályok.

Az ENCI (Endrődi Cipész Szövetkezet) televízióval ajándékozott meg bennünket. Minden iskolatévét előadást megnézett az az osztály, amelynek szólt (*ebben a korszakban élte fénykorát értékes műsoraival az iskolatévét/a szerk.*). Legfeljebb csoporton belül közvetlen és önálló foglalkozás cserét hajtottunk végre. Felügyelő nevelő is mindig volt, mivel öt nevelő volt a négy tanulócsoporthoz. Kevés volt a tanuló. Varjason 1967-ben, Később Csejten is megszűnt a tanítás, ott 1972-ben zárták be a tanyasi iskolát.

1975-ben Endrődön tanyai gyerekek részére száz férőhelyes kollégium épült. Most már Nagylaposon is csak egy 1-4. osztályos tanulócsoporthoz maradt 12 növendék az irányításom alatt. 1976-ban ott is tíz alá csökkent a létszám. Megszüntették. Feleségem mellé, a kollégiumhoz kerültem nevelőnek, majd egy év múltán mindketten az iskolához nyertünk áthelyezést. Én napközis nevelőként.

Jól képzett nevelők voltak mindvégig a munkatársaim. Rojik Mihály tíz év után került be Endrődre. Bella Imréné Tar Mária történelem-

földrajz, Hunyáné Varjú Marianna földrajz-rajz szakos tanár lett, Janovszki György a Művelődési Osztály vezetője. Janovszkiné Bula Magdolna gyógypedagógia szakot végzett, majd függetlenített logopédus lett. Czibulka György tanító és általános helyettes. Kartársaim nagyon szerettek Nagylapason lenni. Nem egy közülük évtizeden át dolgozott velem. Bár tanyai iskola volt, de nem átjáróház, ahonnan mindenki szabadulni igyekezett.

Nagylaposi működésem alatt gyűjtöttem össze Endrőd népszokásait, hagyományait, emlékeket, babonákat. Nyugdíjazásommal folytatom az írogatásokat. Eddigi munkáim a város két könyvtárában megtalálhatók.

Sajnos a mai világban az ügyeskedés többet ér a becsületes munkánál, jobban megfizetik. Most négy évtized távlatából visszatekintve úgy érzem, nagyszerű iskola volt a tanítóképző. Nem lettünk tudósok az elvégzésével, de minden olyan ismerettel felvérteztek bennünket, ami szükséges volt ahhoz, hogy helyt tudjunk állni a munkában. Felkészítettek arra, hogy emberségből is jelesre vizsgázhattunk.

Straub tanár úr sokszor hallott mondata ma is bennem él:

Fiúk, értsék meg, maguk tanítók lesznek. Falun mindenki magukat figyeli, magukban bízik. Annyi úr becsapta már az egyszerű embert, magukban nem szabad csalódniuk. Sok keserűség van az egyszerű emberek életében. Csak annak szabad vállalni ezt a nehéz hivatást, aki lámpás akar és mer lenni.

Legyen hát ez a zárszó az iskolapadban és a katedrán töltött éveim bemutatásánál.

Ahogy telnek az évek, az ember egyre jobban igényli az emlékezést. Különösen akkor, ha felgyorsulnak körülötte a folyamatok. Egy 20. század eleji iskola az egy évszázaddal előbbtől még alig különbözött. Az utóbbi 50 év alatt viszont döbbenetes változáson ment keresztül a világ.

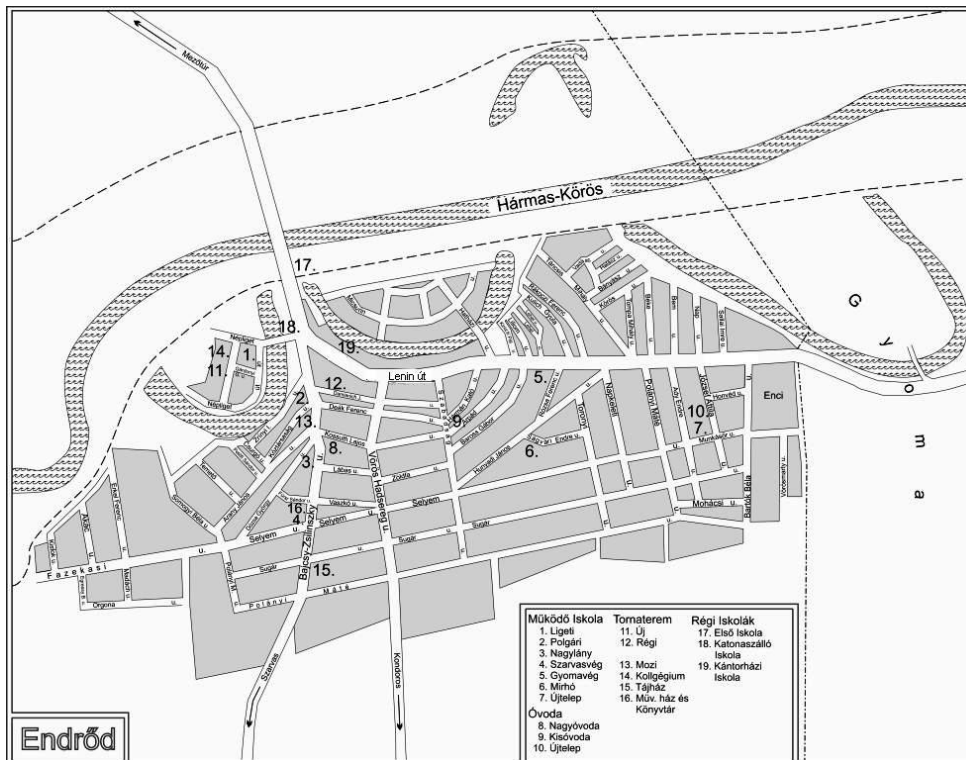
Marci bácsi összesítései, táblázatai azért fontosak, mert az általa felhasznált adatok jelentős része nem került a levéltárba: az osztálynaplók, az igazgatói és igazgatóhelyettesi összesítések azóta porrá lettek. Ha nem gyűjtötte volna össze, akkor már ennyivel kevesebb lenne a múltunk. Persze a *Historia Domus*, a felhasznált könyvek bármikor elérhetőek, de így a visszaemlékezésekkel együtt csak itt találhatóak. E gyűjtések kedvet adhatnak lelkes történész kutatóknak egy pontos elemzéshez.

Marci bácsi történetei pedig élénk idézi, mindenki számára élővé teszi a múltat. Kordokumentumok. Mint ahogy kordokumentum az a tény is, hogy ez a könyv 1980-ban keletkezett.

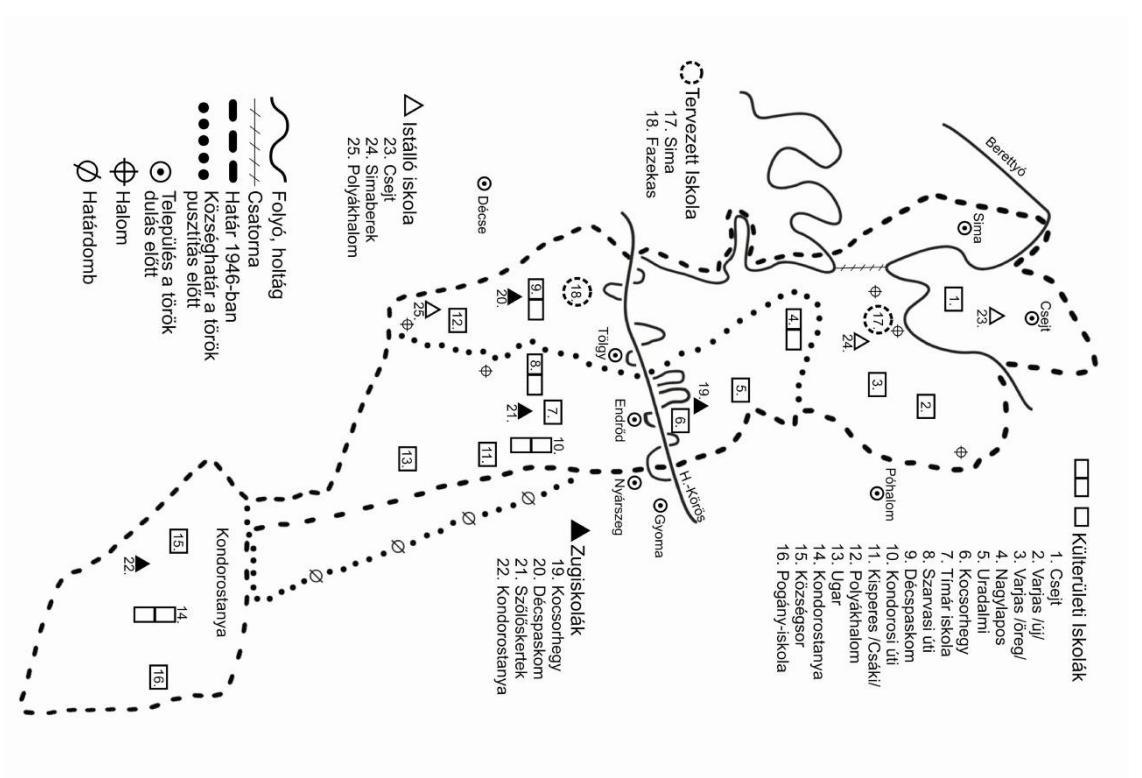
Fogadja hát kedves olvasmányul mindenki, aki kézbe veszi. Jó olvasást kívánok:

Gyomaendrődön, 2009 júniusában

Ricsey Edit
(*sok-sok kántortanító őssel*)

Endrőd belterületi iskolái

Endrőd külterületi iskolái

cantu sicut accuratus, in puo.
 ratione videri diligens, quos canon
 schola sua munera, qui defensas
 potest, incommoditati Scholae,
 proxima devrate edificandam
 ni obligarum, principaliter
 im advenum, quod defensas cura
 fuerit Honoris in Singulo Div.
 Scholae Recroni a Parentibus et
 senioribus Salvendus solo de
 edet, ut communi ex casu pro
 one puorum Scholae Recroni
 et vante visitatione conven
 ex respectu paupertatis v Inco
 tive plures, seu pauciores disoi
 im, Scholae Recroni Solvantur
 24. Decem. Habes praesentia so
 a quolibet pari hominum pueri
 Poronionem metoran in edidit et
 quibus quindecim. A communia
 dignorum duos und item 2. 2.
 Seminatarum Poronionem
 seu tonantur eidem praesentia
 in, semon tamon ipse administrare
 P, in seminare, clemeter, edv chore
 is incumbit. Et leguminibus Carabo
 Scholae praesentia eidem medice
 ex eius successoribus inuleon
 ex in Juventus singulariter di
 ethi cathechevi imbuatur, ex ve
 stit? Schola per Dominum Bo.
 frequentes in iurabitur, ex scho.
 umum singule mense exami
 ? —

1878.
 Scholae Jozef tenite meghalt. Szegednek az esk.
 nyugdíjlapból 87 ft, két gyermeknek az eskőlésére 25.
 25 forint utalványtattak. A 87 forintot a hitközség
 nek 133 ft 33 1/2 kora (800 forint fizetésnek egyfolyósada)
 kell kifizeteni, azaz 144 ft 33 1/2 kora pótolni.
 A szállásheti iskola épül 1800 forinton.

1879.
 Wollman Albert b. néma házas az eskője 64 ft
 helyett 30 forint adja beke a eskőt az eskőlésnek ké.
 telvettől megment. A hitközség est 3. évre el fogadja.

1880.
 Schefner a mehevegi — Schefner Jele — iskola teni
 Teja rászere 1000 forint alapot len le.
 Iskolaköl felmérés:
 Kérszenti fiúiskolában tenitő: M-V osztályban deboni
 János, 1-11 oszt. Nagdics Károly, feljár 212.
 Kérszenti leányiskolában: Brdovics Antal (III-VI. oszt.)
 Kovács János (1-11 oszt.) feljár 277.
 Gyermágyi vegyes iskolában Balla Árpád, feljár 104, 108
 Nagylapcsai vegyes iskol. Csuka György képviselő, " 4-11.
 Róti v. iskolában Bón János (megdél) " 60-68.
 Kérszenti " Gyula János (11 éves) " 7-10.
 Kérszenti fiúiskolában Nagdics, feljár 64.
 " " " Kovács " 69.

1881.
 Nagy arany tavaszul, Kérszenti építés.
 A Schefner Jele mehevegi iskola megmentésére
 Kérszenti 1-11 leányiskoláján) állott beke Kovács Jánosval,
 1875. Debreczeni Kézir. de az eskőlésben (1882. május)
 meghaltam, utalványt adtam Nagy Gyula verece.
 A kérszenti 1-11 oszt. leányiskolában Kérszenti János
 majd az eskőlésben kermendván 1882. januárban deamb.
 Kérszenti Rózsa mártalattott az eskőlés felé az 800 ft kérszenti
 parabolam mellett is 80 ft im. uti. díjjal.
 — felvétel a 102. ik lapon —

A Historia Domus egy oldala

*Tábla, iskolapad
(Iskolatörténeti kiállítás tárgyai RKÁI, 2008. Fotó: Gellai József)*

*Palatábla, palavessző
(Iskolatörténeti kiállítás tárgyai RKÁI, 2008. Fotó: Gellai József)*

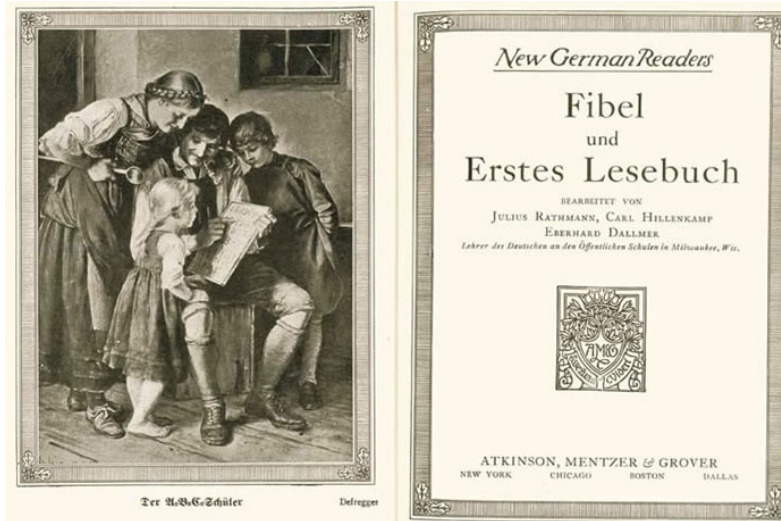

Ór	Kezdő	Kedő	Iskolatörténet	Iskolatörténet	Iskolatörténet	Iskolatörténet
8-9	János	Magyar	Történet	~~~~~	János	János
9-10	Történet	Történet	Történet	~~~~~	Történet	Történet
10-11	Történet	Történet	Történet	~~~~~	Történet	Történet
11-12	Történet	Történet	Történet	Történet	Történet	Történet
12-1	Történet	~~~~~	~~~~~	Történet	Magyar	~~~~~
1-2	Magyar	~~~~~	~~~~~	~~~~~	Magyar	~~~~~

Órarend. (Iskolatörténeti kiállítás tárgyai RKAI,2008. Fotó: Gellai József)

Golyós számoló (Iskola történeti kiállítás tárgyai. Fotó: Gellai József)

Fibel olvasókönyv

EGYSZEREGY			
1 × 1 = 1	1 × 2 = 2	1 × 3 = 3	1 × 4 = 4
2 × 1 = 2	2 × 2 = 4	2 × 3 = 6	2 × 4 = 8
3 × 1 = 3	3 × 2 = 6	3 × 3 = 9	3 × 4 = 12
4 × 1 = 4	4 × 2 = 8	4 × 3 = 12	4 × 4 = 16
5 × 1 = 5	5 × 2 = 10	5 × 3 = 15	5 × 4 = 20
6 × 1 = 6	6 × 2 = 12	6 × 3 = 18	6 × 4 = 24
7 × 1 = 7	7 × 2 = 14	7 × 3 = 21	7 × 4 = 28
8 × 1 = 8	8 × 2 = 16	8 × 3 = 24	8 × 4 = 32
9 × 1 = 9	9 × 2 = 18	9 × 3 = 27	9 × 4 = 36
10 × 1 = 10	10 × 2 = 20	10 × 3 = 30	10 × 4 = 40
1 × 5 = 5	1 × 6 = 6	1 × 7 = 7	1 × 8 = 8
2 × 5 = 10	2 × 6 = 12	2 × 7 = 14	2 × 8 = 16
3 × 5 = 15	3 × 6 = 18	3 × 7 = 21	3 × 8 = 24
4 × 5 = 20	4 × 6 = 24	4 × 7 = 28	4 × 8 = 32
5 × 5 = 25	5 × 6 = 30	5 × 7 = 35	5 × 8 = 40
6 × 5 = 30	6 × 6 = 36	6 × 7 = 42	6 × 8 = 48
7 × 5 = 35	7 × 6 = 42	7 × 7 = 49	7 × 8 = 56
8 × 5 = 40	8 × 6 = 48	8 × 7 = 56	8 × 8 = 64
9 × 5 = 45	9 × 6 = 54	9 × 7 = 63	9 × 8 = 72
10 × 5 = 50	10 × 6 = 60	10 × 7 = 70	10 × 8 = 80
1 × 9 = 9	1 × 10 = 10	I = 1	XXX = 30
2 × 9 = 18	2 × 10 = 20	II = 2	XXXI = 31
3 × 9 = 27	3 × 10 = 30	III = 3	XXXII = 32
4 × 9 = 36	4 × 10 = 40	IV = 4	L = 50
5 × 9 = 45	5 × 10 = 50	V = 5	LX = 60
6 × 9 = 54	6 × 10 = 60	VI = 6	LXX = 70
7 × 9 = 63	7 × 10 = 70	VII = 7	LXXX = 80
8 × 9 = 72	8 × 10 = 80	VIII = 8	XC = 90
9 × 9 = 81	9 × 10 = 90	IX = 9	C = 100
10 × 9 = 90	10 × 10 = 100	X = 10	M = 1000

*Az egyszeregy (Iskolatörténeti kiállítás tárgyai RKAI, 2008.
Fotó: Gellai József)*

A mai Dombszög helyén, ebben az épületben működött 1787-1897. a belterületi iskola, melyben 1803-tól csak fiúkat tanítottak (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Gyomavégyi iskola 1860-1994
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Tímár Gergelyné osztálya a gyomavégi iskola udvarán, 1953-ban
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008)*

*Dobó Gabriella osztálya 1954-ben, a gyomavégi iskolában
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Második osztályosok Szabó Zoltánné tanítónővel, 1960-ban, a gyomavégi iskola folyosója előtt
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Iskolabelső: Bacsa Boldizsárné osztálya 1967/68-ban
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Donnák Jánosné és Takácsné Rojik Gizella tanítványaikkal a gyomavégi iskola beüvegezett folyosója előtt 1980 körül
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*A mirhóvégi, vagy Schiefner-féle iskola 1881-1980
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Hunya Lajos és Paróczai Gergely tanítók fiúosztályokkal az iskola épülete előtt (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

Hunya Lajos tanító koedukált osztállyal 1948-ban (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Ricsei Balázsne gyógypedagógus és tanítványai 1965 körül
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*A szarvasvégi iskola 1889-1993
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008. Fotó: Giricz László)*

*Első osztályos kislányok a szarvasvégi iskolában 1926-ban
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Klinghammer László tanító első áldozós növendékeivel 1948-ban
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Kovács Mátyás 3. osztályos tanulóival a szarvasvégi iskola udvarán
1950 körül (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Hunya Irma tanítónő tanítványaival 1964-ben a szarvasvégi iskola ud-
varán (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Tankó Andrásné tanítónő és tanítványai 1970-ben
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Polgári iskola 1841- 1994
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008. Fotó: Budai Béla)*

Az endrődi római katolikus Szent Imre polgári fiúiskola 1938-39-ben végzett növendékei (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

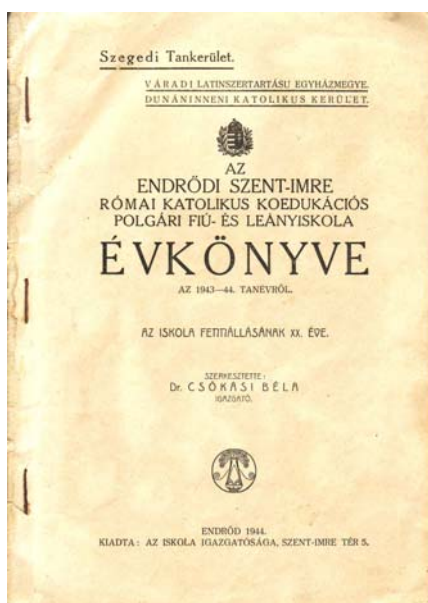
Oláh Dezső, Gyebnár Vendel, Tímár Sándor, Körmendi István, Gellai Mihály, Uhrin László, Szabó Dezső, Tímár Illés, Varjú Gergely, Gubuznai Éva, Varjú Margit, Szabó Irma, Liziczai Éva, Gyuricza Anna, Debreceni Mária, Pintér Etelka, Kocsondy Katalin, Hornok Gabriella, Böszörményi Lenke, Kovács Ilona, Balla Gizella, Bartha Erzsébet, Szabó Irén, Tímár Adél, Giricz Margit

Szuromi András hitoktató, Nagy Andor tanár, Magyar Anna tanár, Kovács Franciska osztályfőnök, Walther György igazgató, Özv. dr. Maácz Jánosné tanár, Dr. Csókási Béla tanár, Dr. Cseh József tanár, Uhrin Gergely, Fülöp Imre, Tímár Ernő, Bányai Árpád, Koloh Bálint, Duda Béla

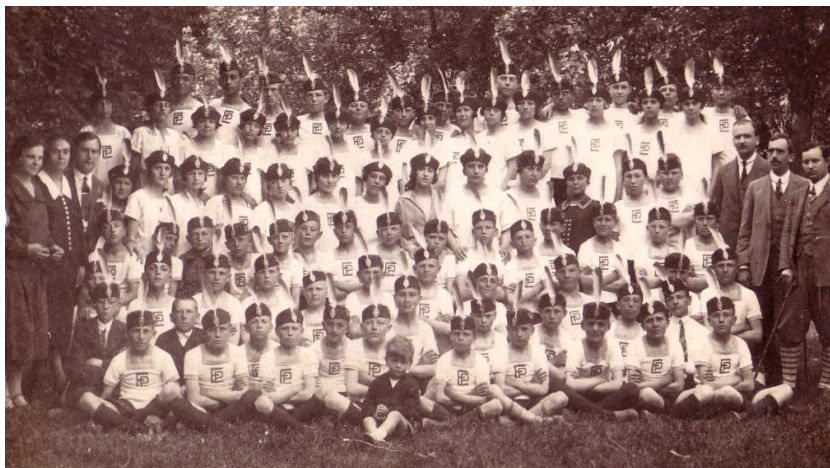

*Harmadikos polgárista lányok 1942-ben
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Polgári iskolai évkönyv

Polgárista leventék
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKAI 2008.)

Leventeképző nevelők
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKAI 2008.)

*Az 1938 és 1944 között a polgáriban végzetek találkozója 1987-ben.
Középen Dr Csókási Béla, az első sorban Márton Gábor
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Martinák Imréné és Zoltánfi László tanárok növendékeikkel a polgári
iskola udvarán (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Kalmár Vincéné és Wágner József tanárok növendékeikkel a polgári iskola udvarán 1966-ban (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

Rajfoglalkozás a 7. a-ban a polgári iskola tantermében, 1976-ban (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Kulik Istvánné tanító osztályával a polgári iskola udvarán
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Hanyecz Mihályné és Alt Jánosné tanítványaikkal
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Polgári iskola, 4. osztály 1945-ben
a kép jobbszélén Márton Gábor tanító*

*Szabó Elek, Márton Gábor, Dienes Izra
tanítványokkal az iskola udvarán
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Nagylányiskola 1897-1994 (Fotó: Gellai József)

*A nagylány iskola belső udvara az 50-es években
a minden napos zászlófelvonásokhoz biztosított zászlórúddal
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Lányiskola az 1930-as években
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008)*

*Füúosztály 1955-ben. A fűlsű sorban Borbűly Sándor igazgató
űs Kovács Mátűyas osztályfűnök áll
(Iskolatűrtűneti kiállítás kűpei RKÁI 2008.)*

*Hetedikes leányosztály 1959-ben Nádas Sándorné osztályfőnökkel
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Felső sor: Nagy Éva, Tímár Mária, Szabó Etelka, Bradák Katalin,
Tímár Katalin, Varjú Margit, Petkov Irén, Tóth Margit, Pelyva Gizella,
Kurilla Margit, Harnos Margit*

*Középső sor: Farkas Piroska, Hunya Ilona, Cserép Mária, Mészáros
Éva, Bohráth Gizella, Varjú Mariann, Hornok Margit, Gyuricza Etelka,
Szurovez Ilona, Sztanyík Ella,*

*Ülő sor: Ács Irén, Pencsev Mária, Giricz Erzsébet, Varjú Anna, Sinyi
Éva, Nádas Sándorné, Lapatinszki Gizella, Lapatinszki Magdolna, Kál-
lai Éva, Novák Ilona, Nagy Margit*

*Koedukált 5. osztály 1962-ben Fülöp Imre osztályfőnökkel
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Szilafon-zenekar Kovács Imre ének- és zenetanár vezetésével.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*100 tagú furulyazenekar Kovács Imre ének- és zenetanár vezetésével
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Az iskola énekkara Kovács Imre ének- és zenetanár vezetésével 1953-
ban
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Pedagógus színjátékosok: A kőszívű ember fiai c. előadás szereplőinek csoportképe 1958-ból. (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

Gyermekszínház: a János vitéz c. előadás szereplőinek csoportképe 1956/57-ből. Középen Szabó Zoltán pedagógus, a darab rendezője (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Újtelepi ("tanítóföldi") iskola 1933-1984
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Tanterembelső régi padokkal. Tanít: Vincze Lászlóné.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Tanterembelső. Tanít: Czibulka György, 1976-ban
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Tornaterem 1937-2001
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008. Foto: Giricz László)*

*Tornavizsga: az alsó tagozatosok közös gyakorlata.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Tornavizsga: a balettkar bemutatója.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Tornászcsapat 1958 körül. Felnőttek Tankó András testnevelő tanár, Borbély Sándor igazgató, Bukovinszky Mária tanár, Balogh Imre gondnok. (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI, 2008.)

Tornavizsga: az elmaradhatatlan gúla. (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Atlétika egyéni győztesek. Edzőjük: Kovács Béla testnevelő tanár.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKAI 2008.)*

*Az Endrődi Spartacus Ifjúsági Futballcsapat 1968-ban. Bukva Pál el-
nök, Tímár Sándor, Fülöp Imre edzők.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKAI 2008.)*

*Atlétika verseny győzteseinek díjazása: Vaszkó Irén testnevelő tanár
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Kézilabda-csapat. Edzőik: Fagyas Mátyás, Fülöp Imre testnevelők
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Fülöp Imre és a focicsapat, 1965.

A ligeti iskola 1960-ban (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Osztálykép az iskola udvarán
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Pedagógusok: Wagner József, Miklós Borbála, Kovács Mátyás, Dr Fülöp Jenőné, Nadas Sándor, Borbély Sándor, Vaszkó Irén, Ricsei Balázs, Bacsa Boldizsárné, Gellai János, Farkas István.

Ballagás az iskola udvarán (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

Az orosházi mezőgazdasági technikum kihelyezett tagozatának végzős hallgatói osztályfőnökökkel, Fülöp Imrével az iskola udvari bejáratánál (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Az eszperantisták felvonulása május 1-én,
Ricsei Balázs nyelvtanár vezetésével
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Az úttörők felvonulása május 1-én, élükön Gellai János csapatvezető
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Úttörőtábor Erdélyben. Reggeli zászlófelvonás
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Úttörőavatás a Hősök terén 1976-ban. Csapatvezető: Fagyas Mátyás,
helyettese Kulik Istvánné. A helyettes fogadja a rajvezetők jelentését
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Az iskola énekkara az Éneklő Ifjúság Hangversenyén 1978-ban. Vezényel Tímár Sándorné énektanár (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

A tanyasi gyermekek számára épült diákotthon megnyitás előtt, 1975 nyarán (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008. Fényképezte: Budai Béla)

*A diákothon lakói a Mikulást várják
Nevelők: Müller Anna, Hanyecz Ildikó, Gellai József, Nagy Erzsébet,
Takács Mátyás, Rácz Józsefné
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Az 1980-ban épült új épületszárny.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Teljes iskolakép (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Nevelőtestületi kirándulás Csehszlovákiában.
Lőcse, 1970-es évek vége*

*Kisóvoda, Orbók Sárka óvónővel 1950-ben.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Nagyóvoda (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Kocsorhegyi iskolások
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Varjasi diákok Rojik Mihály tanító úrral.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

*Varjasi iskola
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Varjas, új iskola 1935-36. Tanító Lesniczky József

Varjas, új iskola, 1960. Tanítók: Gellai János, Rojik Mihály

Varjas, új iskola 1959. Sprotnap: Márton gábor, Tankó András, Borbély Sándor, Rojik Mihály, Gellai János, Giricz Vendel

Nagylapos, kaszinó iskola, 1936-37. Tanító: Kovács Imre

Nagylapos 1961. Tanító: Márton Gábor

Nagylapos, Tanító: Márton Gábor

Nagylaposi iskola végzős diákjai. Nevelők: Jánovszky György, Jánovszky Györgyné, Márton Gábor, Márton Gáborné, Rojik Mihály. (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

A nagylaposi iskola előtt 1970 körül Nevelők: Rojik Mihály, Bela Imréné (Tarr Mária), Márton Gáborné, Márton Gábor. (Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)

*Nagylaposi iskola. Nevelők: Rojik Mihály, Márton Gáborné, Márton Gábor, Bela Imréné, Czibulka György.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Nagylaposi diáklányok 1962

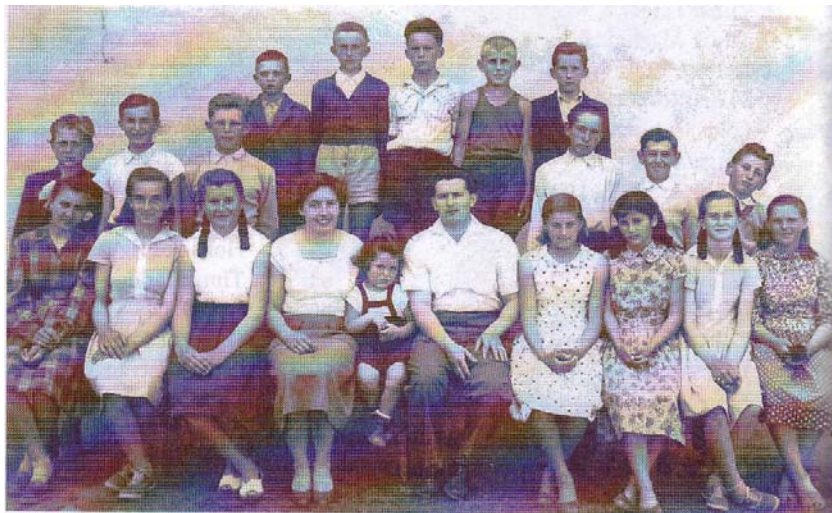
Nagylaposi farsang. Tanító: Márton Gábor

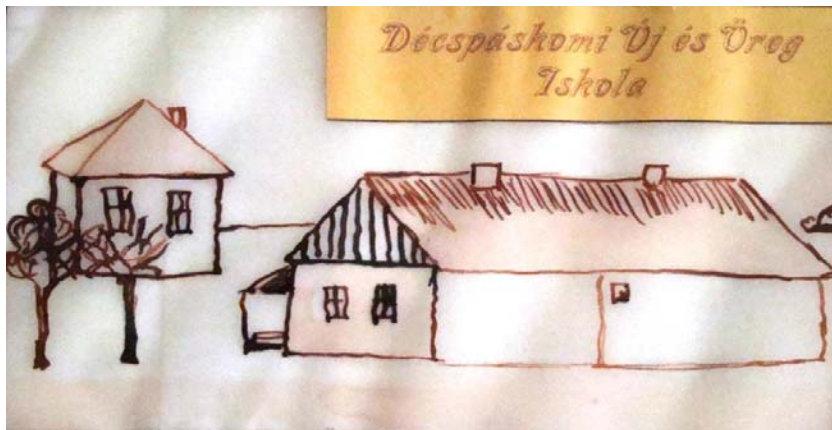
Nagyalapos, munkában a farsangi zsűri.

Csejti diákok 1950/51. Tanítók: Márton Mihály és Márton Mihályné.

Csejti diákok 1958-ban. Tanítók: Giricz Vendel és Giricz Vendelné.

*Décspáskom 1965. Középen: Hornok Lajos tanító,
mellette Giricz Vendel igazgató..*

Öregszőlő, „színe-java” ifjak, '60-as évek

Öregszőlő 1964, 2-4.oszt. Tanítónő Giricz Vendelné

Farsang az Öregszőlőben, 1970

*Ugari iskolások Paróczai Gergely tanító úrral.
(Iskolatörténeti kiállítás képei RKÁI 2008.)*

Ugari gyerekek 1952-ben. Tanítónő: Szurovecz Margit

*Az ugari iskola diákjai 1959-ben.
Tanítók: Alt Jánosné és Czibulka József*

Tartalomjegyzék

MÁRTON GÁBOR	4
ADATOK ÉS EMLÉKEK	5
AZ ENDRÓDI ISKOLÁK TÖRTÉNETÉHEZ	5
Mit adsz, Magyarország?.....	6
Visszatekintés Endrőd múltjába	7
Iskola az újratelepítés előtt	9
Egy falu – egy iskola.....	9
Külterületi és új belterületi iskolák megjelenése	19
Polgári iskola	67
Általános iskola.....	78
Iparos tanonciskola	88
Ismétlő iskola	90
Felnőttoktatás	92
Függelékek	94
Segítő adatok.....	103
Felhasznált irodalom.....	105
ISKOLAPAD ÉS KATEDRA	106
ZÁRÓ GONDOLATOK	211

"Mert akik szeretnek, mind Marcinak hívnak"

Márton Gábor - Marci bácsi- neve fogalom, szimbolikus alakja Endrődnek. Derűs, elfogadó, kedves lényét mindenki ismeri, tiszteli. Endrődi reneszánsz ember, nemzedékek tanítója, helytörténész, régész, kutató, korábban amatőr színész-rendező, író, költő, újságíró testedző, sportbarát, elnyúlhatetlen focirajongó. Minden érdeklő az általános kultúrából, s amelyhez csak hozzáfért, művelte is.

Rengeteget írt: verset, regényt, sporttörténelmet, életrajzokat. Hűséges krónikásként rózta a sorokat, gyűjtötte az adatokat, meséket, mondákat, adomákat. Papírra vetette Endrőd iskoláinak, az endrődi és gyomai sportkluboknak történetét. Pedagóguspályának önéletrajza olyan sok helytörténeti adatot és elemet tartalmaz, amely még hosszú időn keresztül fogja táplálni a fiatalabb kíváncsi és érdeklődő olvasókat, s amely segíti a visszaemlékezést az idősebbeknek. Szép családi életet él, három felnőtt gyermeke, s unokái nagy boldogságot jelentenek neki.

A Múzeumbarátok Közhasznú Egyesület azzal a céllal adja közre ezt a könyvet, hogy tiszteletét és szeretetét ez úton fejezze ki Marci bácsi iránt. Azért választottuk ezt a művét, mert számtalan felhasználó írt már segítségével különböző oktatási intézményekben, különböző oktatási szinteken dolgozatot, szakdolgozatot, esetleg diplomadolgozatot. A könyvet közreadni, széles nyilvánosság elé tárni volt szándékunk: úgy ahogyan azt akkor, és ahogyan azt Marci bácsi megírta. A jelenkor követelményeinek a könyvben lévő hivatkozások, a források igazolásai már nem felelnek meg, nem is forrásműnek íródott. Ez a könyv adjon kedvet egy tudományos alapokon nyugvó, a kor előírásainak megfelelő hivatkozásokkal és forrásjegyzékkel ellátott helytörténeti jelentőségű anyag felkutatásához, megírásához, közreadásához.

Szól ez a könyv mindazoknak, akiknek életét, valaha is szebbé tette egy kedves iskolai pillanat, volt olyan pedagógussal kapcsolatuk, akikre a mai napig szívesen, hálával emlékeznek vissza. S amikor olvassák, ne számítsen az, hogy Endrődön, vagy valahol máshol a világban jártak iskolába. Lelkünkhez, szívünkhez szól.